

TÖRTÉNELMI TÉMÁJU REGÉNY ÉS DRÁMA
A HETVENES ÉVEK MAGYAR IRODALMÁBAN

Doktori disszertáció

Sárközy István

1981.

D-729

TÖRTÉNELMI TUDOMÁNYOK

A HETVENES ÉVEK MAGYAR IRÓDALMÁBAN

B 1983

1983. évi kiadás

szegedi kiadás

1981

Bevezetés

A magyar irodalomban mindig számottevő volt a történelem iránti érzékenység. A reformkor multidézése közismert, de szép számmal születtek történelmi tematikájú művek a későbbi korokban is. Ennek talán legfőbb magyarázata, hogy a "régi dicsőségek" felelevenítéséből, akár a tragikus bukásokból mindig fontos írói üzenetek származtak. A felszabadulást követő évtizedekben a mult számbavétele különösen felerősödött. Már az 50-es években jelentős művek születtek: Illés Béla Honfoglalás, Nagy Lajos Pincenapló, Veres Péter Pályamunkások. A 60-as években ez a folyamat felerősödött, ezt bizonyítja Cseres Tibor Hideg napokja, Fejes Endre Rozsdatemetője, Darvas József Részeg esője, Sánta Ferenc Husz órája. Az elmúlt évtizedben a történelmi tematika pedig központivá vált, ezt igazolja az ilyen témájú művek nagy száma is.

A 70-es évek történelmi témájú próza- és drámai irodalmában az olyan határhelyzetek ábrázolása került a középpontba, amelyekben a mindennapi élet hangsúlyozottabban vetődik fel. Az írókat a tájékozódás vágya vezérli, az önvizsgálat szándéka vezeti. Régmúltunk és közeli történelmünk írói feltárása a honnan jöttünk, hol vagyunk és merre tartunk tájékozódási szándékát fejezi ki. A korszerű hazafiság és internacionalizmus, a mult és a jelen kapcsolata a központi gondolat a művekben. A történelmi témák iránti érzékenység semmiképpen sem jelenti a jelenből való menekülést, hanem a mai valóság teljesebb ábrázolását segíti elő. "A nemzeti és egyetemes mult iránt a 70-es években oly fel-tűnően megnövekedett írói érdeklődés fő iránya az előtörténet /újra/ elsajátítását, művészi "belakását", a mához vezető mult "szerkezetének", továbbélő és megszakadó tendenciáinak "letapogatását", aszocialista valóságismeret történelmi

"funkcionálását" - tehát a mai, a korábbinál kevésbé éles, de annál bonyolultabb társadalmi konfliktusok történelmi átvilágítását is jelenti." /Agárdi Péter: A hetvenes évek irodalmáról. Kossuth, 1979./

Napjainkban nincsenek olyan éles társadalmi konfliktusok, mint a felszabadulást közvetlenül követő évtizedekben, mégis a 70-es évek világa bonyolultabb, nehezebben áttekinthető, mint az ezt megelőző évtizedek. Íróink saját helyüket és az értelmiség helyzetét is vizsgálják a történelmi folyamatok bemutatásával. A nemzettudat bemérése, feltárása olyan írói szükségletté vált, amely egyszerre veti fel a történelmi hagyományok folytonosságának és a jelen történelmünk új szakaszának, a konszolidált forradalomnak a kérdéseit. Mindenképpen előtérbe került, megnövekedett a személyiség jelentősége. A belső konfliktusok ábrázolása jellemző az elmúlt évtized irodalmára. Az írók arra keresnek választ, hogy milyen erkölcsi normákat követel meg a forradalom utáni korban az egyes emberektől a békés, sokszor illúziók nélküli hétköznapi munka. Az ugyan keletkező ellentmondások, az eredmények és hiányosságok új írói szemléletmódot követelnek meg. "Az a fő kérdés, hogy képes-e a népuralom a szó eredeti, pozitív értelmében teljesebben átszőni az emberek, az egész nép mindennapi életét." /Agárdi Péter i.m./

Irodalmunk történelmi témák iránti fogékonysága közismert tény. A 70-es években ez a tendencia még jobban felerősödött, ez tette indokolttá a doktori dolgozat téma-választását. Azt tűztem ki célul, hogy a témához tartozó művek legfontosabb sajátosságait feltárjam, és az időszak történelmi regényeiben és drámáiban az általános társadalmi összefüggéseket és az egyedi sajátosságokat bemutassam.

A történelmi témájú műveket nem a lukácsi klasszikus értelmezés szerint fogtam fel, hanem idesoroltam minden olyan alkotást, ami történelmi témával foglalkozik, így a ma már történelemnek számító személyi kultusz időszakát is. Mivel a nemzeti önvizsgálat kérdését tartottam a legfontosabbnak, ezért csak a Magyarországon élő szerzők magyar történelemmel foglalkozó műveit állítottam a középpontba, bármilyen komoly értéket adott is a határunkon túli magyar irodalom. Mindenképpen egyneműsége törekedtem azzal is, hogy nem vontam be dolgozatomba a magyarországi szerzők nem magyar történelmi témával foglalkozó műveit sem. Tekintettel a felőlelt anyag terjedelmességére, összetettségére, a komplex vizsgálat nem lehetett a feladatom, így például nem tekintettem céloknak, hogy a műfaji kérdésekre is kitérjek. Az általam fontosnak vélt szempontok szerint dolgoztam fel a műveket, külön fejezetben kiemelve - a történelmi hitelesség és fikció, a magasabbrendű valóságábrázolás kérdését, a történelmi téma és a jelen kapcsolatát, a tipikus helyzetek kiválasztását és annak okait, a cselekvési köröket, lehetőségeket, az újfajta hősábrázolás problematikáit, a magyar nemzettudat újraértelmezésének legfőbb kérdéseit.

I. Az ábrázolásmód néhány alapkérdése. A dokumentativitás és a parabola-jelleg, a történelmi hitelesség és a fikció viszonya

A dokumentatív jelleg, a történelmi hitelesség és a fikció viszonyát tekintve az évtized történelmi témájú irodalmában többféle változat figyelhető meg. A 70-es években egyre gyakoribbá vált, hogy az írók a történelmi dokumentumok feltárásával nem példázatot akartak írni, hanem a tények segítségével értelmezték, magyarázták az eseményeket. A hitelesség egyrészt a kor jobb megértését tette lehetővé, másrészt közvetítette a mának szóló üzenetét. A történelmi ténytudással, a történelmi hűséghez való ragaszkodással mégsem egyszerűen az a céljuk az íróknak, hogy felidézzék a múlt eseményeit. A mindennapok valóságához keresnek aktuális témát úgy, hogy szabadon bánnak a felkutatott anyaggal. Ez a történelmi hitelesség párosul az írói fikcióval, így a valóság és az elképzelt eseménysor olyan szerves egységet alkot, amelyben a fikció a dokumentum-jelleg által megszabott körben mozog. Külön említést érdemel a 70-es évek próza- és drámai irodalmában a realizisztikus ábrázolás mellett a parabolisztikus kifejezőmód. A bonyolult, nehezen áttekinthető, értelmezhető szituációk képletekben, modellekben jelentkeznek. A helyzetek bonyolultsága a magyarázata annak, hogy az írók a ténytudás ellenére a tények szabadabb felhasználásával is eltávolodnak a hagyományos formáktól. Az elvonatkoztatás, az abszurditás határozza meg az írói szándékot, szakitva ezzel a hitelesség követelményével. A választott forma eleve megszabja a művek cselekményét, a történések sorrendjét.

A Csontmolnárok történelmet elemző regény, a szabadságharcos emigráció krónikája. Az esszéhez közel álló szubjektív írói jelenlét nem zárja ki a történelmi előtanulmányok szükségességét. Dobai átnézte a korabeli magyar és német nyelvű kézírásos anyagot, az emigránsok levelezéseit, naplóit, emlékiratait; olykor szó szerint be is építette regényébe. Olyan dokumentumokat is felhasznált, amelyek kevésbé ismertek - éppen szétszórtságuk, nehezen hozzáférhetőségük miatt. Az író egyik nyilatkozatában megjegyzi: "A naplóanyag lehetővé tette a filmhez hasonló technika alkalmazását, vágásokat, a képek lassu vagy gyors pergetését." /Könyvtáros, 1976.9./ Dobai a dialógusok segítségével a különböző nézőpontokat szembe-síti, így válik a történelmi kutatás hasznos, a mondanivalót segítő eszközzé.

Az író mesterien bánik az anyaggal, de sohasem lesz annak rabszolgája. A dokumentumokat felhasználja, de ha szükséges, átfogalmazza, olykor stilizálja. A Csontmolnárokban kevés a környezetrajz, a leíró részlet, a regény mindkét fejezete alá van rendelve a központi gondolatnak: a túlélés és újrakezdés lehetőségei vizsgálatának. Az objektív nézőpont eleve megszabja a regényesítést, az írói fikció szerepének mértékét.

A Gyémántperben is minden lehetséges, a korra vonatkozó dokumentumot felhasznált az író, Mocsár Gábor. Nem került el figyelmét a mendemondák, a legendák, az indulatos szóbeszéd, a nemzettudatban meglévő előítéletek sokasága sem. A regény érdeme mégsem ez a hitelességre, őszinte számvetésre irányuló szándék, hanem az a fikció, amely kitölti a dokumentumok közötti hézagokat. Az írói

fantázia felidézi a szabadságharc ismert és kevésbé ismert eseményeit: Kossuth alföldi tőborzó körutját, a forradalmi Debrecen hétköznapijait, a tavaszi hadjárat néhány eseményét. Mocsár téziseket állít fel, vitába szállva a megdönthetetlennek tűnő állításokkal, máskor vádol, máskor szenvedélyesen véd. Az elmondottakból következik, hogy az író a történelemtudomány számbavétele helyett inkább pszichológiai, filozófiai, etikai kérdések felvetésére irányította az olvasó figyelmét. Nem elégszik meg azzal, hogy a dokumentumokat összegyűjtse és beépítse a regénybe. "A legapróbb részleteket is átszűri szubjektumán, a történelmi hűséghez mindvégig ragaszkodik."

/Bakó Endre: Alföld, 1973.9./

A könyv minden második fejezete egy elképzelt olvasóval való dialógus, amelyek során lehetőség kínálkozik arra, hogy a szerző direkt módon bizonyítson vagy cáfoljon. A "viták"-ban Mocsár sokszor elszakadhat a dokumentumoktól, így új szemszögből tekintheti át a szabadságharc eseményeit, összefüggéseit. Nem válik tehát a tárgyiasság rabjává, ha kell, az írói fantázia segítségével azok fölé képes emelkedni.

Szabó Magda a Régimódi történetben a sokszor szubjektív beállítottságu családi dokumentumokra való hivatkozás ellenére objektivitásra törekszik. A történelmi tények alapos ismerete mellett magánjellegű anyagot is bedolgoz - sokszor változatlan formában - regényébe. A családi levelek, naplók, Junior versei, Lenke novellája, Rickl M. házastársi könyve jelenti a mű magánszférájának dokumentumait. A feltárt és felhasznált források beépítésével Szabó Magda felidézi a kor hangulatát, szokásait, az emberek gondolkodásmódját. Az író nő naganyjának, édesanyjának története bontakozik ki előttünk úgy, hogy a hiányzó

adatokat, tényeket Szabó Magda kitölti, nem sértve ezzel meg az ábrázolt korszak valóságát, hangulatát. Történelmi pontossággal ismerjük meg a századforduló és a századelő magyar társadalmának legfőbb jellemzőit; különös tekintettel a dzsentrikre. A felhasznált és szöveghűségükben beépített dokumentumok így szerves egységet képeznek az írói fikcióval, életrekelteve egy sajátos magyar családregényt.

Hernádi Vörös rekviemje nem hagyományos szerkezetű regény. A hitelesen idézett dokumentumok - a Töreký-tanács ítélethozatala, a kivégzés pontos leírása, Sallai életének valós mozzanatai, a gyermekkor, az emberre válás emléképei - mellett belső monológok, álmokképek, szürrealisztikus képzettársítások képezik a mű világát. A főhős felidézi a múlt egyes történéseit, a percek múlása a tragikus tudat alatti állapot reális képe még akkor is, ha az idősikváltások racionálisan nem mindig következhetők. A főhőst ért sokkhatást, a kivégzés előtti állapotot hitelesen ábrázolja Hernádi. "Az irreális változik itt reális érzékelhetőséggé." /Bata Imre, Kortárs, 1974.12./

Sallai a múlt eseményeiből merit erőt a szörnyűségek elviseléséhez. Ezért törvényszerű, hogy Hernádi valós kortörténelmi dokumentumokat, levélrészleteket épít be művébe. "Hernádi tudatregényt írt, melyben a mélység-élessége, a példa megörökítése és a történelmi hitelesség teremti meg az összhangot" - írta a műről Almási Miklós /Magyar Nemzet, 1975.május 18./

Szabó Magda Az a szép fényes nap című drámájának megírásakor feltárta művének történelmi forrásait. Az Élet és Irodalomból /1973.10./ megtudjuk, hogy tanulmányozta Szabó Károly A magyar vezérek kora Árpádtól Szent

Istvánig című művét, átnézte a középkori gesztákat, a romantikus történetírók a jelen korszakról szóló műveit, sőt még Benczur Gyula festménye sem került el figyelmét.

A korabeli források nagyon hiányosan számolnak be Vajk megkeresztelkedéséről, éppen ezért az írói fikciónak különösen nagy szerep jut a műben. Szabó Magda azonban mindig ragaszkodik a történelmi tendenciák hűséges ábrázolásához; a X. századi korszakot elsősorban ideológiai oldalról közelítette meg. "Politikai magatartásokat szembesít, látókörökről, tévhitekről, felismerésekről mond ítéletet" - állapította meg tanulmányában Havas Ervin /Népszabadság, 1976. február 27./

A dráma külsőségei a korhoz illőek, az írói gondolat azonban a mának, a mához szól. Szabó Magda szakít a "párduckacagányos", romantikus magyarságszemlélettel, figyelmét elsősorban nem is az ábrázolt X. századi események kötik le, hanem a korszak általános igazságokat felvető kérdései.

Sándor Iván regényének alapötletét Csutak Kálmán honvédezredes Adatok az 1848-49. évi szabadságharc - különösen Erdély havasai ellen vezetett hadjáratról című 1868-ban megjelent emlékiratából vette. Az író tiszteletben tartotta a történelmi hűséget, szakított minden romantikus multidézéssel. Ez a realisztikus törekvés helyenként azt eredményezte, hogy nehezen tudott elszakadni az előzőekben említett tényanyagtól, így a regényben helyenként sok a naturalisztikus részlet; annak ellenére, hogy Sándor Iván a forrásokból eredeti dokumentumokat nem épít be.

Borus József írásában foglalkozott a Visegrádi esték történeti hitelességének problematikájával. /Magyar Hírlap, 1974. július 27./ Elsősorban a tények kerülnek a vizsgálódás középpontjába. A kritikus néhány tárgyi pontatlanságra hívja fel a figyelmet. A valóban történet-szi pontossággal, alapossággal kimutatott tárgyi tévedések, hiányosságok ellenére Féja alapos gyűjtőmunkát végzett, szinte mellékesnek tűnő mozzanatokot is felhasznált. /Görgey-irodalom, Görgey emlékiratai, Leiningen vértanu naplója, Görgey István könyve/ A hiteles adatok tanulmányozásán túl azonban olyan fiktív hatású drámai párbeszédet írt, amely lehetőséget ad arra, hogy következtetéseket vonjon le vallomásokra emlékeztető írásában. Féja szabadon kezeli anyagát, így merőben más eredményre jut, mint a hivatalos történetírás vagy a közvélemény. Természetesen ez nem mehet a hitelesség rovására, bár kétségtelen, hogy az író Görgey alakját forradalmibbnak látja, mint amilyen ő a valóságban volt.

A Negyven prédikátor fiktív önéletrajzi regény. A mű főhőse, Kocsi Csergő egyes szám első személyben mondja el élettörténetét, de nem 1876-ban, hanem a Rákóczi-szabadságharc bukása után. A főhős nem érte meg a szabadságharcot, csak Moldova hosszabbította meg Kocsi Csergő életét; a kiindulópontként felhasznált Narratio brevis is jóval korábban keletkezett. Ebben a forrásban a főhős nem önéletrajzot akart írni, került minden érzelgősséget, éppen ezért Kocsi Csergő nem is vállalkozik az események elemzésére, még kevésbé összegzésére.

A regényben Moldova valóságos és elképzelt sorsokat mutat be: "okos tapintattal és jó arányérzéssel vezeti az önéletrajz tollát, hőse szivszorító nyíltsággal és nagy

áttekintő készséggel tesz vallomást önmagáról és a velük történteikről." /Illés Jenő, Magyar Hírlap, 1973. december 8./ Moldova a Negyven prédikátor megírása előtt komoly kutatómunkát végzett. "Elolvastam Rácz Károly alapvető könyvét, Kocsi Csörgő Bálint feljegyzéseit, melyeket Bod Péter fordított le magyarra. Szimonidesz kiégszítését és így tovább." /Moldova, Kortárs, 1972.11./ Az író a fent említett tanulmányában azt is kifejti, hogy főhősének életére vonatkozó adatok nem igen álltak rendelkezésre, így szabadabban bánhatott az anyaggal: főhőséből jobbágy embert formált, magánéletét is megváltoztatta. "... egy személy sorsán belül így tudom kifejezni, hogy a vállási köntösben induló küzdelem valójában egy egész nemzet háboruja volt." /Kortárs, 1972.11./

A mű nem válik dokumentum-regénnyé, szépirodalmi alkotás kerekedik ki Moldova írásából. A regény így méltó emléket állít a hitüket megtartóknak, akik bátran vállalták még a megpróbáltatásokat is, mert bíztak az általuk képviselt eszme, a nemzet jövőjében. Ezáltal válik az egyháztörténeti könyvek, folyóiratok, különböző krónikák, naplók tanulmányozása, feldolgozása egy írói célt szolgáló folyamat részévé, a műalkotás szerves elemévé.

A Parázna szobrok is valóságos dokumentumokra épül. Cseres Tibor kutató munkája során történelmi forrásokat, visszaemlékezéseket, diplomáciatörténeti anyagokat vizsgált meg. Különösen figyelemre méltó az, ahogy az író a magyar szempontból fontos és talán kevésbé ismert eseményeket aprólékosan tanulmányozta, felhasználta. /a felvidéki események, a tordai harcok/. Érdekes az is, hogy Cseres nemcsak a közelmúlt eseményei között keresi az

összefüggéseket, hanem az 1848-as forradalom nemzetiségi problémái, a Tanácsköztársaság elleni antant támadás, a trianoni békekötés is helyet kap a regényben. Az író a tények feltárásával az események okozati összefüggéseit keresi, ezért is választotta az "ikerregény" formát.

A tényyszerűség, a dokumentatív jelleg mellett azonban nagy szerepet kap a személyes, az átélt élettapasztalat is. Ezért is gyakoriak a műben az irónikus elemek, a groteszknak ható részletek. Az írói fantázia sohasem szakad el a regényben a valóságos tényektől. Benes és L. George elképzelt beszélgetése ugyan formailag mindenképpen fikció, de tartalmában nagyon is valóságszerű. A Parázna szobrok regényessége biztosítja a mű szépirodalmi értékeit, a dokumentumjelleg pedig a tényekkel való bátor szembenézést teszi lehetővé. A mult vallatása, az írói kutatás tehát a tények reális számbavétele, a személyes élmények felidézése és az írói fikció együttes hatására bontakozik ki előttünk. "A történész sohasem írta le így egyes mondatokat, az író azonban megteheti, hisz hősei jelentik, árnyalják a történelem színét és visszáját." /Fónod Zoltán, Népszabadság, 1979. nov. 25./

A Japán szalon szerzője is komoly előtanulmányokat végzett: átnézte a moszkvai fegyverszüneti tárgyalások jegyzőkönyveit, a tárgyaláson résztvevők emlékiratait, a családi vonatkozású anyagot. Ismert történelmi személyiségek a dráma szereplői: Dalnoki M. Béla, Vörös János. Simonffy mindvégig arra törekszik, hogy műve dokumentatív-jellegét megőrizze /az apja is résztvevője volt a küldöttségnek/, másrészt az ironikus előadásmóddal, a különleges helyzetek sorozatával el is távolít a naturális, tényyszerű alaphelyzettől. "A téma régen több az édesapám

elbeszélésénél" - mondja az író egyik nyilatkozatában. /Petőfi Népe, 1979. április 8./ A párbeszédnek természetesen az írói fikció eredményei, de mégis hitelesnek érezzük őket, mert ha nincs is pontosan tudomásunk arról, mit is mondhattak egymásnak a résztvevők, elhangozhattak volna. Birkácsy Géza hívta fel a figyelmet írásában arra, hogy "Simonffy kitűnő érzékkel beiktat művébe egy súlyos következménnyel járó telefonbeszélgetést, amely Sztálin és Malinovszkij között zajlott le Budapest ostroma előtt." /Élet és Irodalom, 1979.7./ Ez az eredeti dokumentum a dráma egyik igazi feszültségteremtő ereje lesz.

Simonffy sohasem lesz rabszolgája a nagy gonddal feltárt és beépített dokumentumoknak, a dráma nem lesz lapos dokumentumdráma. A különös szituációk a Moszkvában tárgyaló magyar küldöttek sajátos helyzetének, a szereplők tragikus gondolkodásának nagyszerű írói kifejezői.

A Szent Imre-indulóban Moldova egy közösség kollektív tapasztalatait használta fel. A regény legtöbb szereplője valós, élő személyeknek írói átalakításából született. A tárgyyszerűség, a krónikákhoz hasonlatos dokumentum jelleg mellett a lírára, az esszére emlékeztető szubjektivitás is megfigyelhető. Ez a magánszféra - Moldova hőségének, Kőhidai Miklósnak életrajzi vonatkozásai is vannak - alkalmas arra, hogy fontos történeti kérdéseket vessen fel. Sziládi János mutatott rá írásában arra, hogy a Szent Imre-induló című Moldova regény minden történelmi hitelessége ellenére "nem történelmi regény, nem, mert miközben Moldova a történelmi regény igényével közelített témájához, a megírásban a kalandregény eszköztárát társított hozzá, és e kettőstől a végeredmény, a mű is kétarcúvá lett: történelmi kalandregény." /Kritika, 1976.5./

A Hatalom nélkül sem önéletrírás, annak ellenére, hogy az író több ismert életrajzi elemet épített be művébe. Szabó B. István mutatott rá írásában arra, hogy az életrajzi egyezések /Dobozy és hőse, Czobor tartalékos tiszt a háboruban, majd a szovjet csapatok élén harcolt, 1945 után járási titkár/ ellenére több lényeges ponton eltér hőse utjától: "Származásában, neveltetésében, mentalitásában, életmódjában. Ezek az eltérések művésziileg is indokoltak és fontosak: az író így teremthet regényében olyan ellentmondásos hőst, akinek tetteiben, viselkedéseiben összetetten ábrázolja az 1945-46-os évek nagy társadalmi, politikai és emberi értékrend-változásait és a kiéleződött ellentmondásokat." /Uj Irás, 1979.10./

Dobozy objektív akar maradni, éppen ezért ábrázol tárgyilagosan, kiküszöbölve minden liraiságot. Nem mindig törekszik krónikás hűségű ábrázolásra, sokszor szabadon bánik az élményanyaggal, az emlékekkel, mégis egy új társadalom születésének dokumentatív értékű tablóját kapjuk.

Gyurkó regényében is nagyon lényegesek az önéletrajzi vonatkozások. A személyesen átélt események - bár fontos szerepet kapnak az alkotásban - nem válnak meghatározó tényezővé. Az író a magyar értelmiség elmúlt 30 évének történetét "fikcióvá emelt valóság közegében" mondja el. /Sükösd Mihály, Élet és Irodalom, 1979. nov. 3./ Éppen ezért nem az a fontos, hogy a szóbanforgó időszak történelmi csomópontjait hogyan ítéli meg az író, vagy az 1956-os magyar eseményeket, és az 1968-as csehszlovákiai ellenforradalmi kísérletet. Természetesen az sem döntő, hogy a regény írója az elmúlt 30 évben milyen személyes utat járt be.

A Gyaluvonások tárgyi hitelessége egyértelmű. Az önéletrajzi ihletésű regény az író, Tóth Béla gyermekkori élményeit, a felszabadulást követő első évtized változásainak természetét idézi fel. Egyértelműen természetesen nem lehet eldönteni, hogy mennyi a közvetlenül valóságos elem, s mennyi a fikció pontos aránya, de az olvasó érzi, hogy átélt, sokszor megszenvedett közvetlen életanyag a döntő a regényben.

Tóth Béla nem az események pontos leírására törekszik, hanem az azokhoz kapcsolódó észrevételek, képzet-társítások a fontosak számára. Ezért nem ragaszkodik az egyenesvonalu cselekményszövéshez; különböző idősikokra bontja a történetet. Ez azonban nem válik a mű erényévé. A regénynek erre a sajátosságára figyelt fel írásában Fázsy Anikó: "A gazdag burjánzás a törekvéssel ellentétes hatást vált ki: egybemos mindent, érdektelenné tesz." /Magyar Nemzet, 1979. szeptember 23./

A közös bűn rendhagyó dokumentum-regény, mert a tények mellett Galgóczi érzékeltette az emberek tudatában lejátszódott lelki sérüléseket és azok következményeit: bizalmatlanságot, az elzárkózást, a gyanakvást. Az író saját tapasztalatait ötvözte a történelmi feldolgozásokból megismert tényekkel. A regényből kitárulkozó környezet hitelességéhez nem férhet tehát kétség, a sokorai tanyája az 50-es évek valóságának egyik pontosan megrajzolt szelete. Az író által folytatott nyomozás tényismereteken alapul, feltételezi a hősök lelkivilágának ismeretét. "A tömörítés és kihagyás - ez a regényszerkezet sajátossága. Az, ahogy a volt tsz elnökhelyettes elmondja életét, ahogy Bolha Zs. édesanyja beszámol fia kereséséről" - állapította meg Sziládi János /Kritika, 1976./7./ A mű filmszerű cselekménye fokozza a drámaiságot, jól szolgálva a mondanivaló kifejezését.

Egy családregegy vége című regényében Nádas Péter tudatosítani szeretné ifjú korában átélt élményeit, a valóságot szeretné leírni. A műőnéletrajzhoz részben közelebb áll mint a parabolához, mert hiteles arcok, tények biztosítják a mű realitását. Ez az őnéletrajz azonban mítoszok sejtelmességén keresztül válik ismertté, "a hős szubjektív idejének folyamatosságát" ismerjük meg. /Pályi András, Kortárs, 1979.2./ A regény történetisége a fényképekhez hasonlítható, amelyek csak egy-egy pillanat valóságát képesek visszaadni: mindent egy 10 év körüli kisfiú tudtán keresztül ismerhetünk meg.

A Cseréptörés főhőse, Bárán János is őnéletrajzi ihletésű regényalak. Lengyel Péter nem fiatalságának, ifjú éveinek történetét akarja elmondani, ezért a regényben a fikció is fontos szerepet kap. A tények, a különböző tárgyak elemző felhasználása mellett az "apakeresés", az apa képe, a hiányzó bizonyítékok miatt is, részben az írói fantázia eredménye. Ez a fikció azonban mindig a tárgyi bizonyítékokkal van összefüggésben, mintegy kiegészíti a hiányzó "cserépdarabokat". Ezért a Cseréptörés történelmi dokumentumregény és személyes jellegű is egyszerre. "Középutat talál a történelemkönyvek többnyire elidegenítő eseménytörténete és a személyes emlékezések feszengést keltő intimitása között" - állapította meg a regényről Csáki Judit. /Népszava, 1978. december 2./

Nádas regényében mindent egy kisfiú szemével látunk, a Cseréptörésben az apa és a fiú regénye egyszerre tárul elénk. A fiú nyomozása a múltba irányul, mégis a múlt összefüggésein keresztül a jelen kérdéseire kap választ, a jelen konkrét összefüggéseit segíti megérteni.

A Legendárium is a családi történetből táplálkozik. Mégsem családragény, mert az alakoknak csak egyéni történetük van, kevés a kapcsolatuk a "valóságos" történelemmel. A regény nagyon is elkülönülő részeit az írói emlékezet tartja össze. "A szubjektív formák halmozása - levél, első személyű elbeszélés, emlékezés - fölött is ott lebeg az író kvázi-történeti, tehát objektív látásmódja." /Térffy Tamás, Magyar Hírlap, 1978. július 30./

Bereményi tudatosan vallatja a történelmet, mindent a jelenhez, a 70-es évekhez mér, hisz erről szeretne írni. Ez az írói aspektus kiváló lehetőségeket ad arra, hogy Bereményi összevesse az átélt események konkrétságát történelmi tudatunkkal.

Illyés a Testvérek című drámájában az ismert történelmi események csak a háttérben zajlanak le, a cselekmény a két Dózsa testvér párbeszéde. A műből áttételesen megismerjük a XV. század politikai, jogi, erkölcsi valóságát. Az író felhasználta a legújabb történelmi kutatások eredményeit, továbbá Szücs Jenő Mennyire összetartott 1514. ideológiai strukturájában a kereszt és a furkó jelképe című művét. Csetri Lajos mutatta ki az átnézett szakirodalom alapján, hogy "az érsek tábort feloszlató nyilatkozata jóval Cegléd után érte utól a tábort, nem volt Cegléden forradalmi beszéd, Mészáros Lőrinc ceglédi beszéde és szerepe is kétségesse vált." /Tiszatáj, 1973. 6./

Az író szabadon bánik a történelmi anyaggal, nem törekszik feltétlen tényyszerűségeire, inkább abból indul ki, hogy a múlt tevékeny embereit nem feltétlenül a dokumentumok alapján érthetjük meg, hanem a "mai helyzetben" cselekvő történelmi hősökéből is. Különösen szembeötlő az, ahogy Illyés a harmadik felvonásban összevonásokat hajt végre. "A Maros-vidéki csatában áldozattá vált főúri ala-

kokat, Telekdyt, Csáky püspököt ebben a drámában még a Temesvárt ostromló tábor fogságában életben találjuk, mert Gergely hatása lefogta György kezét, öccse humanizmusa megakadályozta, hogy az ártatlanná vált ellenfeleket kivégeztesse... a valóságos történelmi események logikáján elkövetett erőszaktételek mind alapvető mondanivalójának kiemelését szolgálják." /Csetri Lajos, Tiszatáj, 1973.6./

Illyés Az ünnepeltben tényekre támaszkodik: feljegyzésekre, levelekre, a Petőfi életrajz dokumentumaira. Az író 1936-ban írt Petőfi-könyvében rámutatott arra, hogy a Coriolánust fordító költő érdekes módon a vele történetekkel hasonló témájú shakespeare-i művet választott. Illyésnek azonban elsősorban nem a tények a fontosak - bár korábbi vizsgálódásait kibővítette a témában -, hanem a történelem értelmezése.

Darvas Hunyadijában az epikusság, a társadalmi korfestés hitelessége jól megfér az írói fikcióval. Ez a fikció azonban a valóságos események mozgásterén belül érvényesül. Ugyanakkor a nézőnek jól kell ismernie a felidézett XV. századi eseményeket, mert Darvas nem időzik el a részleteknél, nem magyarázza /helyesen/ a történeteket. Hunyadi magánéletének drámáját csak vázlatosan érinti, a fő kérdés: a fent és a lent világa érdekli elsősorban. Szombathelyi Ervin megállapítása szerint Darvas "korszerű népi, nemzeti drámát alkotott." /Magyar Hírlap, 1973.július 13./

Garai Gábor Szabó Magdával készített beszélgetésében az író Kiálts, város! című drámájának történelmi hitelességéről érdeklődik. /Kortárs, 1977.1./ "Történelmi tény, hogy a városból valóban elindult két fiatal férfi

Belgiojosoval az álmosdi csata után. Egyiküket visszaküldték, hogy hozza el a Debrecenre kivetett sarcot, különben a másikat megölik... Döbbenetes dilemmát éreztem az anyagban." Szabó Magda beszámol arról is, hogy a darabban kulcsfontosságú főbíró személyére nem talált kellő anyagot, így alakját az írói fantázia segítségével mintázta meg. A dráma egészére jellemző a történelmi hitelesség. Az író időösszevonásokkal, sűrítésekkel tette a dokumentumok és az írói fikció anyagát drámaivá. A műben három réteget ötvöz egybe. Az első: a kritika által sokat vitatott parabola réteg /elsősorban az előjáték/, amely talán tulságosan is közvetlenül közöl a nézőkkel ismereteket. A másik réteg a valós történelmi közeg /lásd az író nyilatkozatát/. A harmadik szféra az írói fikció: a magánélet tragédiája. A város fennmaradásáért küzdött az álmosdi csata idején. A kivivott eredmények: a vallásszabadság, a hajduk letelepítése sokszor súlyos egyéni tragédiákon keresztül született meg. A két utóbbi szféra éppen ezért kapcsolódik olyan szervesen össze a drámában.

Páskándi Kálmán király című drámájának szerzői utasításában részletesen szól arról, hogy mennyiben támaszkodhatott a korabeli, XI-XII. századi forrásokra. "A kronológiát csak nagyjából tartottuk be, sok mindent egybe-vontunk. Így egymás mellé kerültek időben egyébként távolabb eső személyek. Mindent a testvérharc köré igyekeztünk csoportosítani." Az írói alaposságot az is bizonyítja, hogy Páskándi az áttanulmányozott dokumentumok alapján mindenképpen hitelességre törekszik. Logikus érvekkel igyekszik pótolni a tények hiányát. Kálmán gátlásosságát közvetlenül bizonyítani nem tudja, de okfejtése mindenképpen meggyőzőnek hat: Álmos megnyerőbb volt, anyja korán meghalt, I. László nagy uralkodó volt, házasságai sikertelenek voltak.

Páskándi kétféle módszert követ: vagy a logikai szempontok szerint csoportosít, vagy Kálmán történetére "füzi" az eseményeket. Nem ragaszkodik tehát szigorúan a kronológiai sorrendhez és tág teret enged a fantáziának. A dráma valós és kitalált szereplői nem téziseket mondanak el, hanem történelmi tapasztalatainkat szólaltatják meg. "Az adott kor történelmi hőségnek, emberének pszichéjét végül is csakis saját korom emberének pszichéjén át tudom megközelíteni, elevenné tenni." - vallja a szerző. /História, 1980.3./ A mű kritikusaiknak többsége, így Koltai Tamás is egyetért abban, hogy "a historizálás és az aktualizálás kettős kényszerének harapófogójában roppan össze" a dráma. /Kritika, 1980.10./ Páskándinak minden szándéka ellenére sem sikerült olyan történelmi drámát írni, amely méltó nyitánya lehetne a tervezett trilógiának.

Annus József a Tiszatájban /1974.9./ "az ismert történelmi tények és az általa teremtetett drámai szituációk példás összhangjáról" irt Száraz György A nagyszerű halál című drámája kapcsán. Az író nem az alaposan átnézett források tényeit ismételte, nem a valóban megtörtént eseményt tette mindenki számára ismertté, hanem úgy közelít a korhoz, hogy közben nagyszerű jellemzést kapunk: Jelinszkij, az intéző Bach vagy Friderika kitűnően megrajzolt alakok. Száraz a környezetteremtésben is hitelességre törekszik. A gyulai kastély olyan helyszíne a drámának, amelyben a történelmi bezárttság, az ország 1849. utáni kiszolgáltatott helyzete jelképpé válik.

Balázs a Magyarokban nem törekszik tárgyi pontosságra, nem akarja szociográfikus hitelességgel ábrázolni a Németországba került emberek életét, a háborús körülményeket; ezek csak jelzésként vannak jelen az

alkotásban. A mű inkább lélekábrázolás és látomás a háborúról, a háborus sorsokról. Az író a konkrét események nem érdeklik, éppen ezért nem is tartja fontosnak, hogy megnevezze azt a helyet, ahová a magyar családok kerültek.

A Fábián Bálint találkozása Istennel című regényben a történelemből csak egy-egy jellegzetes mozzanatsor bukkan föl, Balázs nem időzik a regény által felölelt korszak részletes bemutatásánál. Kevés írói eszköz használ fel, nagy szerepet kapnak az írói ötletek. A mű világa közel áll a népmesék egyszerű világához, ezáltal a főhős lelkiismeretfurdalása, büntudata a mitológiai sorstragédiák világával lesz rokon, így a kisregényben szinte minden előre sejthető, kiszámítható.

Balázs Az ártatlanban egyes szám harmadik személyben mondja el a nyíregyházi huszárezred kevésbé ismert történetét. Nem egy személyesen átélt esemény reális ábrázolásáról van szó, hanem egy tanulmányozott korszak olyan művészi rekonstrukciójáról, amelyben a valóság-elemek és a művészi elvonatkoztatás egységben van. Balázs nem törekszik a 40-es évek első felének általános rajzára, mégis a vázaltszerű kidolgozás, a nem mindig találó általánosítás sokat ront a regény hitelességén.

A Tartozó élet stilizált történelmi regény. Dobai művében valóságos embereket valóságos környezetben szerepeltet. Egyik nyilatkozatában /Életünk, 1979.12./ ismerteti a mű megszületésének körülményeit: "Előbb megszereztem különféle dokumentumokból, könyvekből kellő utálatot és gyűlöletet az egész korral kapcsolatban, és sokkal nehezebb volt megtalálni egy olyan pontot, amit szeretni is lehet az egészben, és utána két hét alatt tulajdonképpen megírtam."

Az ábrázolt kor nem csupán háttere, kelléke az írói gondolatok közlésének, hiszen Dobai a II. világháborúról, annak a magyarságra nézve döntő következményeiről kíván írni. Nem sikerült azonban a modellteremtés buktatóit elkerülni, ezért sok a közhely, az erőltetett megállapítás.

Gáll István a Ménesgazdában nem vállalkozott az 50-es évek átfogó rajzára. A megelevenített történet, a bemutatott korszak valóságos, a hétköznapi apró mozzanatainak megörökítése hiteles. Béládi Miklós szerint: "szociológiai-történelmi hitelű az ábrázolás." /Uj irás, 1977.6./

A mohori méntelep, a cselekmény színhelye bár sajátos, különleges képződmény, mégsem önmagán túlmutató példázat. Az írói fikció természetesen jelen van a műben, erre hívta fel a figyelmet irásában Németh S. Katalin: "Van ugyan példázat, allegória a regényben szép számban: gondoljunk csak a Fehérló fiáról szóló mesére, vagy sokkal erőteljesebb képekre: a méntelepi kisvasut önmagába visszahurkolódó sinpályájára, vagy a gazdátlanul kóborló kutyák falkájára és a betörni többé nem tudó vezérre. De mindez együttesen mégsem mese, nem történelmi parabola, hanem kemény realitás, egy bizonyos szituáció sokoldalú megközelítése." /Kortárs, 1977.4./ A Ménesgazdában nem modellek vívják a maguk területén az osztályharcot, hanem nagyon is élő, valóságos emberek. A regény világa konkrét, hihető realitás: az "éleződő osztályharc" elméletének és korának valós tükre.

A "Toron, 1867"-ben a történelem ismert korszakából merít anyagot az író, jól ismerve a témát. A kisregényben azonban elsősorban a fiktív történések a jelentősek,

s nem a történelmi tényanyag. A regény szituációi példázatszerű helyzetek, amelyek alkalmasak az író által felvetett erkölcsi kérdések tisztázására.

Spiró Kerengője is parabolisztikus mű. A regény ironikus elemei ellenére is társadalmi regény. A mű fiktiiv volta eleve feltételezi a valóságon tuli jelentést, mégis a Kerengőbe beépített párbeszéd, levelek, elmélkedések és vallomások az ábrázolt kor, a századforduló társadalmi, filozófiai közgondolkodásába engednek bepillantani, s ezáltal válik a regény különösen figyelemre méltóvá.

A Nyulak Margitja című Spiró dráma áltörténelmi groteszk. A mű tételszerűen kifejtett gondolatai kevés történelmi tényanyagon alapulnak. A korabeli feljegyzésekből tudjuk, hogy IV. Béla valóban megfogadta a tatárjárás előtt, hogy születendő lányát az egyház szolgálatába küldi, azt is tudjuk, hogy szándékát később diplomáciai érdekből szerette volna megváltoztatni. Margit az utóbbi apai kívánságot nem teljesítette, ezért apja neheztelt rá, de később megbocsájtott neki. Margit fiatalon, természetes halállal halt meg.

Spiró szabadon bánt a rendelkezésére álló anyaggal. Beavatkozott az események menetébe, mondanivalója érdekében a fikció egy zárt teret hoz létre, amelyből csak Margit erőszakos halálával lehet megszabadulni. A kérő érkezésének híre, az apácák kitörési kísérletei, a groteszk elemek sora a tényanyagtól a képtelenség, az elvont felé viszi a drámát. Ezért nem véletlen, hogy a szereplők többsége nem életszerű figura.

Spiró a Kőszegőkben is eleve lemond arról, hogy a történelmi hitelesség igényével ábrázoljon. A XVI. századi eseményekre csak töredékesen, néhány adattal, névvel utal, drámája abszurd alkotás. Spiró sok burleszk elemet, a vásári komédiákra jellemző fogást használ fel, ami különösen a mű befejező részében figyelhető meg: dinnyével dobálják meg Ahmed holttestét.

Monostori Imre mutatott rá irásában arra, hogy Spiró a Kőszegőkben "az áltörténeti kalandozást hatásosan párosítja a hagyományos dráma létkérdéseket feszegető mozzanatait a városi komédiával, a konfliktusságot az epikai betétekkel."/Uj Irás, 1978.1./ Így válik az irás - rendhagyó vonásai ellenére - figyelemre méltó alkotássá.

A Királyi vadászat pirandellói ötletek felhasználásával íródott. Hernádi nem törekedett történelmi hűségre. Ami a darabban történik, az teljes mértékben az írói fikció eredménye. A kiválasztott helyzet - IV. Károly király puccsa - történelmi tény, ami azonban a színpadon lejátsszódik, nélkülöz minden hitelességet. Mégis sok valóságot tartalmaz a dráma, mert a néző, az olvasó úgy érezheti, Magyarországon mindez megtörténhetett volna. A groteszk, az abszurd helyzetek sora követi egymást, mégis ez a képtelenség nem válik elvonttá, üres írói játékká. A drámának van üzenete, követhető, érthető mondanivalója.

Hernádi Bajcsy Zsilinszky című drámájában sem törekedett a történelmi hűségre. Mészáros Tamás a műről szóló kritikájában /Magyar Hírlap, 1977. ápri-

lis 28./ sorra veszi az egyes jeleneteket és a drámai szöveget összeveti a történelmi tényekkel. Az első jelenet eseményeiről a történelmi kutatás kimutatta, hogy nem egyértelműen politikai gyilkosság történt - Hernádi annak veszi. A második jelenetnek nincs valóságértéke: a főhős nem járt Hitlernél, 1928-tól már németellenes volt. A drámának ez a része olyan látomás, amely a magyar valóságnak nem mond ellent, éppen úgy, mint az ujvidéki jelenet. Hernádi nem tesz mást, mint mérlegel: mi történhetett volna? A harmadik jelenet is az írói fikció eredménye. Bajcsy Zsilinszky nem találkozhatott Feketehalmy altábornaggyal, nem is állhatott a kivégzőosztagok elé. /Ez a jelenet megtalálható Örkény Pisti a vérzivatarban című 1969-ben írt drámájában is./ Mészáros Tamás szerint "a valóság nem ennyire romantikus, de sokkal igazabban drámai". A befejező, negyedik jelenet a valóságra épül: A dráma címszereplőjét valóban Sopron mellett végezték ki. /Természetesen szó sem lehetett a mindent visszavonó rádiónyilatkozatról./

A fentiekből egyértelműen következik, hogy Hernádi történelmi látomást írt, a magyar nemzet által átélt szörnyűségeket idézve fel.

Az író tehát helyenként követi a valóságot, máskor eltávolodik tőle. Az ötletnek - négy külön szereplő játssza a központi alakot - az a rendeltetése, hogy a konkrétságtól ugyan elrugaszkodva, de a negyedik jelenetben a realitások felé vigye a cslekményt. Hernádinak nem sikerült művében a különböző dramaturgiai fogásokkal a történelmi hitelességről való lemon-

dás miatti kételyeinket eloszlatni. Még akkor is igaz ez, ha a látomás és a dokumentum több jelenetben szer-
vesen ötvöződik.

A 70-es évek irodalma a történelmi hitelesség, a művek dokumentatív jellege szerint igen változatos ké-
pet mutat. Az alkotók egy része közvetlenül, változta-
tás nélkül beépíti a dokumentumokat művébe. A Csontmol-
nárok szerzője naplókat, leveleket, Mocsár eredeti fel-
jegyzéseket, országgyűlési jegyzőkönyveket, Szabó Magda
a Régimódi történetben családi vonatkozású leveleket,
naplókat, verseket, a Vörös Rekviemben Hernádi a bíró-
sági tárgyalás jegyzőkönyvéből, a gyermekkor eseménye-
iből épít be regényébe.

Dokumentum az alapja Az a szép, fényes napnak,
A futárnak, a Visegrádi estéknek, a Negyven prédiká-
tornak is, de erre az írók műveikben nem hivatkoznak,
nem utalnak.

Alapos korismeret, legtöbbször önéletrajzi, át-
élt esemény a kiindulópontja a Parázna szobroknak, a
Cseréptörésnek és még néhány alkotásnak. Ezek a művek
szubjektív töltésük ellenére is objektív írói vizsgá-
latról tanuskodnak és hű tükrei egy kor valós világá-
nak.

Az alapos korismeret, a tudományos kutatás az
alapja a Testvéreknek, a Hunyadinak, Balázs regényei-
nek a Kálmán királynak és még néhány műnek.

A realisztikus igényű művek mellett a 70-es évek irodalmában parabolisztikus /Toron, 1867, Kerengő/, modellszerű drámákkal is találkozhatunk /Köszegők, Királyi vadászat stb./.

Természetesen a választott ut nem művészi értékrendet fejez ki, hiszen az egyes megoldási módok között is találunk értékes és kevésbé sikerült alkotásokat. Jó példa erre Illyés két drámája: a Testvérek művészi ereje jóval meggyőzőbb mint Az ünnepelté. Igaz ez Balázs regényeire is, amelyek közül a Magyarok a legsikerültebb alkotás. A széles skála, amely a dokumentumoktól a paraboláig, a modellteremtésig terjed, azt bizonyítja, hogy a 70-es évek próza- és drámairodalma igen gazdag a különböző megközelítési módokban. Ez természetesen semmiképpen sem gyengesége a vizsgált korszaknak, ellenkezőleg erénye.

Ez a gazdagság - a hagyományos és az újszerű feldolgozások -, ezek a különböző megközelítési módok azt is jelentik, hogy nem a választott ut határozza meg a művészi értéket, hanem a kifejezendő gondolat és forma szerencsés találkozása. A Csontmolnárok, a Gyémántper, a Visegrádi esték, a Toron, 1867 újszerű történelem-szemlélete más és más, mégis közös bennük az, hogy 1848-49-hez nem a hagyományos módon közelednek. Szinte minden vizsgált alkotás jellemzője az is, hogy az írók számára a legfőbb követelmény a hitelesség, a valóság pontos feltárása. Éppen ez az igény, ez a szándék teszi jelentőssé, értékéssé ezeket az alkotásokat.

II. A múlt és a jelen dialektikája. A történelmi téma

és a mai magyar valóság összefüggései

A 70-es években történelmi regényekkel és drámákkal jelentkező írók témaválasztását semmiképpen sem a múltba menekülés határozta meg, sokkal inkább a jelen aktuális problémáinak megjelenítését szolgálják a különböző korokból vett helyzetek.

Agárdi Péter mutatta ki irásában /A hetvenes évek magyar irodalmáról 410.p./, hogy "nincs jogunk mechanikusan szétválasztani a múltat és a jelent, hiszen például minden valamelyest is mély mai tárgyú realista "társadalmi" regény egyuttal "történelmi" is." A korszak magyar társadalmának nagyobb megrázkódtatások nélküli valósága mindenképpen alkalmat kínált arra, hogy íróink felmérjék, számbavegyék, újra gondolják történelmünk fontos csomópontjait. Ezzel a nagyon is tudatos szándékkal természetesen a jelen jobb, kellőbb megértéséhez kerestek fogódzót, kapcsolatokat. Feltűnően sok az olyan alkotás, amelyekben a nagy vonulatok mögötti apró, sokszor hétköznapi világ képe tárul fel az olvasó előtt. Jelentős azoknak az alkotásoknak a száma is, amelyekben a családtörténeti és az átélt történelmi élettapasztalatok szűrődnek le. Az pedig teljesen törvényszerű, hogy az elemzés tárgyát képező művek igen tekintélyes hányada a felszabadulásunkat követő évtizedeket a hetvenes évek világán keresztül vizsgálja.

Az alkotások egy részében a részletek hitelessége csak másodrangúvá válik, nem a helyzetek azonossága a fontos, hanem a példaszzerűség. Korunk forradalmiságát szeretnék az írók feltárni.

A különböző történelmi korokból vett események egy része kiválóan alkalmas arra, hogy az írók tisztázzák, felmérjék, választ keressenek a honnan?, a hol? és a hová? kérdésekre. A Testvérekben, a Vörös rekviemben és még jó néhány alkotásban a korszerű forradalmiság, napjaink forradalmiságának a vizsgálata a lehangsúlyozottabb. A Hunyadiban, a Negyven prédikátorban, a nagyszerű halálban a helytálló, az igyekvő, a sokszor ellentmondásos helyzetekben lévő hős szembekerül a tehetetlenség érzésével. A Kálmán királyban, a Hunyadiban, a Ménesgazdában a politikai szélsőségeket elítélő áramlatok kapnak fontos szerepet. A mindenbe belekezdés, de a végigvinni nem tudás a legfontosabb írói gondolat a Tartozó életben és a Japán szalonban.

Az írók által kiválasztott történelmi helyzetek sokfélesége miatt a fejezet szerkesztési elveként a művek szigorú kronológiai sorrendjének figyelembevétele kínálkozott a legalkalmasabbnak.

Az a szép fényes nap cselekménye Vajk, a későbbi István király megkeresztelése előtti napon játszódik. A dráma azonban nem a régmúltat akarja felidézni, a téma számos olyan történelmi konfliktusra alkalmazható, amelyekben nagy politikai korszakváltozásokat ábrázol az író. A születendő új több oldalról is veszélybe kerül. A belső és a külső ellenfelek diplomatikus, ha kell erőszakos leszerelése árán, kompromisszumot is vállalva győzhet, maradhat fenn a nép.

Szabó Magda drámájában az államalapítás, a magyar nemzet léte forog kockán, Páskándi Kálmán királyában a már kiépült rend megszilárdításának módzatai kapnak hangsúlyt Kálmán és Álmos ellentétében. A mű az Árpád-

házi Könyves Kálmán királyról és koráról szól, mának tetsző utalásokkal. A XI-XII. század fordulójának hatalmi és pártharcai, a keresztes hadak fosztogatásai, a pogányság és kereszténység birkozása mind helyet kapnak a két főszereplő, Kálmán és Álmos vitájában.

Páskándi művében a bölcs, az előrelátó uralkodóról, a testvérharcban is az ország érdekeit szem előtt tartó királyra esik a fő hangsúly. Egy új típusú állam formálódik a XI-XII. század fordulóján, ennek vezetője, szervezője a reálpolitikus Kálmán. "A gondolkodó magatartás ütközése az ösztönössel, az elsősorban az érzelmileg motiválttal éppúgy időszerű és izgalmas kérdés, mint ahogyan Kálmán külpolitikai dilemmái és döntései sem nélkülözik a közelmúlt történetével vonható párhuzamokat" - állapította meg Zappe László a mű szegedi bemutatója kapcsán. /Népszabadság, 1980. augusztus 6./

A belső békére, a hasznos építőmunkára helyeződik a hangsúly a drámában, még akkor is, ha a mű által fellelt időszak testvérharcáról, trónviszályról, külső veszélyről szól. A dráma korunk történelemformáló ellentmondásait szeretné feltárni, gyengeségei ebből a tulzott történelmi jellegből következnek. Páskándinak nem sikerült megteremteni a szerves kapcsolatot a történelem és a mának szóló üzenet között. A nagy aprólékosság - a hős lélektani rajza, magánélete, a konkrét történelmi adatok - a feleslegesnek tűnő ismétlések didaktikussá teszik a művet. Páskándi leszűrt tanulságai általános érvényű megállapítások, történelemkönyvből vett illusztrációknak hatnak. Találónak érezhetjük Koltai Tamás észrevételét: "A történelmi párhuzamot erőltető írói gondolat, amely a darabokat kísérő tanulmányokban még többkevesebb meggyőző erővel van jelen, a szinpadai szövegben elhalványodik." /Kritika, 1980. 10./

A néhol lapos magyarázatok mellett azonban a dráma szövege, nyelve jól stilizálja a korhangulatot, bizonyítván azt, hogyan lehetne a múltból a jelenhez szólni.

Spiró a Nyulak Margitja című drámájában a XIII. századi történelmünkben közismert epizódot választott ki. IV. Béla lánya, Margit, apja korábban tett felajánlása következtében a Nyulak szigetére kerül, elzárva a világi élettől, a természetes emberi közegtől. Az alap-történet azonban csak ürügy az író számára. A drámában arról a IV. Béláról van szó, aki mindig az adott realitások számbavételét tartja fontosnak, így könnyen, a politikai érdekeknek megfelelően, változtatja meg korábbi döntését. A mű Margitja viszont eszméihez hű akar maradni, a rábízott feladatot mindenképpen teljesíteni szeretné.

A politikai hatalom és az emberi erkölcsi felfogás különbözősége ütközik össze a drámában, amely a végén a hatalmat kiszolgáló kollektív gyilkossághoz vezet. A középkori történet jól szolgálja a hatalommal való manipulálás árnyalt ábrázolásának lehetőségeit, ugyanakkor "a hajlíthatatlan, megalkuvásra képtelen jellem drámáját" is. /Bartha András, Magyar Nemzet, 1978. november 28./ Margit vállalja a mártíromságot, elvei mellett mindvégig kitart, semmi áron sem akar beletörődni abba, hogy a felnőttek praktikájának szolgálója legyen. Az elvekhez való ragaszkodás és az árulás lehetősége jelenti a mű alapkérdését. Ez a kérdésfelvetés nagyon is mai, napjainkban is aktuális problematika éppugy, mint a kiválasztott XIII. századi esemény és korunk kusza, több oldalról is megközelíthető világa.

Darvas a 30-as években Törökverő címmel történelmi regényt írt. Írásával a népre támaszkodó hős példájával az antifasiszta népfront eszméit hirdette. A hűségről, az eszmékhez való ragaszkodásról szólt abban a korban, amikor minden korábbi erkölcsi érték hitele megkérdőjeleződött. Darvas műve szerint a magyarságot csakis a nemzeti erők összefogása mentheti meg a külső veszélytől.

Az író a hetvenes évek elején újra elővette a XV. századi történelmi témát. A regényben megírt eseménysorból egy mai mű, a Hunyadi kerekedett ki. Vörös László mutatott rá írásában arra, hogy Darvas "nem pusztán átírta a regényt --- 1973-ban már újabb mondanivaló került előtérbe, noha a konkrét történelmi téma jellegéből adódóan a törökellenesség kérdése természetesen itt is nagy sulyal van jelen, de már nem uralkodó mozzanat. Darvas I. figyelmét már a hatalom minőségének problémakörére összpontosítja, a hatalommal való jól vagy rosszul gazdálkodás eseteit fürkészi." /Alföld, 1978.12./

Természetesen a műfaj adta lehetőségek már eleve meghatározzák a két alkotás eltérő gondolatiságát. A drámában az ábrázolt történelmi viszonyokat tisztábban láthatjuk. A ma élő ember ítéletlakotásának megfelelően a gondolkodó és cselekvő hős súlyos problémái tárulnak föl az olvasó, a néző előtt. Az író elsősorban Hunyadi alakja érdekli, azé a hősé, akinek a rendkívül kiélezett helyzetben kétségek dölják föl lelki nyugalmát. Darvas ezeket a kétségeket akarja feloldani, a mának szóló üzenet érdekében is. Ugy alakítja hőse sorsát, hogy kompromisszumok árán feloldhatók legyenek az ellentétek. A

meggondolatlan lépések helyett a józan, megfontolt mérlegelést sugallja az író, mintegy mai világunk lényegére utalva.

A regényhez képest új elem Márton és Gergely árulása. A hatalmat önös érdekből kiszolgáló, a hatalommal visszaélő, a nép elárulója, mert a tömegek felemelkedése Hunyadi korában, de napjainkban sem lehetséges azok szolgálata nélkül. Ez Darvas drámájának legfőbb gondolata.

Illyés mindig nagy jelentőséget tulajdonított Dózsa történelmi szerepének, mégsem ez a magyarázata annak, hogy ő is - Darvashoz hasonlóan - egy korábban megírt témát vegyen elő. A Testvérek nem a Dózsa-tragédia újra-fogalmazása. Ott a mozgalom és a nép egymásba szövődésének logikai rendszere volt a lényeges Illyés számára, ebben az új darabjában a mozgalom belső ellentmondásosságát vizsgálja. A műben az egymással sokáig megbékélni nem tudó testvérek a forradalom történetét, erkölcsét boncolgatják nagy aprólékossággal. "A Testvérek történelmi dráma abban az értelemben, hogy fél évezred előtti eseményeket idéz, de a forradalom általános erkölcsi problémáit is érzékeli" - írja E. Fehér Pál. /Népszabadság, 1972. január 4./ Figyelemre méltó Illyés megjegyzése is: "A Dózsa Györgyben arra törekedtem, hogy külső-ségben a szorosan vett eseményt ábrázoljam. Dózsát és nemcsak Dózsát, hanem az akkori lázadót, a hatalommal szembenállót, a parasztforradalom szervezőjét kívántam ábrázolni, mint karaktert. A Testvérek nem is Dózsáról szól. Egyrészt a jelent akartam ábrázolni, másrészt a forradalom önmagával való vitáját szerettem volna érzékeltetni." /Közli E. Fehér Pál a fent említett cikkében./

A Dózsában a megtörtént multat elevenítette fel Illyés. A Testvérek jelen idejű emlékezés, amely a multba hatol. Semmit sem szögez le végérvényesen, s ezáltal a forradalmiság minden korban érvényes kérdéseit veti fel. A régi Dózsa dráma egy hatalmas lélegzetű mű, az új darab kamara méretű alkotás a forradalmi magatartás lehetőségeiről, a forradalom belső fejlődésének logikai önvizsgálatáról. Érezzük, hogy a forradalom sorsa, a forradalom utáni idők lehetősége forog kockán a két testvér vitájában.

Illyés a korszerű forradalmiság tartalmát tárja fel. Értelmezése szerint a cselekvés, a tette készség, az elszántság, az akarat nélkülözhetetlen záloga a forradalom győzelmének, de a siker csak akkor lehet teljes, ha a forradalmárok a viharos gyorsasággal egymást követő események közben képesek a folytonos önkorrekcióra, mernek szembenézni cselekedeteik következményeivel, tudják és merik - menet közben is - vizsgálni tettüket. A cselekvés és kételkedés dialektikus egységét teremti meg tehát Illyés a Testvérekben; napjaink korszerű forradalmiságának mintegy modelljét kapjuk a drámából: sohasem szabad vakon, dogmatikusan cselekedni, minden esetben szükség van az önkontrollra. /A mű börtön-jelenetében ez különös hangsúllyal vetődik fel./

Spiró a Kőszegőkben éppugy nem törekedett a korhűség részletező bemutatására mint Illyés a Testvérekben. A Kőszegők azonban jóval távolabb áll a történelmi hűségtől mint a Testvérek. Spiró drámájában Kőszeg várának ostroma éppugy értelmetlen mint lerombolása, tehát egyik fél részéről sincs értelme. Az író nem történelmi alkotást teremt, azt kutatja, hogy a történelmi vonulatok mögött milyenek a hétköznapiak; a munka, az öröm, a bánat érdekli. Spiró a jelen lehetőségeit keresi.

Botladozásainkat, emberi gyengeségeinket történelmi mértékkel méri, s közben áttételesen azt kutatja, milyen új lehetőségek adódnak a mai ember számára a hetvenes években. Kovács István mutatott rá arra, hogy Spiró csak felidézi Kőszeg várát, a mögöttes jelentésre összpontosít: a kenyérszegőkre, a hitszegőkre, az élet nagy ellentmondásaira: a vak ostobaságra és megingathatatlan szilárdságra. /Tiszatáj, 1977. 11./

Szabó Magda a Kiáltás, város!-ban egy megtörtént eseményt, Debrecen 1604-es próbatételét, megsarcoltatását választotta drámája témájául. A protestáns üldözés Debrecen városát védekezésre kényszerítette, polgárainak védelmében idegennek nem adott polgárjogot. A város főbírája hosszas vívódás után megszegi ezt a törvényt, mintegy az utókornak, a mai nézőnek mondja: csak az a törvény felel meg a közösségnek, amely az emberi humánus parancsainak is eleget tesz. Szabó Magda műve így válik tehát példázattá, Debrecen helyett az országról, mai világunkról szól. Elveinket, forradalmi hitünket minden körülmények között meg kell őriznünk, de sohasem válhat dogmává elkötelezettségünk, nem kerülhet szembe az emberséggel, a forradalmi tömegek mindennapi létérdekeivel.

A Negyven prédikátorban is a hit megőrzésének egy kevésbé ismert XVII. századi eseményét tárja fel Moldova. Az 1674-es pozsonyi véstörvényszék gályarabságra ítélte azokat a protestáns prédikátorokat, akik - minden fenyegetés, megaláztatás ellenére - kitartottak hitük, meggyőződésük mellett. A protestantizmus ekkorra már korábbi nagy lendületét elvesztette, de a Habsburg abszolútus törekvések újra egységbe kovácsolták a korábban egyértelműleg haladó szerepet betöltő protestánsokat, első sorban a prédikátorokat.

Moldova így nyilatkozott könyvéről: "benne van évszázadok magyar értelmiségének sorsa." /Kortárs, 1972.12./ Egy másik nyilatkozatában /Élet és Irodalom, 1974.41./ a következőket mondta: "néhai emberekről beszélek, de mai emberekről szólok." A történet kegyetlen valóságábrázolása, társadalmi összefüggései mai példázatot hordoznak. Itt nemcsak a prédikátorok áldozatvállalásáról van szó, minden magyar forradalmi helyzet sors- és nemzettragédiájáról. Szolgálatról és helytállásról, a mozgalom osztálytartalmáról szól a Negyven prédikátor. "De a példázat itt sem marad meg önön történetiségében, mert már a regény kezdetén megnyilatkozik a modernizáló szándék. Mégsem parabolaregény, mert epikus strukturájában jóval kevesebb a jelentéses, funkcióval szándékosan kitüntetett elem" - írja Kulcsár Sz. Ernő /Alföld, 1974.7./. Moldova örök emberi kérdéseket vizsgál: a szülőföld, a haza szeretete, a hitbéli meggyőződés erős szálai, a társadalom elnyomottaiért vállalt szolidaritás, ezek a regény legfőbb kérdéskörei.

A mű valóban Kocsi Csergő Bálint fiktív "önéletrása", de semmiképpen sem a főhős életregénye. A mához, a mának szól a történelmi regény, amelyben az író embereszménye, a jelenről vallott felfogása is helyet kap. Kocsi Csergő a mindennapokban helytálló hős, aki közvetlenül nem irányítója az eseményeknek, az apró, hétköznapi feladatok teljesítésében jeleskedik egy olyan korban, amikor a forradalmiság vállalása a legsúlyosabb egyéni tragédiákat eredményezte. Mégsem saját sorsát nézi, mindvégig kitart hite, meggyőződése mellett, mert tudja, hogy az általa képviselt ügy nemcsak saját érdeke, hanem a nemzet fennmaradását is szolgálja.

Galambos Lajos Fegyverletétel című drámájában az 1848-49-es forradalom és szabadságharc egyik epizódját eleveníti meg. A mű főhőse, Kenéz I. először a császáriak hadbirósága elé kerül a szeptemberi fordulat idején, majd a császáriak elmenekülése után a magyarok vonják felelősségre. Az írói koncepció szerint Kenéznek kétszer kell válaszolnia a felhozott vádakra. A vádat képviselők kérdései, magatartásuk nem sokban különböznek egymástól. A bizalmatlanság, a forradalomtól való rettegés és elvakult nacionalizmus van az egyik oldalon, hitetlenség, tulzott radikalizmus a másikon. Galambos napjaink olykor megnyilatkozó szélsőséges politikai áramlatait ítéli el művében, ezzel a mának szól, napjaink égető kérdéseire keres választ. Éppen ezért nem törekszik arra, hogy igazi történelmi drámát írjon. Nem rajzol széles társadalmi tablót, nem vizsgálja a szeptemberi események konkrét mozgatórugóit, nem közöl adatokat a történelekről, nem ad naturális pontosságú helyszínrajzot. Figyelmét csakis a mondanivaló minél jobb és teljesebb kiemelése köti le, a háttérben zajló nagy nemzeti történések csak átszűrődnek, de konkrét részleteiben nem előttünk zajlanak.

A kontrasztos ábrázolásmód többféle következtetésre ad lehetőséget. Galambos azonban egyértelműen a magyar forradalom mellett tesz hitet: Kenéz halála éppugy tragikus, mint a forradalom és a szabadságharc elbukása. A véletlen, az időbeli beavatkozás megmenthetné a főhős életét, sorsát azonban éppugy nem kerülheti el, mint a nemzet 1848-49-ben. Kenéz halála a látszólagos értelmetlenség ellenére sem volt hiábavaló. Az erkölcsi szilárdság, a forradalmi elkötelezettség és hit lehetett a záloga a győzelemnek, amely nélkül a forradalom elvesztette volna a pákozdi és ozorai csatákat, tehát eleve

elveszett volna maga a magyar forradalom is. A mának szóló üzenet egyértelmű, a kenézi erkölcsi helytállás a nagy harci győzelmek alapfeltétele, nélkülük semmilyen körülmények között és sehol sem érhető el tartós siker.

Illyés Az ünnepeltben - hasonlóan Galamboshoz - az 1848-49-es forradalom egyik drámai epizódját választotta műve tárgyául: Petőfi szabadszállási választási kudarcát, ehhez kapcsolódva Petőfi és Jókai konfliktusát. Petőfit a félrevezetett tömeg kővel dobálja meg, így akadályozván meg, hogy nemzetgyűlési képviselő legyen.

Az író feltett szándéka, hogy a történettel a mának szóljon. Figyelmeztetése egyértelmű: a forradalom nem győzhet addig, amíg a gyűlölködés, a téveszmék félrevezetik a tömegeket. De az is hangsúlyt kap a darabban, hogy az igazi forradalmár nem távolodhat el ~~a~~^{at} néptől. Jókai és Petőfi vitájában Petőfi érvelése az egyik legfontosabb mának szóló üzenet. Be kell látnia, hogy a félrevezetett tömeg ellene fordult, mégsem választja a Jókai által meggyőzőnek ható, a tömeggel, mint csöcselékkel leszámoló, annak hátat fordító magatartásformát. Kenéz is mindvégig kitartott forradalmi hite mellett, Petőfi is tudja, meg van győződve arról, hogy a nép átnevelése, évszázados előítéleteinek eloszlatása nem megy egyik napról a másikra. A tömegek megnyerése hosszú folyamat eredménye lesz, és ez legalább olyan forradalmi tett, mint a barrikádon való harc.

A futár című regény szerzője, Sándor Iván egyik 19 éves fiatalember Eösi János felnőtté válásának folyamatát összekapcsolja az 1848-as forradalom erdélyi-

bánati történetével. Az osztályellentétek, a nemzetiségi villongások, a zsidóüldözés, az egyén és történelem kapcsolata tárul fel a regényből, éppugy mint az ünnepeltben.

Sándor Iván oknyomozásra is vállalkozott, történelmi rekonstrukcióra, a harc kirobbanása és elbukása közötti összefüggések hiteles bemutatására, s arra, hogyan hatnak még napjainkban is a történelemből ránk hagyományozódott konfliktusok, amelyekkel mindenképpen szembe kell néznünk. A regény írója így vall művészi szándékáról: "A törvényesség problémája izgat, az igazsághoz való emberi jog mindenekfelett való szükséglete."

Nagy András Toron, 1867. című kisregényében is az oknyomozás, a multtal való szembenézés a legfőbb írói szándék. A műben az író a Tizek Társaságának még élő tagjait invitálja meg Pákh Albertnek, a társaság volt tagjának a temetésére és halotti torára Rozsnyóra. Nagy Andrást nem a történelmi összefüggések érdeklik, korunk forradalmiságának kérdései izgatják, s ehhez alkalmas történelmi közeget választott, a kiegyezést. Szász Imre mutatott rá arra, hogy a korhűség itt egyáltalán nem fontos. A máról szól az írás, a mai középkoruk harminc év előtti önmagukhoz való viszonyáról. /Élet és Irodalom, 1978. október 7./ Vajda mondja a regényben: "Husz éve mindenki szárnyakat képzel a háta mögé. Megforgatják az egész világot, és a világ még hálás sem lesz érte." A hetvenes évek konszolidált viszonyai és a kiegyezés kora valóban összemérhető történelmi analógiásorok, ami az által válik igazán fontossá, hogy az írói visszatekintés révén összemérhető a kiegyezés kora 1848-cal, illetve az analógia szerint a hetvenes évek a felszabadulást követő forradalmi átalakulással.

Mocsár Gábor Gyémántper című regényének is a forradalom és szabadságharc a témája. Ez az esemény talán nemzeti történelmünk egyik legnagyobb jelentőségű forradalmi megmozdulása volt. Az író évszázados vitát elevenít fel, s mintegy megmutatja, hogy a korábban felvetett kérdőjelek ma is megvannak. Olyan nyílt vitairatot írt, amelyben a szabadságharc legfontosabb alakjai sorra megjelennek előttünk, bemutatva a forradalmársorsok erkölcsi változatának kérdéseit, a kor mozgatóerőinek összefüggéseit, a forradalmárok és a tömegek kapcsolatát.

Az írói koncepció eredeti, különösen Madarász László alakjának kiemelésével, a 48-as hagyományok országrészekre való hatásával mond újat. Mocsár analógiákat keres a választott történelmi téma és a jelen között. Az a célja, hogy szakítsunk a tévesen beidegződött illúzióinkkal, a tények ismeretében mi magunk töprengjünk el történelmünk e jelentős korszakának összefüggésein. A Gyémántper lényege nem az ékszerek hollétének vizsgálata, Kossuth és Görgey ellentéte, az eseménytörténet leírása, hanem a történelem ellentmondásainak dialektikus bemutatása úgy, hogy az írói azonosulás, a beleélés a mű minden fejezetében kimutatható legyen.

Féja a Visegrádi estékben Görgey és Kossuth fiktív vitájában a nemzeti tisztánlátás ügyét tűzte napirendre. A 13 fejezetből álló regény első tíz fejezetében a halálra készülő Görgey tábornok 1916-ban megidézi, életrehívja Kossuthot. Az I. világháború nem kap szerepet a regényben, a vitapartnerek számára csak az a történelem, amit átéltek, ami összefüggött sorsukkal.

Féjának nem az a célja, hogy Kossuth történelmi szerepét elhalványítsa, sokkal inkább az, hogy az illúziókban gondolkodó történelmi szemléletet elutasítsa, újra

értelmezze történelmünk e jeles korszakát. Ennek ellenére nem írja meg a szabadságharc regényét, ehelyett az igazságteremtés, a bonyolult valóság feltárására vállalkozik. Művére^{re} azt mondja, hogy a nemzeti katasztrófa előidézője sohasem lehet egy ember.

Száraz művében nemzetünk egy súlyos katasztrófája bontakozik ki. A drámában, A nagyszerű halálban nem szokványos történelmi helyszínt választott az író gondolatai kifejezésére. A történet szereplőinek többsége mindenki számára ismert személyiség, az ő nevük azonban Temesvárhoz és Aradhoz kötődik az emlékezetünkben. A Gyulán, a Wenckheim kastélyban játszódó történet egy rendkívül kiélezett drámai szituáció, amelyben színre lép hat honvédtiszt az 1848-49-es forradalom katonái közül. Az időpont és a színhely valóságos - a világosi fegyverletétel után vagyunk, amikor a honvédtisztek már orosz fogságba kerültek. "Száraz historiai élménye, s a történelemtől szerzett tudása biztosítja azt a költői látásmódot, embert és szituációt teremtő alkotókészséget, amely a történelmi témában a jelenről beszél" - állapította meg Tóth Gyula tanulmányában /Tiszatáj, 1980. 2./.

A dráma cselekménye egy sajátos alaphelyzettel kezdődik. A kiválasztott szituáció olyan határhelyzet, melyben sokféle elvi alternatíva lehetséges: a cári fogság, a tiszti rang elvesztése, s az ezeknél sokkal súlyosabb osztrák fogság, ahol még a halálos ítélet sem lehetetlen. A mű expozíciója veti fel ezeket a lehetőségeket, s ez lesz a bonyodalom, majd a késleltetés fő kérdésköre is.

Száraz alkotása olyan művészi teljesítmény, amelyben a viták sorozatán keresztül a ma is aktuális Kossuth-Görgey vita lényegéhez jutunk közelebb, megismerjük az

író véleményét a hatalomról és az elnyomásról, a Habsburgok és a cári csapatok 1848-49-ben játszott szerepét.

A nagyszerű halál a mának szóló történelmi alkotás, amely arról szól, hogy a vereségek, a nagy történelmi bukások ellenére is hűnek kell maradni a meg-harcolt forradalmi eszmékhez, hogy ember és szerep egysége mennyire fontos, és arról is, hogy a jövőnkbe vetett hitünk csak akkor lehet megalapozott, ha szakítunk illúzióinkkal, és felmérjük történelmi szerep-lehetőségeinket, reálisan értékeljük a nemzetközi politikai helyzetet.

A dráma hősei nemcsak a forradalmi időszakban álltak helyt, váltak igazán hősökké, hanem a bukás után, a fogságban is megőrizték emberi méltóságukat. A gyulai kastélyban volt idejük arra, hogy szembenézzenek helyzetükkel, visszatekintsenek a közelmúlt eseményeire. Kétkedésüknél, időnkénti elbizonytalanodásuknál sokkal erősebb az együvé tartozás, a forradalmi hit és meggyőződés ereje. Bátor helytállásuk és kritikus, olykor önkritikus magatartásuk, kétkedésük napjaink forradalmiságának is fontos jellemzője, sajátossága.

Dobai Csontmolnárok című regénye is a szabadságharc leverését közvetlenül követő időszakról szól. A mű szereplői azonban nem kerültek fogságba, így helyzetük merőben más, mint A nagyszerű halál hőseié. Az első helyszin, amit megismerünk: Viddin, 1849-ben török terület, ahová a menekültek megérkeztek. Olyan határváros ez a regényben, amely jelképpé válik, az önkéntes száműzöttek első és sokak számára utolsó állandomása, reménye, reménytelensége lesz. Az utolsó, a

végső helyszin mégis Aleppó, az arabok által lakott város, a szir homoksivatag szélén. A mű főszereplője Bem tábornok, vagyis Amurát pasa, aki a török hadsereget akarja korszerűsíteni, hogy majd ezzel a jól felszerelt hadsereggel újabb forradalmat robbantson ki. A regény mellékszereplői a szabadságharc menekült tisztjei, értelmiségiek. Joggal állapította meg Kulcsár Sz. Ernő: "Dobai nem Kossuth utját követi, hanem a Bessel maradt internacionalisták sorsát." /Alföld, 1976.6./ A mű a magyar forradalom balszárnyának a története az emigrációban.

Dobai mondta egyik nyilatkozatában: "Meggyőződésem, hogy a Csontmolnárokban felsorakozó magatartástípusok nem történelmi típusok. A szabadságharc színpadán léptek fel és léptek le, de ma is találkozhatnánk velük, akár Dél-Amerikában is." /Könyvtáros, 1976.9./ A könyv nem egyszerűen a törökországi magyar emigráció krónikája. Dobai hősei, szereplői az egyes egyének számára rendkívül szűkreszabott lehetőségek keretein belül mozognak. Olyan történelmi helyzetet, állapotot ismerhetünk meg, amelyet szinte kizárólag csak multja jellemz. A regény alakjai önmarcangoló módon újra és újra végigelemzik, értelmezik a szabadságharc hadtörténetét, a társadalmi és politikai összefüggéseket. Megismerjük Görgey, Perczel, Dembinszky, Kossuth és Bem elképzeléseit. A számtalan variáció közül az író Kossuth és Bem forradalmi szerepét emeli ki hangsúlyozottan.

A mű egyik legfontosabb tanulsága: beszélhetünk-e a forradalom kapcsán bukásról? Dobai saját véleményét közli a forradalomról és a szabadságharcról. A bukott harc volt résztvevői nem tehetnek mást, mint újra meg

ujra ~~át~~ vizsgálják jelenlegi szerepüket, a multat. Az író ránk bizza a választ: mit ér tisztán látni. "Nyugat-Európa előbbre tart a kossuthi forradalomnál", mert ott már csak a munkásmozgalomba lehet bekapcsolódni. Bem fanatikus forradalmisága az életbenmaradás egyetlen lehetősége. "Az író az igazságtevő szándék és aktuális érvény, történelmi esemény és általánosítás, mult és jelen szerves összefogását valósítja meg. A bukás utáni beszélgetésekből, emlékfoszlányokból tevődnek össze a forradalmi következetesség, a nemzetiségekkel folytatott helyes politika tételei" - írja Oltyán Béla /Tiszatáj, 1978.3./.

Bottka nagyon találóan egy sakk-táblához hasonlítja a Kárpát-medencét. Olyan játéktérhez, ahol nehéz lépéseket "sugalmazni". Bem kapja jó tanácsként: "a nemzetiségekkel kellett volna összefognunk, az szolgálta volna jobban a magyar ügyet." Dobai szándékosan, áttételek nélkül kapcsolja össze 1848-49 problematikáját jelenünk alapvető kérdéseivel.

Szabó Magda Régimódi történet című regényében családja oknyomozó történetét írta meg. Az események a kiegyezést követő időszakot, a századforduló "boldog béke éveit" és az I. világháború első éveit ölelik át. A társadalmi mozgások, események csak nagyon áttételesen vannak jelen a műben, az írónőt a korszak dzsentri figurái, vallási fantasztái, a születőben lévő hazai polgárság alakjai érdeklik. Nem a nagy eseményeknek lehetünk tanúi, az egyszerű, mindennapi élet kap különös hangsúlyt a műben, amely minden ponton erős szálakkal kapcsolódik az országos eseményekhez. A regény két fontos helyszíne Debrecen és Füzesgyarmat, ~~§~~ mindkét helyen igen erős és merev vallási előítéletek hatnak. Szabó Magda a mából tekint vissza a multba, ahol egy eltorzult

szokásrend megszabta Gacsáry Emma, Jablonczay Emma mindennapi életét. "A megírás jelene, a mult, a régmult folyvást egymásba ékelődik, egymást magyarázzák, gazdagítják. A szerző maga is résztvevője a nem vele történt dolgoknak" írja Lőrinczi Huba /Életünk, 1978. 3./.

Az epizódok láncolatából hiteles képet kapunk egy ország katasztrófájáról: a kivándorlásról, a világháborúról. A történet alakjai ma már egy letűnt világ képviselői, de konok, erős, bigott vallásosságuk, rátartiságuk, megbizhatatlan nagyvonaluságuk, mának élésük, nemtörődömségük az utódokban is hatnak, bizonyítván azt, hogy a multunkat éppen ezért nem lehet figyelmen kívül hagyni.

Szabó Magda hasonló címmel drámát is írt, amelynek története 1878-1904 között játszódik, és a kisebb eltérések ellenére - Jablonczay L. Rickl Máriához kerülése - nagyjából a regény megfelelő részének cselekményét követi, természetesen a dramaturgia szabályainak megfelelően.

A Kerengőben, Spiró regényében egy névtelen kisváros lakói 1899. szilveszterére készülődnek. A műben egy olyan zárt világot ismerünk meg, amelybe senki sem érkezik, de amelyből senki sem távozik el. A cím is jelképes jelentésű - a középkori szerzetes kolostorokból csak a templomba vezetett ut, a külvilágba, az "életbe" nem -, a mozdulatlanságra, a világtól való teljes elzártságra utal.

A századforduló értelmiségi problematikája csak annyiban izgatja az írókat, amennyiben az ugynevezett boldog békeidők értelmezhetőek napjainkra. A fiatal ér-

telmiségiek különböző típusai jelennek meg a regényben, szemléltetve a hamisan választott életutakat: a karrierizmust, a közönyt, az öncélunak, a talán cinikusnak tűnő, de többre, jobbra törő ember erkölcsi, történelmi gondolatait. Az utóbbit Adorján képviseli, aki tisztán akar látni a forradalmak, a háborúk, a magyarság jövője felől, aki számára az ember az egyetlen érték. Az Adorján, Sidó és Virág által képviselt eszmék, ha nem is lefordíthatók, de értelmezhetők napjainkban is, hiszen a "békésen forradalminak" tartott korszak kérdései fogalmazódnak meg újra Spiró regényében.

Balázs J. Fábián Bálint találkozása Istennel című regényében olyan élethelyzeteket teremt, melyben "öszszesűrűsödnek azok a feltételek, amelyek a hamleti kérdésekig vezették a hőst." /Körmendy Zsuzsa, Mozgó Világ, 1976. 4./ Nagyon reális események mozzanatai tárulnak fel szemünk előtt: az I. világháború, az azt követő forradalmak, s végül az ellenforradalom. A balladákra emlékeztető sötét tónusu világot mutatja be Balázs, amelyben csak gyilkosság, bosszuállás, halál és gyász van. "Micsoda világ lett itt" - mondja Fábián Bálint. "Az író egy falu közösségi életének, szokásainak, erkölcsi normáinak bemutatásával nem csupán a megrögzött állapotát ragadja meg, mindezt szembesíti is azzal a legmerészebb ujjal, ami egy falu életében gyökeres változást hozhat: a kommunisztikus eszmével, a földosztás, az egyenlőség, a szabadság Tanácsköztársaság hozta eszményeivel" - írja Márkus Béla a regényről. /Tiszatáj, 1977. 2./ Balázs művében a máig továbbélő hatásokat érdeklik, és elsősorban az, hogy honnan eredeztethető XX. századi történelmünk.

Hernádi Királyi vadászatában IV. Károly, az utolsó Habsburg király és felesége körül tragikus játék bonyolódik. A hatalomnak szüksége van a koronás figurákra, s meg is teremti a királyi pár alteregóját, amely azután az őt létrehozóktól később önállósítani próbálja magát. "Az író a hatalom és a kiszolgáltatottság, az erőszak és alárendeltség, a politika manipulatív oldala, s az áldozatul eső emberi hiszékenységet izgatja" - állapította meg Nagy Péter /Kritika, 1977.2./

Hernádi Vörös rekviemje látszólag dokumentum-regény, amelyben az író felidézi Sallai Imre gyermekkorát, a Tanácsköztársaság napjait, az azt követő ellenforradalmi terrort és a 20-as éveket. Nagyon is meghatározott társadalmi valóságról van szó, a lényeg a hidegség, a forradalmi igazságkeresésen van, s nem egy halálraitélt ember viaskodásán. Az emlékeket különleges technikával idézi fel Hernádi. Mindvégig a főhős sajátos életkorának megfelelően eleveníti meg Sallai életének fontosabb mozzanatait: mindig annyi évesen, ahány az adott pillanatban. A kisgyermek csak kusza, rendszertelen világot lát maga körül, nem képes a vele kapcsolatos események logikáját követni, éppen ezért a Vörös rekviem első részének képvilága is logikailag nehezen követhető. A felnőttéválással fokozatosan letisztul a mű, a végén már szinte matematikai pontosságu lesz.

A regény hőséne a biztos halál tudatában kell szembenéznie az elkerülhetetlen itélettel, idő kell hozzá, amíg megszokja helyzetét, reálisan számot vet életével. Ezen a ponton válik igazi hőssé, mert ha újra kezdhethné, sem cselekedne másképpen. A forradalmárrá válás folyamatát így az idő múlásával, az életkor változásával és a lélek belső rezdüléseinek együttes feltárásával teszi még hitelesebbé.

A Tartozó élet cselekménye 1938-ban játszódik. A kémelhárítás megbizsa Kelemen Kristóf hinvédtsíztet azzal, hogy figyeljen meg egy balatoni villában lakó német csoportot. Azért kapja ezt a feladatot, mert Makovényi alezredes tudja róla, hogy németellenes. A vállalkozásban a kaland és a vállalt történelmi szerep egyaránt vonzza. Az események során Dobai eszmék, nézetek ironikus lényegét vázolja fel azzal a céllal, hogy a magyarság történelmi önvizsgálatát elvégezze. Ebben az önvizsgálatban talán a leghangsúlyozottabb az a magyar tragikus sors, amelynek alapja a mindenbe belekezdés, de azt végigvinni nem tudó akaratgyengesség.

Balázs regényében, a Magyarokban a történelmi téma a II. világháboru egy éve. Viszonylag perifériális jelenségről szól, mégis az egyes esetekből a közösségi vonatkozások felé halad a regény íve. A műben meg nem nevezett szabolcsi faluból néhányan munkát vállálnak a háboru kellős közepén Németországban, mit sem tudva a háboru lényegéről, a fasizmusról, Hitlerről. Balázs kisregényében emléket állít a magyar nép kiszolgáltatottságának. Amit megismerünk, az a tragikus történelem, a helyzetből fakadó kényszerűség; akár csak a Tartozó életben. A csoport biztosított védettsége viszonylagos, ők sem menekülhetnek el nemzetük sorsa, a személyes tragédiák elől.

Az ártatlan hőse, Batár János a II. világháboruban a nyíregyházi huszárezreddel Lengyelországba Kerül. Ő is a Szamos és Kraszna vidékéről származik, mint Balázs J. több regényének hőse. Ezzel a kevésbé ismert történettel a nemzeti önvizsgálat a célja. A magyarság II. világháborus szerepének determináltságát, a hazájuktól távol harcoló katonák kiszolgáltatott, reménytelen helyzetét ismerjük meg a kisregényben.

A Szent-Imre induló cselekménye 1943-45. között játszódik. Egy zsidó család történetébe sűriti Moldova a társadalmi kirekesztettség embertelen világát. Nem átélt szenvedésről, hanem emberi, társadalmi tragédiáról szól a mű. A cselekmény a 12 éves Kőhidai Miklós körül bonyolódik, akit zsidó származása miatt nem vesznek fel a Szent Imre Gimnáziumba. A főhős vállalja sorsát, származását, élni akar, ezért el kell szenvednie az Augusztá-telepen rá leselkedő veszedelmeket, a gettó nem mindennapi életét.

A Tartozó életben, a Magyarokban, Az ártatlanban, a Szent Imre-indulóban a kisemberek életének mozgásképtelen közegét vizsgálták az írók. Simonffy drámájában a II. világháború egyes magyar vezetői kerülnek - számukra mindenképpen megalázó - hasonló helyzetbe. A japán szalonban a magyar történelem egyik XX. századi sorsfordulóját, a nyilas hatalomátvétel napjainak történéseit választotta művének témájául az író. A moszkvai volt japán katonai attasé szalonjában szállásolták el a Magyar Fegyverszüneti Bizottság vezérezredes tagjait, akiket még Horthy küldött a szovjet fővárosba, hogy a fegyverszüneti feltételekről tárgyaljanak. Az ország volt legfelső katonai vezetése a Szálasi-puccs után az etikai hovatartozás kérdéseivel, a nemzet sorsáról való erkölcsi felelősséggel találja magát szembe, s meg kell küzdenie a "bezártság" kérdésével is. Az író művének előszavában /Fiatalok Rivaldája, Magvető, 1978./ vall irói szándékáról: "Utóbbi 30 évnyi történelmünk tragikus fordulatainak csiráit kerestem ebben a közvélemény által alig ismert helyzetben. Örökös elkésétségünk, történelmi alárendeltségünk, de akár a koncepciós perek, 1956. okait ... Az író köteles ítéletet mondani. Ítéletének lényege: kinek van hát igaza? ... Ebben a drámában min-

denkinek igaza van - és nincs igaza senkinek. Olyanokról szól ez az írás, akik alkalmas helyzetben alkalmatlanokká váltak küldetésük betöltésére ...". Ez az általános, napjainknak szóló kérdésfeltevés teszi Simonffy művét ma is időszerűvé, hiszen a magyar tábornoki kartagjainak hatalomféltése tanulságos példa.

Cseres Tibor Parázna szobrok című regénye a közelmúlt fontos eseményeit idézi fel. A mű jelen ideje az 1960-as évek, a visszapergetett eseménysor pedig 1939-től indul el. Valójában nincs két idősík a regényben, mert a mű határozottan elkülönülő két része egyaránt a multra vonatkozik. Az első rész a háborus események mai életünkre gyakorolt hatásával foglalkozik - hasonlóan Simonffy drámájához -, tovább kísérve a szereplők sorsát egy nyomozás középpontba állításával. A második rész az első részben felvetett események, gondolatok bővebb, részletesebb kifejtése. Ez a sajátos szerkesztésmód több lehetőséget kínál. Egyrészt egy másfajta olvasási sorrendet is megenged - egyszerre lehet összevetni a két különálló, de mégis összefüggő részt -, másrészt a mai élet szemszögéből vizsgálhatjuk a magyar katonatisztek háborus szerepét, a magyarság sorsát a II. világháboruban. Cseres megpróbálja a magyar polgári ellenállást is sokoldaluan ábrázolni.

A regényben három esemény körül bonyolódik a cselekmény: Nagymihály környékén, a Don-kanyarban és Tordán. "Epikai közegén keresztül azokat a körülményeket, helyzeteket, katonai, politikai feltevéseket kutatja fel és fogja vallatóra, amelyek nélkül egyszerűen nem érthetők meg a II. világháborus magyar szereplés tragikus ellentmondásai" - állapította meg a regényről Kulcsár Sz. Ernő /Kortárs, 1979.8./

Cseres tisztán akar látni és láttatni, ezért idézi fel a kevésbé ismert eseményeket is. A történelmet vallatva a kitartás, a kockázatvállalás, a tehetetlenség, a kiszolgáltatottság ma is érvényes kérdésköreit veti fel. Az írói eszmefuttatások az első részben mintegy romantikus történetek halmazának tűnhetnek, a második rész azonban ennek az illúzióknak a feladása. Ebből következik, hogy a közelmúlt középpontba állított eseményei nem elvont történelemfilozófiai fejtegetések, hanem nagyon is életszerű, a mai embert is élénken foglalkoztató logikus kérdések.

A Legendárium multvallatása jóval korábbi időrétegből indul, mint a Parázna szobrok, mégis az írói szándékokban - ha esztétikai megformálásban nem is - sok a hasonlóság. Bereményi egyik nyilatkozatában a történelmi idő és a jelen többrétegűségéről beszél: "... a rétegeket egymásra vetítve meg lehet tudni valami újat, fontosat a világról." A regény nyolc, lazán összefüggő történetet tartalmaz a reformkortól 2025-ig. Egy zilált sorsu család történetét ismerjük meg, amelyben a családtörténet összefonódik történelmünk különböző korszakaival. Bereményi regényének minden fejezetében más és más szereplő adja elő élettörténetét, így számos "egyéni idő" keletkezik, amelynek "belső részletei jóval gazdagabbak, mint a történelemként felfogott múlttá vált jelen, amely ezt az egyéni részletgazdagságot már kiszűrte" - állapította meg elemzésében Laczkó Pál /Kortárs, 1979.3./.

A történet a dédapával kezdődik, aki találmányával vált híressé, és befejeződik a középső dedunoka visszaemlékezésével. Bereményi regénye mégsem az elmúlt időről vall, hanem a jelenben játszódik, mert a felidézett történetek a 70-es évek második feléhez vezetnek, rendezve, értelmezve őket.

A regény hőse nem akar a múltban magyarázatokat, példákat keresni, a múlt áttételesen hat a jelenre, a jelen pedig a jövőre. Az írói hangsúly tehát azon van, hogy minden kutató szándékunk ellenére sem látunk tisztán a jelenben; ezt bizonyítja a mű két utolsó fejezete. A főhős útját nem magyarázzák, nem elemzik az ismert múltbeli események, hanem inkább "beágyazzák közösségi viszonyai közé." /Kulcsár Sz. Ernő, Tiszatáj, 1979.2./

Bereményi külön hangsúlyt ad annak, hogy a gyorsan változó történelmi korszakokban csak a család bizonyul maradandónak, ezért is idézi fel a családi legendákat. Nem véletlenül a szoba, a konyha, a kocsma, az albérletek világa válik a történetek közös szintérvé.

Bereményi arról is vall regényében, hogy az egyéni célok és vágyak nem mindig találkoznak a társadalmi érvényesüléssel, ezért oly sok a "kisiklott" életű ember a regényben.

Lengyel Péter Cseréptörés című regényében egy család 100 évnyi történetét vizsgálja. "Alámerülés az időben, mélyszántás a történelemben, a családtörténet "cseréptöréseinek" rekonstrukciója, hogy a diszkontinuált sorsmozzanatokból egy kontinuált személyes, családi és történelmi vonulat egységes képét állithassa össze" - mutatta ki a regény lényegéről Thomka Beáta /Hid, 1979.2./

A mű főhőse, Bárán János a II. világháborúban vesztette el az apját, s ez a félárvaság készteti arra, hogy a rendelkezésre álló tények segítségével kutasson apja után. Ugy véli, ha tisztázza a haláleset körülményeit, akkor önmagát is jobban megismerheti, világosabban lát-

hat a család összekuszálódott világában is, de a nagyvilág eseményeihez is közelebb kerülhet. Így válik a regény olyan önéletrajzzá és családregevé, amely a múlt rejtelsei közé hatol - szinte oknyomozó módon -, de a jelent világítja meg. A család, a nemzet dolgai között akar Bárán rendet tenni, "megkeresve" ezzel önmagát is. Ennek a rendteremtő önvizsgálatnak a története a regény. "Lengyel elfogadja ennek a típusnak a társadalmi helyzetét, és arra vállalkozik, hogy éntudatának valóságos tartalmait, hiányérzete tényleges okát derítse ki." /Berkes Erzsébet, Kritika, 1979.1./ Az író azt vizsgálja elsősorban, hogy a főhős személyiségére hogyan hatnak a történelmet alakító társadalmi erők: a világháború, a felszabadulás, az 50-es évek ellentmondásos világa. Különböző nemzedékek viaskodásaival, lehetőségeivel ismerkedhetünk meg úgy, hogy ezek mind a főhősre irányulnak.

Bárán Jánosnak tíz évre van szüksége ahhoz, hogy az ellentmondásokat feltárja, minden nyomot felkutasson, minden tanúval beszéljen, minden tárgyat megismerjen. Ez a multvallatás a 70-es évek problematikájából nőtt ki, Bárán vizsgálódása közben ugyanis felfedezi maga számára azokat az összekötő kapcsokat, amelyek segítségével az elmúlt évszázad számára valóban birtokba vehető. A főhős makaácsul ragaszkodik ahhoz, hogy önmaga állapítsa meg helyét a világban, saját belátása alapján értelmezze a múlt eseményeit, önállóan döntsön, felkutatva ezzel saját lehetőségeit.

Lengyel Péter a Cseréptörésben egy korszak valóságát úgy szembesíti az egyén lehetőségeivel, hogy jobbra csak a multat és a jelent ismerjük meg, a jövő képe a nyomozás befejezésével homályban marad.

Nádas Péter egyik nyilatkozatában így vall regényéről, az Egy családregegy végéről: "Nem a gyermekkor érdekel, hanem az olyan dimenzió, amelyben a csira, a gyökér, az áthatások rendszere, az időbeli összefüggések a mult nyomásaként jelentkezik." /Alföld, 1977.7./

A mű reális magra épül, egy kitörési kísérlet tanui vagyunk. Valós, szociális, erkölcsi kérdések vetődnek fel a regényben, amelynek cselekménye 1949-ben, a Rajk-per idején játszódik. A mű középpontjában álló kisfiut különböző hatások érik: a nagypapa meséje, az apa hamis tanuskodása, az intézet katonai légköre. Ez a kisfiu emlékszik vissza arra, amit gyermekkorában átélt. A regény nem elégszik meg a személyi kultusz bírálatával, jelentésrétegei, mondanivalója általánosabb érvényű. Nádas szerint a jelen megismerésében a mult kérdéseit is meg kell válaszolnunk. A nagypapa felidézi az ősi kereszténységet és zsidóságot, abból a meggyőződésből teszi ezt, hogy a család kiválasztottsága a jelenben tetőződik be; Simon Péter, a kisfiu a kiválasztott ember. Viszont az események úgy alakulnak, hogy itt valami új kezdődik. Nem a nagypapa elképzelése szerint történnek a dolgok - a cím is utal erre: Egy családregegy vége -, éppen ellenkezőleg, nem a betetőződés áll elő, hanem az addigi hágyományos értelemben vett család történetének felbomlása, megszakadása. Ezzel egyrészt a folytonosságra utal, de arra is, hogy a felszabadulás utáni történelemmel valami gyökeresen új is kezdetét veszi. Nádas tiszta lapot akar bemutatni, ezért is választ gyerekhőst regénye központi alakjául.

Dobozy Hatalom nélkül című regényében a felszabadulást követő egy év társadalmi, történelmi, politikai elmentmondásosságát tárta fel, érzékeltetve a "ki kit győz le" koalíciós küzdelmet.

A népi demokrácia megteremtésének kezdeti korszaka máig is érvényes társadalmi felismeréseket ad az írónak, természetesen tudva azt, hogy a 40-es évek második felének politikai harcmódora a 70-es évek végén nem követhető. A tettere készség, a jobbitó szándék, a bürokratikus ügyintézés elleni harc azonban napjaink mindennapi feladata is.

Dobozyt az a különleges helyzet foglalkoztatja, hogy hőse hogyan tudja a hatalmi hierarchiában megőrizni szellemi, erkölcsi függetlenségét. A regény egyértelmű választ ad a felvetett kérdésre: csak a tömegekkel együttműködve valósulhat meg a hatalom gyakorlása. Az író regényében előrevetíti azokat a későbbi társadalmi, erkölcsi torzulásokat, amelyek a demokratikus folyamat előretörését visszaszorították, s a személyi kultusz törvénytöréseikhez vezettek.

Gáll I. Ménesgazda című regénye már az 50-es évek elején, a személyi kultusz idején Mohoron, egy Mohács melletti határszéli faluban játszódik. Dobozy művében még csak előrevetített, megsejtett torzulásokról van szó, ebben a regényben ez már a jelen valóságának legjellemzőbb vonása. A Ménesgazda főszereplőjét, Busó Jánost azzal a feladattal nevezik ki a méntelep vezetőjévé, hogy figyelje, tartsa szemmel a telepen dolgozó volt katonatiszteket, s alkalmasint számolja fel ezt a különleges gazdaságot.

Erkölcsi, politikai kérdések vetődnek fel az önmagán tulmutató példázatban. A másokért vállalt felelősségnek párosulnia kell az önmagunkért való felelősségtudattal, még ilyen kiszolgáltatott helyzetben is.

A regényben szembesülnek a tények a lehetőségekkel. A telepen dolgozó horthyista tisztok a szocializmus ellenségei, az új rend vagy felhasználja munkájukat, szaktudásukat, vagy pedig megsemmisíti őket, leszámol velük. Busó János, a meggyőződéses kommunista is szembekerül a körülményekkel, a rábizott feladatot elvállalja szakértelem és történelmi tapasztalat híján. A körülmények közben pedig úgy alakulnak, hogy Busó egyre jobban elszigetelődik. Megbizóival nap mint nap nézeteltérése támad, a felügyeletére bízott emberekkel, a telepen dolgozó volt tisztokkal pedig a köztük lévő osztályellentétek miatt nem találhat kapcsolatot. A rábizott feladatnak pedig szeretne eleget tenni, ezért fokozatosan eszközzé válik a megye dogmatikus vezetése kezében. Elszigetelődéséhez természetesen az is hozzájárul, hogy kellő szakértelem nélkül lát hozzá a méntelep igazgatásához.

Gáll I. Ménesgazdájában a párt helytelen szövetségi politikája következtében a nemzeti egység szenved csorbát, hiszen a regény végén mindenki mindenkivel szembekerül. A jelenre ható írói üzenet akkor válik egyértelművé, ha az 56-os események utáni konszolidációval, a hibás politika kijavításának máig is ható gyakorlatával vetjük össze Gáll regényének világát.

Galgóczi kisregényében A Közös bűnben a súlyos károkat okozó helytelen szövetségi politika társadalmi összefüggéseinek, következményeinek vizsgálatára vállalkozik. A mű cselekménye egy határszéli tanyán játszódik 1956. novemberében. Első pillanatra egy gyilkosság tettesének kiderítése körül bonyolódik

minden, valójában az emberi és a közösségi sorsokon keresztül egy korszak - az 50-es évek - képe tárul elénk. Galgóczi társadalmi összefüggéseket keres és talál. Sokorai Imre nemcsak a személyi kultusz torzulásaitól szenved, hanem az évezredes elmaradottságtól is. A tagosítások, a beszolgáltatási rendszer, a bizalmatlanság légköre, a szektásság - az öreg Baloghot, aki 19-es kommunista volt, kizárják a pártból, mert gyógyszerrel kapott amerikai rokonaitól és kulák ismerőseinek is adott belőle - összekapcsolódik az öreg Sokorai progresszív változásokat meg nem értő szemléletével. Ez a kettős kör adja a mű máig is ható tanulságait.

A Gyaluvonások önéletrajzi ihletésű regény. /A Mi janicsárok című korábban írt regényének folytatása/ Tóth B. első személyben beszéli el ifju korában Csanádon töltött éveit, a szegedi egyetemi időszakot, majd a munkába állás eseményeit. A cselekmény napjainkig hatol, közvetlenül a jelenhez kapcsolódik a mult minden képsora. Az írónak, s az olvasók jórésének a regény által felölelt időszak nem történelem, hanem az átélt élet egyik szelete. A műben a felszabadulás előtti évek, a felszabadulás időszaka - a "fényes szelek" reményteljes évei - a kiélezett társadalmi küzdelmek világa, a NÉKOSZ-mozgalom széthullása, a személyi kultusz zilált évei, az 1956-os események és az azt követő lassu konszolidáció időszaka kapnak teret. Az időrend megontásával - művészileg eléggé vitatható megoldás - szövi be a főcselekménybe a gyermekkor, az inasévek megpróbáltatásait, a falusi élet erkölcsi világának hiteles rajzára helyezve a hangsúlyt.

A regény által felvetett kérdések több síkon jelentkeznek. Tóth Bélát a felszabadulás utáni évek értelmiségi kérdései, az új, demokratikus érzelmű értel-

miség megszületése érdekli. Másrészt a közösségi élet "emelő, teremtmő és megtartó erejét hitelesen sugározza", mintegy a mához, napjainkhoz szólva, érzékeltetve és elítélve a 70-es években tapasztalható közönyt és cinizmust. /Kardos József, Kortárs, 1980.5./

Gyurkó is a közelmúlt társadalmi fejlődésének ábrázolására vállalkozik Faustus doktor boldogságos pokoljárása című regényében. Minden lényegest el akar mondani az eltelt 30 évről, ezért a Faust téma változatának megfelelően egyfajta felettes ént épít be művébe Mefistó személyében, akinek védenca, Szabados György a regény főszereplője.

Az egyes szám első személyű előadásmód fokozza az írás őszinteségét, hitelességét. Gyurkó a szocializmus útjára lépő Magyarország súlyos, buktatókkal teli történetét villantja fel, elsősorban azt vizsgálva, hogy a történelmi változások az emberi tudatban milyen erkölcsi konfliktusokat idézhetnek elő. "A regény társadalmi hogylétünk és önismeretünk kérdésében a fontos tudás útját keresi, mai lehetőségeink iránt okosan nyitott" - jegyezte meg a műről Bécsy Ágnes /Kritika, 1979.9./ Gyurkó tapasztalatait felhasználva kitűnően ábrázolja társadalmi fejlődésünk folytonosságát, ugyanakkor részletesen szól a haladás ellen ható eseményekről, hősének haláláról. Nem elégszik meg az elmúlt évtizedek történelmi fordulatainak - 1956., '1968. - megítélésével, hanem az említett, máig is ható események jelenre gyakorolt következményeiről is őszintén beszél. Gyurkó következtetései, figyelmeztetései nagyon is maiak: az eszmékben feltétlen hívó emberek könnyen eszközzé válhatnak egy rossz politikai gyakorlat, a helyi bürokrácia utvesztőjében. Tüskés Tibor a művel foglalkozó

írásában a regény egyik legnagyobb érdekének a mult és jelen szerves, közvetlen kapcsolatát tartja: "az író által megrajzolt történelmi tabló mindenképpen alkalmas arra, hogy a kortárs olvasót saját történelmi tapasztalataival szembesítse. Aki maga is átélte valamilyen formában a regényben bemutatott kort, nem tud közömbös maradni." /Kortárs, 1979.9./

A vizsgált irodalmi anyag bizonyítja, hogy a különböző utakon járó alkotók a 70-es években új történelmi kilátópontból történelmünk újbóli feltárására, feltérképezésére vállalkoztak. Mocsár és Féja a forradalom és szabadságharc újraértelmezését tartja a legfontosabbnak. A Gyémántper és a Visegrádi esték ugyan más nézőpontból mérlegeli, ítéli meg az eseményeket, mégis közös bennük az az írói szándék, amely mindenképpen szakít a téves illúziókkal. Az íróknak az is a céljuk, hogy a tények felsorakoztatásával magát az olvasót készítessék önálló véleményalkotásra. Dobai a Csontmónároknak, Száraz A nagyszerű halálban a bukás utáni különböző helyzetek bemutatásával, a lehetőségek újraértelmezésével, a mult és jelen összefüggéseinek feltárásával arra is figyelmeztet, hogy a történelemben nincsenek lezárt, véglegesnek tűnő értelmezések. A jelen feladata mindenképpen az, hogy ne tabuként kezeljük történelmünket, hanem reálisan mérjük fel a magyarság korábbi szereplehetőségeit. Ez az írói szándék világosan választ ad arra, hogy jelenünk gyökreinek - első forradalmunknak - ismerete napjainkban sem lehet lényegtelen, értelmezésük hozzásegít jelenünk összetett kérdéseinek megértéséhez, megoldásához.

Balázs regényeiben a hősök viszonylagos védettségük ellenére is kiszolgáltatott helyzetben élnek. Az író az ő sorsukban azt mutatja be, hogy honnan vezethető le jelenkori történelmünk. Azok a tudatbeli állapotok, amelyek meghatározzák a Szamos-Kraszna mellett élő emberek mindennapját, még ma is továbbélnek.

Cseres a Parázna szobrokban Magyarország II. világháborús szerepének vizsgálatával is a közelmúlt és a jelen kapcsolatát vizsgálja. Az író olyan eseményekkel ismerteti meg bennünket, amelyeket eddig nem igen tárt fel a tudományos kutatás. Cseres egyértelműen vallja, minden apró, lényegtelennek látszó eseményt tisztázni kell, mert csak így érthetjük meg igazán mai világunkat. Hasonló feladatra vállalkozott Gyurkó is regényében, bár nála inkább az elmúlt 30 év történelme kerül a szembesítés homlokterébe.

A családtörténet kínálta lehetőségek a Legendáriumban, a Cseréptörésben. Az egy családregény végében módot adnak arra, hogy megismerjük a hétköznapi emberek utkeresését, azt a vágyat, hogy maguk tudatosítsák helyüket jelenünk kusza világában. /A Legendárium cselekménye a XXI. századig hatol előre./

A forradalmi fejlődés belső ellentmondásait a Testvérekben, Az ünnepeltben, a Hatalom nélkülben, a Ménesgazdában, a Gyaluvonásokban ismerhetjük meg. A fenti alkotásokban külön hangsúlyt kapott a forradalmárok és a tömegek kapcsolata. Az ünnepeltben Illyés feltárja, hogy a tömegek átnevelése csakis hosszú folyamat eredménye lehet. A Dózsa-testvérek, Debrecen városának vezetői, Sallai meg nem alkuvása, A nagyszerű halál volt tábornokainak hűsége az igazi forradalmiság egyik fon-

tos jellemzője. Az önkorrekció szükségessége a Testvérekben, Az ünnepeltben mint pozitív forradalmi magatartásforma jelentkezik, ennek hiánya a Ménesgazdában, a Hatalom nélkülben, a Gyaluvonásokban súlyos károkat eredményez. Illyés Testvérekének Gergelye a meggondolatlan cselekvés veszélyére figyelmeztet, a Ménesgazda főhőse többször is olyan helyzetbe kerül, amely a lehetőségek kellő átgondolásának a hiányából ered.

Az elemzett művek jelentős részéről egyértelműen kiviláglik, hogy a szerzők olyan pozitív erkölcsi értékeket állítanak a jelennek, amelyben az eszmékhez való hűség mindennél fontosabb. Margit, Hunyadi János, Kocsi Csörgő Bálint, Sallai Imre, Dózsa György és Gergely képviselik ezt a morális embereszményt. A helytálló, a legnehezebb körülményeket is vállaló hősök többször kerülnek olyan helyzetbe, hogy a progresszív folyamat belső ellentmondásai megosztják őket. A Fegyverletételben Kenéznek szembe kell néznie az ellenforradalom és a forradalom tulkapásaival, A nagyszerű halálban a volt tábornokok a megosztottság érzésével találkoznak. A Parázna szobrokban a kitartás, a kockázatvállalás, a tehetetlenség, a kiszolgáltatottság ellentéte sokszor fonák helyzeteket eredményez. A szolgálat, a helytállás, az árulás, a megalkuvás lehetőségei a Negyven prédikátor napjainkhoz szóló üzenete.

A szélsőségeket elítélő írói koncepció a művek legtöbbszörében jelen van, de mégis különös hangsúlyt kap a Kálmán királyban a reálpolitika fontossága, a Hunyadiiban a megfontolt mérlegelések nemzetmegmentő jelentősége; a Ménesgazdában a szocialista nemzeti egység sérül meg a dogmatikus tulkapások következtében.

A közös bűnben és a Ménesgazdában vázolt tulzások tragédiákhoz torkollanak. A művek aktualitása ma sem vitatható, hiszen nemzeti egységünk megszilárdítása a 80-as években legalább olyan fontos, mint a korábbi történelmi időszakokban.

Néhány alkotásban a mindenbe belekezdés, a végigvinni nemtudás, az örökös elkésettségünk, az ebből következő történelmi alárendeltségünk, az eseményekhez való rugalmas alkalmazkodás hiánya a legfőbb írói üzenet: Tartozó élet, A japán szalon, Parázna szobrok.

A fentiek alapján egyértelmű az az írói szándék, hogy a történelmi tematikával az alkotók napjaink bonyolult kérdéseire keresnek választ. Az elmondottakkal azt kívántuk bizonyítani, hogy nemzeti múltunk jelenünkkel, napjainkkal - még ha sokszor áttételesen is - összekapcsolódik, éppen ezért a folyamatosság felismerése, vizsgálata, az összefüggések megértése minden nemzedék számára létfontosságú, hiszen napjainkban tájékozódni lehetetlen a múlt ismerete nélkül.

III. Az évtized irodalmának egyik alapvonása:

a szűkre szabott cselekvési tér kedvelése

A szocializmus kialakulásának nagy forradalmi tetteket követelő korszaka - a közbeni megtorpanásokat nem számítva - a 60-as évek közepén véget ért. Az 1956-ot követő konszolidáció, a mezőgazdaság szocialista átszervezése után hazánk a szocializmus építésének egy új korszakába lépett. Nem a látványos cselekvések ideje jött el, hanem a gyors változások utáni helyzetben a mindennapok forradalmisága vált fontossá. Ez az új helyzet kap különösen fontos megvilágítást számos műben, így a Negyven prédikátorban. Más - ugyanehhez a problémához tartozó - művekben az alapszituáció lényege a korábbi nagy lehetőségek elvesztése utáni helyzet: Csontmolnárok, Toron, 1867, Királyi vadászat, A nagyszerű halál. Az alkotók egy részénél a művek szereplői egy olyan determinált sorshelyzetbe kényszerülnek, melyben mindenképpen szembe kell nézniük sajátos helyzetükből következő végzetességgel. /Tartozó élet, Visegrádi esték, A futár, Egy családragény vége, Kőszegők/ A cseréptörésben, a Parázna szobrokban és a Magyarokban vannak ugyan cselekvési lehetőségek, mégis a hősök vállalkozásait kudarc jellemzi. A Kerengő, a Régimódi történet című regények által felidézett történelmi helyzetre az eseménytelenség jellemző. Külön figyelmet érdemel azoknak a műveknek a sora - Az ártatlan, Legendárium, A japán szalon, Nyulak Margitja és még néhány alkotás -, amelyekben a teljes cselekvésképtelenség bénítja meg a zárt világba kényszerített hősöket.

A Hatalom nélkül című regény főhőse, Czobor L. háborus élményekkel, tapasztalatokkal kezd hozzá a békés

korszak első napjaiban a rábizott feladatok elvégzéséhez. A katonákból civil lett, fegyver nélkül, gyanakvások közepette azonban sokkal nehezebb szolgálnia "a hatalom nélküli" harcok idején. A háború éveiben az ellenséges arcvonalak élesen elváltak egymástól, most nehezebb áttekintenie a naponta változó politikai küzdelmeket. Czobornak az építő munka szervezésében, a politikai küzdelmekben kellett helytállnia minden különleges vezetői gyakorlat nélkül. Dobozy regényében a hétköznapi embereit ábrázolta, akiknek "csak apró hősiességre" volt lehetőségük, jobbára csak a végrehajtás volt a feladatuk. A 45-ös év a küzdelmek, a tettek éve volt. A regény szereplői azonban nap mint nap tapasztalhatták, hogy nincs egy biztos, átgondolt távlat, így a részmunkák is sokszor értelmüket veszítették. A kialakulóban lévő bürokratizmus, a merev, dogmatikus szemlélet megköti a "lent" is tenni akarók kezét, a cselekvő emberek is "a táviróhuzalok szerepét töltik be". A múlt rendszer képviselői Czobor Lukácsot a "begubózásra", a "semmibe se szabad belemenni, csak elviselni a helyzetet" életelvre biztatják keserű történelmi tapasztalataikból kiindulva. Czobor úgy érzi, előtte jár az időnek, bizonyos értelemben kényszerpályán dolgozik, olyan folyamatba került, amelynek a végeredményét nem mindig tudja elfogadni. Nehezen viseli el, hogy cselekvési körét minden oldalról behatárolják. Képtelen taktikázni, alkudozni, kételyeit nem rejti véka alá, nehezen tűri, hogy akarata ellenére táncoltatják. Amikor önszántából, önhatalmulag cselekszik, feletteseinek haragját, büntetését vivja ki. A regény egyik szereplője állapítja meg róla: "Békeidőben nem szabad fegyvert adni a kezébe". Ennek ellenére munkájáról nem mondanak le, de önállóan cselekedni nem engedik.

A Ménesgazda zárt, szinte laboratóriumi világában, vagy ahogy a főhős, Busó János nevezi, "darázs-fészekben" nehéz, szinte lehetetlen emberi kapcsolatokat teremteni. Busó felettesei politikájuk eszközeként használják fel a főhőst, aki ellenséges világba kerül a méntelepen. Elszántsággal megy Mohorra, de rövidesen elbizonytalanodik, mert ugyan valós osztály-ellentétekkel találkozik, de az a mód, ahogy az ember-telen hatalom le akar számolni a volt tisztekkel, idegen számára. A kezdeti töprengés, az állandó ingerültség után nagy várakozással fogna hozzá a munkájához, de képtelen tisztán látni, eligazodni az 50-es évek bonyolult, ellentmondásos világában. Fokozatosan tehetetlen eszközzé válik a hatalommal visszaélők, az önkényes politikai erőszak kezében. Busó Mátyással, öccsével folytatott beszélgetése során mondja: "rövid pórázon tartanak minket". Busó azonban nem lát tisztán a politikailag zavaros korban, s ez minden cselekedetére bénítólag hat. Mire, lassan megérti beosztottjait, addigra azok nyíltan ellene támadnak, megölik. Tragédiáját az okozta, hogy helyzete majdnem olyan volt, mint a kerítés nélküli internálótáborokban élőké. Parancsot, felsőbb utasítást kellett végrehajtania - nem jószántából vállalta el a megbízatást - s közben fokozatosan egyedül maradt: testvére, Mátyás nem támogathatja, ő a kivárás hive, Mátét pedig időközben leváltják, magánélete is illuzórikus alapokra épült.

Busó tele van forradalmi tettvágygal, illuzióval. Az 50-es évek első felében azonban már dogmatikussá vált a hatalom, ezért nem gondolkodó forradalmárookra van szükség, hanem szolgálékü végrehajtókra.

Gyurkó regényének cselekményét messzebből indítja, mint Gáll István, mégis a felszabadulást követő időszakra esik a fő hangsúly. A mű főhőse, Szabados György egy olyan korszakban akar tájékozódni, amikor az események viharos gyorsasággal követik egymást. Azt kell tapasztalnia, hogy az emberek és így az ő sorsa is determinált, választási lehetőségei ugyan szép számmal vannak, de ebben a bonyolult korszakban rendkívül nehéz a döntés. Jószereivel nem is ő dönt, hanem a körülmények alakulnak úgy, hogy belesodorják az ellenállásba, bár nem játszik jelentős szerepet, mégis csak a szerencsés véletlennek köszönheti életét. A kispolgári, tehetetlen környezetből váratlanul kerül ki, fiatal fejjel éri meg a felszabadulást. Fokozatosan tudatos forradalmárrá válik. A baloldali ifjúsági mozgalomban vállal feladatokat, később ujságíró lesz. A fordulat éve után életének látszólag mozgalmas időszaka következik. De még ekkor sem látja tisztán az egyre bonyolultabbá váló eseményeket. A kommunista eszmékkel való teljes azonosulás közben sejtelve sincs arról, hogy komoly törvénytelenések történtek az országban. Csak sodródik az eseményekkel. Hamarosán újabb megpróbáltatások várnak rá. A koncepciós perek idején bebörtönzik, nem sokára azonban rehabilitálják. 1956. nagy trauma számára, olyan helyzetbe kerül, amelyben nehéz a felelősségteljes döntés. Az események objektív változása után egy nyomda élére kerül. Életének talán ez az a rövid korszaka, amikor saját belátása szerint dönthet, irányíthat. Határozottan szembeszáll azokkal, akik az általa képviselt eszme ellen léptek fel. Olyan személyiséggé válik, aki a különböző próbatételek közepette is képes tudatosan dönteni és cselekedni. Még ebben a helyzetben is Szabados Györgynek a pokoljárás jut osztályrészül:

egy tulbuzgó "rendcsináló" feljelenti, s néhány napig ismét börtönbe kerül, 1956~~x~~ után néhány évig a forradalmi tettek, a társadalmi átalakulás élvonalába kerül. Ezek a perspektívák azonban hamarosan beszűkülnek körülötte. Egyre többet vivódik, társadalmi - és magánélete válságba kerül. Egyre kevésbé találja helyét a nyomdában, úgy érzi, igazában munkájára nincs is szükség. A rá jellemző módon nem adja fel, barátja, Petrik Sándor segítségével vidékre, Gyűrűre kerül tanácselnöknek. Az összetettebb, bonyolultabb viszonyok - a kis város dzsentri hagyományainak továbbélése, az 1968-as csehszlovákiai események - tovább mélyítik belső válságát. Élete értelmét keresi Gyűrűn, a Duna-parti kisvárosban, cselekvéseit - a tsz-ek egyesítése, a panamák leleplezése - mégis egyre inkább az elbizonytalanodás, az illuzióvesztés jellemzi.

A főhős részleges meghasonlása folyamat eredménye. Fiatalsága egy forradalmi lendület kezdetével esett egybe, a 60-as években azonban már Szabados György nem találja helyét, az aprómunkát, a kis feladatok, a mindennapok forradalmi tetteit nem tudja összekapcsolni az általa képviselt eszme nagy, korábban széles tömegeket mozgósító erejével. "A történelem, amely fejlődését elindította, már nem ad számára újabb lendületet, a közelgő "békés öregkor" pedig itt a pusztulással egyenlő. /Balogh Ernő, Alföld, 1979.11./

Magányossága, életének kiüresedése - "valami hiányzik védencem életéből" - jelképesnek is tekinthető halálához vezet. A szimbolikus jelentéstartalmat az is bizonyítja, hogy közvetlen halála előtt cselekvési lehetőséghez jut: két fuldoklót menthetne ki a hullámokból.

Mentési kísérlete azonban eredménytelen, mert mielőtt a bajbajutottakon segíthetne, kedvenc vitorlásának ár-bóca végez vele. Olyan pillanatban hal meg, amikor régi emlékek idéződnek fel benne: a szabadságvágy, egy igazi szerelem emléke; igaz ez csak illúziókeresés részéről.

Gyurkó nagyszerű jellemzést ad a 60-as évek második felének, a 70-es évek elejének megváltozott társadalmi, politikai helyzetéről: "... még azt szajkózzák nekik, hogy forradalmi korszakban élnek, de mi számunkra a forradalom, hogy újabb erőművek épülnek, újabb iskolák, újabb autóutak, hogy nő az idegenforgalom, nő az életszinvonal, mindenki békésen élhet." A magyar Faustus azonban forradalmi lendületét nem tudja ezekre a kevésbé látványos programokra átmenteni, a mindennapok forradalmisága nem ad számára elég erőt a munkához, a magánélethez.

Feltűnő, hogy a regényben milyen sok az értelmes, a társadalmilag hasznos cselekvés ellen ható tényező, "labdarugópályafutása így megfeneklett ... letartóztaták a nyilasok ... a krumpliért órákig sorba kell állni ... a forradalom kellős közepén olyan semmiségekkel foglalkozik, mint a labdarugó bajnokság ... ő valamikor úgy gondolta, kommunistának lenni szép és jó feladat ... nem ért egyet a határozattal, de végrehajtja ... a világot nem lehet megváltani." Szabados Györgynek ezek a keserű mondatai egy fokozatosan cselekvésképtelenné váló ember őszinte megnyilatkozásai. Az igazsághoz természetesen az is hozzátartozik, hogy Gyurkó talán túlságosan is a cselekvést bénító hatásokat emelte ki.

Dobozy, Gáll, Gyurkó műve a közelmúlt eseményeit öleli át, Illyés Testvérek című drámájának cselekménye a XV. században játszódik. Az alapszituáció azonban azonos, mert a lehetőségek kényszerítő ereje és a valóság szükössége közötti örlődés a mű leghényegesebb drámai magva. A történelmi cselekvés lehetőségei a két különböző vérmérsékletű testvér vitáiban realizálódik. A párbeszéddek az adott helyzetet, lehetőségeket, kötelességeket értelmezik, Illyés még arra is gondol, hogy a győzelem utáni kérdéseket is hitelesen felvesse. A dráma azt is vizsgálja, hogy egyazon forradalmi helyzeten belül szükségszerűen több eszmei, elvi és gyakorlati álláspont lehetséges, sokszor előfordul, hogy ezek szintézise az igazán célravezető.

Héra Zoltán mutatott rá arra, hogy Illyés a forradalom egyik paradox állapotát veti fel: "Ma, amikor egyre távolodva a forradalom harci szakaszától - ama bizonyos hadikészenléttől - sokszor az ügyes és aggálytalan praticisztát emelték forradalmi példává, ez a dráma egy tisztuló és tisztulni tudó forradalmiság forrásait kutatja. Dózsáját elvezeti a történelmi erejű döntés minden erkölcsi és lélektani dilemmáján." /Kritika, 1977.10./.

Gergely "kétkedéseiben" benne van napjaink egyik fő kérdése: hogyan születik majd meg a szabadság végső, békés korszaka? Történelmi tapasztalatainkból tudjuk, a békés megoldások többnyire nem vezettek eredményre, a reformok tulzott hangoztatása az ellenforradalmároknak kedvezett.

A két Dózsa testvér vitáját kiemeli, azzal is az író, hogy a külvilágtól szinte teljesen elzártan küzdenek a közös célért. Ebben a zárt világban kell dönteniök, sokszor "kis igazságokat felismerve jutnak előbbre". Az események pedig azonnali cselekvést kö-

vetelnek. "Nem azt csináljuk, amit választunk, hanem azt tesszük, ami elkerülhetetlen. Gergelynek meg kell halnia, noha kezdettől fogva valami más utat szeretett volna választani" - írja Illyés Gyula. Az író egyik nyilatkozata szerint az igazi hős "a maga helyén megteszi a dolgát". /idézi E. Fehér Pál, Népszabadság, 1972. január 4./

A Testvérek első felvonásában vázolt nyomor mindenképpen cselekvést kíván. Joggal mondja György: "Ezek csak odavágásokból értenek ... ökölből értenek." Gergely már jóval óvatosabb, látja a szűkreszabott helyzet ellentmondásait, figyelmezteti testvérét a bosszuállás veszélyeire. Tudja, hogy Györgynek igaza van, amikor döntő változást akar, de nem feledkezhet meg arról sem, hogy egy ilyen sikertelen harc milyen következményekkel járhat. Dilemmája egyben mozgásképtelenségét is jelzi az első felvonásban.

Gergely szerint a felesleges terror károkat szül, éppen ezért az általa előrevetített békés élet, a törvényesség, a demokratizmus a mindennapok forradalmiságára utal. Az igazi forradalmárnak alkalmazkodnia kell a körülményekhez, egy békésebb időszakban nem lehet ütni; a megértés, a bölcs gondolkodás az igazán helyénvaló.

Mocsár Gy. Gyémántper című regényében - hasonlóan Illyéshez - a forradalmi folyamat belső megosztottságát érzékelteti egy olyan zárt világban, amelyben a mozgalom különböző erői, érdekelttségű csoportjai kerülnek szembe egymással a szabadságharc legválságosabb hónapjaiban. Az író regényében mozgalmas időszakot vázol fel.

A forradalmi események pergő, egymást váltó korszakában is azt érezteti velünk, hogy nemcsak a kívülről ránk nehezedő tulerő tette szinte kilátástalanná a harcot, hanem a forradalmi erők belső megosztottsága is viszonylagos cselekvésképtelenséget hozott létre. Madarász László - a forradalom balszárnyának egyik vezetője - rendkívüli aktivitása ellenére is szükségszerűen mártirja lett az eseményeknek. A forradalom idején ellenfelei elgáncsolják, erkölcsi tisztasága ellenére sem képes bebizonyítani igazát; Kossuth nem áll ki mellette. Emigrációban hal meg, távol hazájától, pedig ő volt a bukás előtt az a politikus, aki népfelkelést akart szervezni Magyarországon. Tragikus sorsa azt példázza, hogy milyen helyzetbe kerülhet egy forradalmár, ha saját harcostársai is szembefordulnak vele.

A Gyémántper szereplőinek determinált sorsuk ellenére számos lehetőségük van - "Rákóczi óta nem volt ilyen lehetősége a nemzetnek." Kossuth alföldi toborzó útja során csodákat művel, Görgey - sokszor hatáskörét túllépve - komoly katonai sikereket ér el, a Madarász fivéreknak hosszú ideig sikerült megakadályozniuk Debrecenben, hogy az ügy árulói felülkerekedjenek, a nép hősi tetteivel példát mutatott az utókornak is: Lamberg meggyilkolása, a katonák helytállása a kocséri mocsarakban a győzelem eléréseért.

Különös hangsúlyt kapnak a regényben a vereség utáni nemzeti katasztrófát sejtető tények, gondolatok: "73 Vármegyéből 7 maradt meg 1949. januárjában", "a kilátástalanság hatása alatt valóban kialakulhat a demoralizáltság az ifjúságban". Kossuth úgy nevezi ki Görgeyt, hogy tudja, nincs más választása.

A mindennapok forradalmisága nagy hangsúlyt kap a műben. Görgey világosan látja, hogy először a hadsereget fel kell szerelni, meg kell szervezni az egyes alakulatokat. Mocsár G. vallja, hogy a forradalmároknak nemcsak a szónoklatokban, a harcokban kell kitűnniük, hanem a hétköznapi életben kell tudni azonosulni a néppel, a forradalmi tömegekkel.

"Nekünk itt és most kell helytállnunk" - mondja Séllyei István a Negyven prédikátorban. Moldova a főszereplő, Kocsi Csergő Bálint kiemelésével a prédikátorok cselekvéseinek erkölcsi mozgatórugóit vizsgálja. Nem a protestáns vallás, nem az egyháztörténeti érdekességek kötik le az író figyelmét, hanem a hit. Egy elvhű forradalmár és a forradalmi mozgalom kapcsolatát vizsgálja abban a történelmi pillanatban, amikor a prédikátorok forradalmi áldozatvállalása már részben értelmét veszítette, amikor a túlélők kezdtek elszigetelődni, reményük megcsappant. Kocsi Csergő a hitért való harcban erősnek bizonyult, békében már csalódott, hiszen a meg nem értés vette körül, társaitól egyre jobban eltávolodott. Látszólag sok helyzet között választhatott: tudós pap lehetne, elmenekülhetne az idézés elől, katolikus emberként dolgozhatna az egyházban, a szabadságharc bukása után emigrálhatna. Az értelmes munkát végzők, a helytállni akarók előtt ezek nem valódi lehetőségek, hanem hamis alternatívák. Egyéniségéből következő fanatizmusa, az ország helyzete alig adja meg számára az igazi döntési lehetőséget. A hatalom szükre szabta körülötte a teret, a történet során végzetesen ide-oda sodródik. "Egész Magyarország csak egy hosszú folt" - mondja Moldova a regényben,

ezzel is jelezve, hogy milyen korlátozottak a lehetőségek. Kocsi Csergő ezen a "hosszu folton" szeretne élni és dolgozni, elutasítva a Báthory Zsófia által felkinált lehetőségeket.

A regény egyik legmeggrázóbb fejezete az, amikor Kocsi Csergő megpróbálja a helyes útra téríteni az árulóvá vált Otrokocsit. A forradalmi ügyel szembe forduló Otrokocsi azzal érvel, hogy a forradalom alatt egyszerű volt a helyes döntés, mert a felmerülő kérdések mint végletes ellentétek jelentkeztek: "Én a harcot mindig jobban viseltem, mint a béke kis ügyeit." Ugy véli, nem volt érdemes vállalni a mártíromságot a hatalmaskodó főurakért, az önző, kicsinyes polgárokért. A mindennapok kis tetteit ő nem tudja vállalni, ezért is lesz árulóvá. Kocsi Csergő elutasítja ezt az életlehetőséget, börtönéből kiszabadulva Láziba megy szolgálni, pedig nagy tettekre már alig van lehetősége. Családja elpusztult, forradalmi hite azonban átsegíti a családi és nemzeti tragédiák okozta kábultságon. Találón mondja: "Isten után csak magunkra számíthatunk ... elegendem van ebből az átkozott sehus, sehal vallásból." A gályarabságból megszabadulva - "Szalontai valóságos hullákat váltott ki a börtönből" - reménytelen helyzetet talált hazájában. Egyházi feljebbvalói arra ösztökélik, hogy térjen vissza "az élet rendjébe", hagyja a harcot, hiszen a helyzet gyökeresen megváltozott. Kocsi Csergőnek látnia kellett, hogy a protestáns hit mennyire meggyengült, a hittől eltávolodottak pedig már semmire sem vállalkoztak: "féltették feleségüket, házu-
kat ..."

A Negyven prédikátor cselekménye egy elvesztett szabadságharc utolsó napjaival fejeződik be. A Csontmolnárokban már a bukás utáni sajátos kelet-európai

történelmi modell-helyzetet ismerjük meg. A korábbi remények szertefoszlottak, az emigráció anakronizmusa már Viddinben világossá vált. A török katonaság - a lényegről mitsem tudva - szivélyességgel üdvözli a császári hajó legénységét. Itt a magyar és lengyel tisztek már nem vezető szereplői a történelemnek, pedig néhány hónappal korábban még egyetlen célért kockáztatták életüket. A regény története nem eseménydús időszak az emigránsok körében. A korábbi harcostársak mindjobban elszakadtak egymástól és a valóságtól. Az emigráció lassan széthullott. B.L. ügyvéd, aki mindent és mindenkit elhagyott azért a kalandért, hogy megírja a forradalom történetét, kitartó munkával lát hozzá nagy terve megvalósításához. Valójában nem igazi lehetőség ez, még akkor sem, ha az adatgyűjtés közben eljut egy új forradalom vállalásáig.

A dicső győzelmek, az elkeserítő csatavesztések ideje már a múlté, mégis megkezdí a politikai emigráció munkáját. Azt az utat járják be, amely a kilátástalanságig, a reménytelenségig, a közönyig vezetí a forradalom volt "szereplőit". Balogh Ernő szerint "Dobai vonzódik a csapdaszerűen zárt helyzethez, amelyben a hősök arra kényszerülnek, hogy kiméletlenül, illúziótlanul számot vessenek életük távlataival, értelmével, vágyaikkal és reményükkel: a hogyan tovább? döntésre készítető kérdésével." /Tiszatáj, 1977.11./.

Az emigránsok olyan körülmények közé kerülnek, hogy kénytelenek szembenézni önmagukkal, a rájuk nehezedő helyzettel, s minél jobban tisztázzák helyzetüket, az elmúlt évek eseményeit, annál inkább kilátástalan lesz jelen helyzetük. Tallár Ferenc állapította meg: "A mű főhőse az elszalasztott, a magáért valóra vált Történelem, mely zárt lehetőségü

helyzetet teremt a benne esendő alakok számára. A főhős maga a helyzet. A regénynek nincs eleje és vége, csak középpontja, ... egy önmagával azonos helyzet bejárása, nem történés az időben, hanem létezés az azonosság terében." /Mozgó Világ, 1978.6./

Rendkívüli fontosságu az a tény, hogy regény-alakjai akkor döbbennek rá a nagy összefüggésekre, a forradalmiság lényegére, amikor a forradalmak mind elbuktak Európában. Anasztázy méri fel legjobban az emigráció helyzetét: A kérdés csupán az, hogy ki milyen tartósan kényszeríti bele az új semmit a régi semmibe, amelynek logikájára egész életét építette. Bemhez intézett író-nikus kérdésében már valójában nincs igaza, helytelenül látja a tábornok szerepét az emigrációban. Állításának részigazsága mégis figyelemre méltó: "Őn tulajdonképpen azért emigrált, hogy utólagosan megismerkedjen a hadászattal?" Bem szkeptikusan mondja a mű elején: "Uraim, itt egyetlen fegyverünk maradt még: a magatartásunk, a türelmünk." Dobai kiváló jellemzést ad a táborról is: "A tábor életén mindjobban urrá lett az eseménytelenség. Volt még némi csalóka remény, de ennek már igazi alapja nincs." Ebben a helyzetben nem ritka a teljes lemondás sem: "Életünk eseménytelen, megtörténhetik, hogy verekedés, kövezés közben egy szálig kiirtjuk egymást." A fonák helyzet legdrámaibb bizonyítéka, hogy Kossuthot Kiutahiába internálják egy incidens miatt, Bem, aki pedig alkalmazkodni próbál a helyi szokásokhoz, akaratán kívül teljesen távol kerül a magyar határtól. Kossuth ebben a helyzetben már temetési szertartásán gondolkodik, úgy véli, csak hamvai juthatnak haza, Magyarországra.

Az emigrációt körülvevő bizonytalanság, a politikai fellendülés vége még inkább megvilágítja az emigránsok között meghuzódó ellentéteket. Az ügyvéd joggal mondhatja: "Most már csak a szétszóródás regényét írhatom meg, ha lesz hozzá életem." Az emigránsok sorsa nem sokban különbözik a börtönben élőkétől, hiszen mozgásterük behatárolt, cselekvési lehetőségeiket nem maguk határozzák meg, mások döntenek, ezzel felelősségük is csökkent. A nagyhatalmak játékszereivé váltak. Ezt Bottka ismeri fel a legvilágosabban: "meg kell találni újra napok helyett években gondolkodni" ... "Nem létezik többé visszavezető út." A Csontmolnárokban a "csontörklő mechanizmus", a forradalmi tettek hiánya megosztja az emigrációt. Fokozatosan morzsolódnak le az egyes csoportok, válik elképzelésük, helyzetük egyre reménytelenebbé.

A megosztottság, a forradalom utáni helyzet lehetőségei a központi gondolat Nagy A. Toron, 1867. című kisregényében. A műben az író egymás mellett mutatja be a kiegyezés körüli éveket és a forradalom napjait. A halotti toron résztvevők tudják, érzik, hogy kicsuszott lábuk alól a talaj. "Ki után lehetne itt ilyen felelős békeidőben igazodni" - olvashatjuk a regényben. Tompa szerint pedig: "elkoptunk, elrongyolódtunk s elvesztünk". A társaság volt tagjai közéleti szerepüket elvesztették, csak a temetés ad számukra alkalmat arra, hogy újra felelevenítsék emlékeiket, ekkor azonban már messzire kerültek egymástól, a forradalom eszméitől. Tompa, aki 1850-ben allegorikus verseiben siratta el végleg elbukottnak vélt nemzetét, 1867-ben már önáltatással vigasztalódik: "Már annyi mindent túlélte ez a nemzet. Tuléli ezt is."

A 48-as forradalom történetéből nem a nagy eseményeket, mozgalmas napokat választja ki Nagy A. Petőfi önkritikával veszi észre, hogy csak elszánásokra és fogadkozásokra vagyunk képesek. Az író nem hagy kétséget afelől, hogy a bukás nem volt elkerülhetetlen végzet, a megalkuvás már ott fertőzött a Tizek Társaságának tagjai között, a forradalmat követő apály szinte minden korban szükségszerű.

A nagyszerű halálban Nagy A. regényéhez hasonló alapszituációval találkozunk; a forradalom bukása utáni helyzettel. /Természetesen Száraz drámájában szó sincs megalkuvásról./ A nagyszerű halál tábornok hősei Gyulán, az orosz cár foglyaként sorsuk jobbrafordulását várják. Reménytelen helyzetben vannak, ezért legtöbbjük lelke mélyén sejti, tudja, minden elveszett. Pölténberg mondja ki a legszörnyűbb igazságot: "a cártól sem remélhetünk oltalmat." Lenkey úgy érzi, hálóval vannak körülvéve, Damjanich nyugalomra vágyik, pedig korábban ő volt a szabadságharc egyik legtevékenyebb tábornoka. Nagy Sándor nem táplál illuziókat jövője felől, s ráadásul még a vesztett csaták terhe is nyomasztólag hat rá. Döry is a teljes bukásról beszél a dráma második részének elején. A tábornokok közül Damjanich lát legtisztábban. Tudja, hogy helyzetük megpecsételődött, nem a foglyok ijesztgetéséről van szó, hanem a felelősségrevonásról. Kiss E. kezdetben még az "osztrák fél lovagiasságában" bizik, a második rész végén mégis ő mondja ki a döbbenetes igazságot: "hadifoglyok vagyunk." Anrep végre is hajtja a cári parancsot, s a tábornokokat kiszolgáltatja az osztrákoknak. Száraz drámája itt be is fejeződik, a mű szövegéből azonban könnyen ki lehet következtetni a hadbiróság halálos ítéletét.

A tábornokok nem mártir alkatu emberek. Fogságuk alatt birálták, ostromozták egymást, késhegyig menő vitákba bonyolódtak, visszapergették a szabadságharc eseményeit: Kossuth és Görgey ellentétét állítva a beszélgetés középpontjába. Ezek a viták egymással szembesítik a kastély lakóit, kifejezve egy illúzióit vesztett nemzet állapotát. "Szár az úgy mutatja be őket hősként, hogy nem félti őket önnön emberi gyengeségeiktől." /E. Fehér Pál, Népszabadság, 1974. július 17./ Tévelygéseik, indulataik természetesen emberi reakciók, árulókká mégsem válnak, hiszen mindannyian vállalják forradalmi múltjukat. Így őrzik meg hitüket és emberségüket. Döry Kossuth-nótát énekel, miután megtudja, hogy Anrep ki fogja szolgáltatni a foglyokat Ausztriának. A dráma is ezzel a jelenettel fejeződik be, kifejezve a radikális elvekhez való igazi hűséget.

A Királyi vadászból is egy kilátástalan, reménytelen helyzet tárul elénk. Még azok számára sem nyílik igazi cselekvési lehetőség, akik úgy vélik, ők irányítják a "játékot". A vérremenő játék csak tragikus komédiája a nemrég lezajlott világégésnek, az I. világháborúnak. Az arisztokrácia benuháza birtokaira húzódik vissza és lassan kénytelen belátni, Horthyék kezébe került az irányítás. A színészből lett Zita királyné gyilkos iróniával mondja: "a szabadságot szeretem, amit csak pénzzel lehet megvásárolni." Ebben a helyzetben a kivárás, a komédiázás az egyetlen lehetőség, mert minden önálló kezdeményezés - Erdődy királypuccs terve, az álkirály ambíciói, Scherei uralkodási vágya - kudarcra vannak ítélve. A játékkal visszaélő álkirály kispolgári származása ellenére a hatalomra tör, kihasználva a

megbizók tehetetlenségét. Ez a puccs is sikertelen, a résztvevők életükkel fizetnek, sorsukkal bizonyítván, hogy a kastélyban folyó játék teljesen értelmetlen dolog.

Dobai Tartozó Élet című művében is az előzőekben említett zárt világgal találkozunk. Ebben a műben azonban a hősöket a szituációból eredő meghatározottság jellemzi. A regényben Makovényi azon gondolkodik, hogy "hazája milyen kis tétel a nagy hatalmak ... tartozik-követel könyvelésében." Ennek a felismert igazságnak lesz áldozata a regényben meg sem jelenő Teleki, aki az öngyilkosságba menekül lelkiismerete elől. Kelemen Kristóf reálisan látja nemzete politikai kiszolgáltatottságát, történelmünk tragikus determináltságát. A német terjeszkedés tényleges veszélyénél erősebbnek bizonyult a revíziós politika, amely lassan aláásta függetlenségünket. Dobai a Csontmolnárokban egy történelmi lehetőség elvesztésének okairól ír, a Tartozó életben magát a történelmi folyamatot ábrázolja.

A Magyarok című regény szereplői is egy történelmi folyamat részesei. Az egy esztendeig vállalt németországi munka ennek a kis magyar csoportnak nemcsak kenyérkeresetet, hanem erkölcsi próbatételt is jelentett. A történelmen kívül éltek szülőföldjükön, Szabolcsban, a háborús nyomorúságok elől menekültek a viszonylagos védettségbe, sorsuk elől azonban nincs valószínű menekülés. Fokozatosan döbbennek rá kiszolgáltatottságukra, a német majorban megismerhetik a háború könyörtelen farkastörvényeit. Erkölcsi fölényük már kezdetűl látható. Fábián András, Kis Dani és a többiek úgy éltek a nagy világégés idején, hogy tudomásul vették az eseményeket, ellenük tenni azonban nem volt módjuk. Nem jellemükből következik ez a különállás, hanem

kiszolgáltatott helyzetükből. Szülőföldjükön és Németországban is jobbára passzivitásban voltak kénytelenek élni. Ez volt számukra a természetes, ősidőktől beidegződött életforma.

A Visegrádi esték című regényben Görgey szinte lehetetlenre vállalkozik, a megidézett Kossuth szellemétől várja tetteinek megértését. Kossuth ebben a helyzetben báb, mindenben a tábornok függvénye, s nem igazán vitatkozó fél. A két aggastyán párbeszédében determinált helyzetek sokasága jelenik meg előttünk. A tábornok a harcok során önmagával és irigyeivel is viaskodott, az európai hatalmak segítségére nem számíthatott. A temesvári csata miatt kényszerül a világosi fegyverletételre, bár ő nem is szenvedett vereséget, s vált Rüdiger foglyává; s lett élete értelmetlen.

A másik végzetes lehetőség az emigráció volt, ezt azonban Görgey a "személyes mentés útjának" nevezi. Ujabb forradalomra nem volt lehetőség, a népfelkelés meghirdetése illuzórikus terv volt, ami egyet jelentett volna a teljes nemzetvesztéssel. "Milyen könnyű száz falut lángba borítani, és mennyire nehéz egyetlen egyet felépíteni."

Visegrád a tábornok számára belső száműzetésnek számított, s rá kellett jönnie, hogy nem választhatta a polgári életet, a rá nehezedő vétségek miatt lelki nyugalma sohasem nyerhette vissza. Féja kérdésfeltevése: "Ki a jó hazafi?" "Aki csődbe vezető haditervet készít? Aki a válságos helyzetekben bevehetetlen vár oltalmába buvik?" "Nehéz választ adni ezekre a felvetett kérdésekre. A regényben felvillan a jövő is, a

békésebb évtizedek képe, amikor majd a nemzet "folytatni bírja önmagát." Türr István alakja a forradalmi apályban élő forradalmár lehetőségeit példázza: "csatornát épített, ismerte az öntözés fontosságát." Elismerést igaz csak az emigrációban ért el, hazatérve népszerűtlenné vált; egy forradalmártól itthon nem ezt várta a közvélemény.

A kiszolgáltatottság, a reménytelenség sokkal élesebben jelentkezik Sándor Iván regényében. A futár fiatal hőse családjából magával hozza a zsidó származásából eredő üldözöttséget, védtelenséget. Temesvárról letelepedési engedély híján kénytelen elmenekülni - a forradalomtól távol lévő városban amugy is a császáriak rendezkedtek be. Egy véletlen folytán belekerül az ellenforradalmárok gépezetébe, de nem vállalja az áruló szerepét. Később is egyik táborból a másikba vetődik, fokozatosan megismeri a forradalmi ügy jelentőségét, de sohasem tudja a rábízott feladatot teljesíteni, nem tud visszatérni küldőjéhez. Nem sokkal a világosi katasztrófa előtt végérvényesen rájön arra, hogy nem lehet semmilyen terve, csak a "rosszabb és rosszabb között" választhat. Sándor Iván regényében a történelmet meg lehet ismerni, el lehet szenvedni az eseményeket, csak éppen az egyes embernek alakítani, beleszólni, tevékenykedni nincs lehetősége.

Eösi János életutját maga a tragikus hős meséli el. Nem akar szemlélődő maradni, a kiszolgáltatott, kitaszított helyzetből kitörni vágyik, ezért vállalja a megbízatást, önszántából lesz a szabadságharc katonája. Rövid élete során csak a kedvezőtlen lehetőségek között választhat, cselekvési szabadsága csupán annyi, hogy a kevésbé rosszat is csak nagy felelősségtudattal

választhatja. A súlyos időkben is szolgálni akar, a harcokban kisebb-nagyobb feladatokat kap, amelyeket forradalmi hittel teljesít is. A harci események alakításába azonban nincs beleszólása.

Az Egy családragény vége című regény hőse, Simon Péter minden ellentétes szándéka ellenére passzivitásba kényszerül, kiszolgáltatott helyzetbe kerül, sorsa egyre inkább tragikus lesz. Magatehetetlen nagyszülei nevelik, apját valójában nem is ismeri. A családtól nem várhat semmit, nagyapja misztikus megváltókeresése éppugy elfogadhatatlan a fiu számára, mint az apa erkölcstelen karrierizmusa. A társadalomban bekövetkezett torzulások a személyiség kibontakozása ellen hatnak, azt tudatosítva, hogy a történelem abszurd helyzetei csak arra jók, hogy tehetetlenségünket felismerjük. A kisfiu életkoránál fogva is passzivitásra kényszerül: a nagyszülők halála után intézetbe kerül, ahol a Rákosi-korszak minden sivárságával, kegyetlenségével kénytelen találkozni. A hős nem adja meg magát, mert bár legyőzték, az erkölcsi győzelem az övé.

A Kőszegőkben a vár védőinek nincs esélyük a győzelemre. Tragikus sorsukat azonban nem látják. A két főhős, Jurisics és Achmed pedig végzetes abszurditásukban tehetetlenek, bármit csinálnának, a történelem erői legyőzik őket. Igazi harcra, küzdelemre nincs módjuk, lehetőségük, a két hadvezér saját környezetével, önmagával küzd. A pasa kezét megköti a központi hatalom, Jurisics a császár és a török között kerül harapófogóba. Ahmedből hiányzik a törökökre jellemző harci kedv, békeidőben nem érti a Bécs elleni hadjárat célját. Jurisics úgy érzi, ha elhagyná a várat, életcélta már nem találna, csak az unalom venné körül, harcra pedig

békeidőben nincs lehetősége. Keserűen mondja a második felvonásban: "Amit sürgős teendőnek ítélttem, az csak a mult volt, annak sem volt valódi." A látszólagos nyugalom, a harcok elmulása, a békeidő bezártságot eredményez, Spiró szerint ezért más forradalmi tettekre van szükség, a mindennapok forradalmiságára: "aratni kell" - mondja a parasztasszony, "szabókra van szükség" - vallja a kézműves, Jónás szerint "forradalmi tett, ha átmentjük magunkat." A Diák fejezi ki legközvetlenebbül Spiró gondolatait: "a harcban nem a diadal, de a találkozás a győzelem." Megváltozik a hősi, harci éretnyokről vallott felfogás, a taktikázás, a bölcs megfontolás, az új erkölcsi eszmény.

Lengyel Péter a Cseréptörésben ennek az új erkölcsi eszménynek a kérdésköreit vizsgálja úgy, hogy egyben a 70-es évek emberének közérzeti válságát is ábrázolja. Az 50-es és 60-as évek társadalmi átalakulásai sokkal több szerepvállalást, politikai aktivitást tettek lehetővé, a 70-es években már csak magányos, elszigetelt küzdelmeket lát Lengyel Péter.

A mű főhősét, Báránt csalódásai passzivitásba kényszerítik. A Sztálinról elnevezett nevelőintézetben reménytelenül magányos volt, a fordulat évének és az azt követő proletárdiktaturának a jelszavai hamisan csengenek emlékezetében. Ugy érzi, hogy egy korszak mindenképpen elvesztette hitelét. Magányosságát, tehetetlenségét az író egy nagyszerű metaforával érzékelteti: "a csőben nem lehet hátra felé mászni, akkor sem, amikor már észreveszed, hogy szűkül." Öt évig volt állás nélkül, a külvilágtól teljesen el volt vágva/"az ország határai légmentesen voltak bezárva"/, a nemzet multjában sem látott semmi olyan biztatót, ami reménnyel tölthette volna el. /"Magyarország idegen katonák végharca-

inak szintere volt."/ Rá kellett jönnie arra, hogy a multban nincs semmi titok, a jelenben pedig csak kis feladatokra számíthat: élete kudarcok és kis győzelmek láncolata.

A Parázna szobrokban viszont Cseres azt vizsgálja, hogy a rendkívüli, szélsőségektől sem mentes politikai helyzetben hogyan váltak cselekvésképtelenné az emberek. A sajátos közép-európai helyzet már évszázadok óta behatárolta az itt élők lehetőségeit, s ez a mások által determinált környezet a nemzeti fennmaradás és a fasizmus elleni harc sokszor bonyolult összefüggéseiben jelentkezett. A regény szereplői kivezető utat keresnek, felelősségérzettől áthatva a célokat és lehetőségeket szeretnék megtalálni. A főszereplő, Thormay vezérkari százados éli át legutódatosabban a harapófogóba került ország sorsát. Igaz, ő nem érzi kiszolgáltatottnak magát, tudatossága, tenniakarása, a nemzetért érzett felelőssége erőt ad neki a legreménytelenebb pillanatokban is. "A regény főhőse nem akar látványos győzelmeket, hisz amit elér, az:"a legteljesebb erkölcsi siker" írta Fonód Zoltán /Népszabadság, 1979. november 25./ Thormay mindvégig megőrzi józan ítélőképességét, erkölcsileg tisztán kerül ki a legnehezebb helyzetekből is. Ez még akkor is igaz, ha az esetek többségében nincs történelemformáló szerepe. A Parázna szobrokban szép számmal olvashatunk olyan helyzetekről, amikor "a vak hatalom" irányított bennünket. "Nem vállalhattunk olyan helyzeteket, hogy a reguláris magyar csapatok ellen harcoljunk" - világít rá Cseres a fonák helyzet egyik fontos elemére. Az ország háborus cél nélkül üzent hadat, olyan katonai szerepre volt kénytelen vállalkozni, amitől semmit sem várhatott.

Az író felidézi a II. világháború néhány olyan epizódját, amely számunkra nem is lett volna jelentéktelen. Szó van a Tokaj környékén végre nem hajtott akcióról, a Torda alatt vívott reménytelen kimenetelű harcokról, a Gellérthegyi nagy véráldozatokkal járó rohamról.

Az ország vezetése is olyan dilemmák elé került, amelyből az adott lehetőségek közepette nem volt reális kivezető út. Teleki lavirozó politikája éppugy kudarcra volt ítélve, mint a Horthy által is támogatott "hintapolitika", nem is szólva a nyilas hatalomátvétel korszakáról.

A regény másik központi alakja, Tömössy azt a feladatot kapja, hogy a háború végére őrizze meg a hadsereg ütőképességét. Tordán már "reménytelennél is reménytelenebb helyzetben" volt, ezek után Tokajban már mindent kilátástalannak vél: "... látod, mit prédál bennünket a süket és vak hatalom, ahelyett, hogy valami értelmes jövőbe építené tehetségünket." Az ő ellentmondásos szerepére mutat rá Szabolcsi Gábor: "Tömössy a halálra ítélt háborús bűnösök között várja sorsa beteljesülését ... nos, mindez Cseresnek azt a véleményét fejezi ki: az ember döntésre képes, de döntéseinek lehetőségei egyaránt körülhatároltak, másrészt a körülhatároltság nem menti fel az egyént a felelősség alól." /Magyar Hírlap, 1979. június 17./ A fentiekből következik, hogy Cserest hőseinek utóélete is érdekli. Az idegen érdekekért harcoló tisztok a háború után a társadalom legaljára kerültek, tehát személy szerint is bűnhődnek. A Rapárzna szobrokból egyértelműen kiviláglik, hogy az ellenséghez való átállás csak önámítás lehetett, a regényben szereplő alakok egyikének sem volt erre reális lehetősége.

Szabó Magda Régimódi történetében az eseménytelen-ség, a századforduló, a századelő hétköznapijai tárulnak elénk. Erre a korszakra a semmittevés, a tétlenség volt a leginkább jellemző sajátosság. A hősök előítéletek, merev szabályok, eltorzult erkölcsi hagyományok által meghatározott világban éltek, ahol a konfliktusokat nem volt mód feloldani. A "vidékiség"-ben élők sorsa szá-nalmas, távlatok, remény nélküli, pedig többre lennének hivatottak. Gacsáry Emma sorsát meggondolatlan lépések örökre megpecsételik - hiába lázad a sors kihívása el-len /"mindig ugyanazt a semmit mondják"/ Jablonczay Lenke tehetséges, józan gondolkodású, de nagyanyja mellett nincs döntési lehetősége, nem lehet művész, első házassága bol-dogtalan lesz, meg kell szoknia, hogy nem lehet szava, helyette az öregek gondolkodnak és döntenek. "Engem sen-ki sem választott ki semmire". Jablonczay Kálmán még Petőfivel egy korban élt, 1849. után a csillogó társa-dalmi életbe menekül, becsapva magát. Fia, Junior már csak a mának él, tragédiákba sodorja családját. Rickl Mária is szüntelen hiába hadakozik a sors kihívása el-len, halála előtt joggal érezheti úgy, hogy egyedül ma-radt.

A Kerengő eseménytelensége a főhős sajátos elszí-geteltségéből ered, aki környezetében nem tud emberi kapcsolatot kiépíteni. A többi szereplő is foglya hely-zetének, az eseménytelenségnek. A millennium után követ-kező években csak a századforduló napja jelent eseményt, csak a gondolatoknak van szabad mozgási tere. Süketh Boldizsár szürke egérnek érzi magát, aki beletörődik re-ménytelen sorsába /"csak élt, munka nélkül"/, Virágh Miki Porháznak, a város fantomszerű urának a "tarto-zéka". Sidó Zoli előtt nincs cél, nem tud már hinni a

nagy eszmékben, teljesen tehetetlennek érzi magát. Virágh szerint az emberek vagy "alkalmazkodnak és életben maradnak, vagy kitermelnek magukban egy istent, aki nem a valóság." Adorján lát a legvilágosabban a kisváros szövevényes világában, "az emberek csak elszenvedhetik történelmüket", a Porházy-féle szervezet elleni fellépésre nincs remény. "Az önvédelmet is az erősek diktálják" - mondja irónikusan Sidó Zoli.

A Magyarok szereplői úgy indulnak munkát vállalni Németországba, hogy azt hiszik, önként válaszották ezt a lehetőséget. Az ártatlan huszárjai katonaként érkeznek Lengyelországba. Ők sem tudnak többet az országról mint Fábián András és kilenc társa. Kezdeményezésre nincs lehetőségük, alkalmatlanok, ~~az~~ komoly harcokra + nem is szánják őket. Felszereltségük, harci állapotuk anakronisztikus a világháború gépi korszakában. A huszárok amúgy is ki vannak szolgáltatva tisztjeiknek, akik pedig jobbra csak német parancsra cselekedhetnek. "Ha akarnák, se tudnák megvédeni magukat." A nyiregyházi huszárezred egyetlen puska lövés nélkül pusztul el, 3.000 katonájából 160-an térnek haza Magyarországra. Balázs J. rávilágít arra a groteszk szerepre, amit a magyar hadsereg a II. világháborúban betöltött a németek szövetségéeként.

A regény hibája, hogy Batár J. szemével látjuk a történetet, s közben a hős egyre inkább háttérbe szorul. Ennek természetesen a regényben logikai oka van, Batár egyre passzívabb helyzetbe kerül. A magyar katonák sohasem jutnak olyan helyzetbe, hogy felmérhessék körülményeiket és lehetőségeiket. Ezt a helyzetet jól érzékelteti az a tény, hogy az ezred négyszer kel át

ugyanazon a mocsáron teljesen értelmetlenül. "Ha elindulnánk, a németek erőszakkal is feltartóztatják az ezredet. Ez legalább olyan veszélyes, mint ittmaradni."

Balázs Fábián Bálint találkozása Istennel című regényében olyan közeget rajzol, ahol vagy egyáltalán nincs lehetőség a cselekvésre, a választásra, vagy pedig a cselekvés bizonyos idő után egyértelműen céltalan lesz. Ha élni akarnak, cinkossá kell lenniük, erkölcsi meggyőződésük ellenére is. Fábián B. eltűri, elszenvedi, ami vele történik, a regény legtöbb szereplője a társadalomból kitaszított, kiszolgáltatott ember. Olyan elzárt világban élnek ők, akik nem érthetik a háboru lényegét és a forradalmakat. Márkus Béla érdekes összefüggésre figyelt fel: "Ahogy mindinkább menekülés-szerű, zaklatott, felbolygatott lesz Fábián Bálint élete, úgy lesz csituló, a régi megszokott mederbe visszatérő a falué." /Tiszatáj, 1977.2./.

A Kraszna-menti falu lakói nem ismerik fel igazi érdekeiket, csak tudat alatt sejtik, nem velük, hanem a világgal van baj: "aki erősebb, az győz, az életben sincs másképp." Az eddig elmondottakból érzékelhető az az ellentmondás, ami a drámaian cselekményes történelmi időszak és a Kraszna-menti kis falu embereinek cselekvésképtelensége között feszül.

A Legendárium hősei saját életüket szeretnék élni, de a történelmi körülmények teljesen behatárolják élet-lehetőségüket. Az ükapa a szabadságharc bukása miatt képtelen tehetségét kamatoztatni, a későbbi generációk a kapitalista fejlődés, a világháborúk áldozatai. A körülmények uralkodnak rajtuk, sodródnak az árral, csak a család nyújt számukra menedéket. A 60-as években felnövők harca is reménytelen, cselekvésük, történelmi fontosságuk ebben a korszakban sincs biztosítva, csalódottságuk, kiábrándultságuk a korábbi nemzedékkel rokon.

Az egyes időrétegek szimultanaitása érzékelteti, hogy a történelmi változások mögött valami állandóság van, minden kornak megvannak a lehetőségei, ezekért kell küzdeni. A család azonban nem igazi közösség, egyedi sorsok, életpályák kerülnek egymás mellé az egyes fejezetekben. A szűkös lehetőségeket az építész, János életutja példázza legjobban. A "történelmi szélcsendben" emlékeinek ébrentartásával tölti idejét, önteltté teszi személyiségének gazdagsága, családi élete is felborul. Nem magától válik ilyenné, a körülmények szorításában nincs más lehetősége. Bereményi az olvasóra bizza annak eldöntését, hogy lehetne-e más életformát választania. A középső fiú története is azt példázza - ez egy jövőbe utalt visszaemlékezés -, hogy a helyi hatalmasságokkal meg kell küzdeni. Bereményinek nincsenek illúziói, mégsem a távlattalánság, a teljes pesszimizmus a regény által sugárzott írói üzenet.

Sokkal kiszolgáltatottabb, reménytelenebb helyzetbe kerül Kőhidai Miklós, a Szent Imre-induló hőse, aki egészen fiatalon kerül olyan körülmények közé, ahol minden percben halált okozó veszedelmek leskelődnek rá. Védekezni nemcsak fiatal kora miatt képtelen, hisz a felnőttek is reménytelenül ki vannak szolgáltatva a fasiszta barbárságnak. Helyzete csak a háború befejezésével változik meg, de a regény cselekménye itt már nem folytatódik.

Kőhidai Miklós egy rendkívül zárt világban élt, de szülőföldjén, ez adhatott számára erőt a szörnyűségek elviselésére. A japán szalon lakói, a küldöttség tagjai teljesen el vannak zárva a külvilágtól, csak két hazulról érkező társuk beszámolójából tudnak meg valamit az otthoni viszonyokról. Szomorjev szovjet politikus látogat el hozzájuk, értésükre adja, döntéseik

lényegtelenek: "Lehet, hogy ma elmaradnak az események. Vacsorázzanak meg nyugodtan." A tisztek helyzete groteszk, az ország vezetésére képtelenek, ugyanakkor a nemzet fennmaradásáért küzdenek. Értésülnek arról, hogy Vörös a puccs után kiadta a parancsot a harc folytatására, s ez szinte teljesen értelmetlené teszi moszkvai tartózkodásukat, Horthy elfogása után pedig otthon ők is nemkívánatos személyeknek minősülnek. Az a tragikomikus önáltatás, ahogy bizottságosdit játszanak, figyelembe véve a katonai ranglétrákat, jól alátámasztja Déry vezérkari ezredes találó megjegyzését Dalnoki Miklósról: "Hiszen hadseregparancsnok, de hadsereg nélkül." Szentiványi jövőjüket illető értesülései pedig a háboru utáni kilátástalan helyzetre utalnak. Otthon is szervezkedhetnek már ... akikkel nem leszünk képesek együttműködni." Jelen helyzetükben valóban nem tehetnek mást, mint várni, az események már ugyanis nélkülük alakulnak, kicsiny cselekvési képességüket már régen elvesztették.

Az ünnepeelt Petőfije a forradalomnak abban az időszakában érkezik Szabadszállásra, amikor mások már előre mindent elrendeztek. A tömegre már nem számíthat, őket már félrevezették, leittatták. Hasztalan követeli, hogy "a dorbéz ordibálókat távolítsák el, hogy értelmesen szólhasson a néphez." Már a mű elején tudjuk, hogy a forradalmár Petőfire itt csak kudarc, csalódás várhat.

Az illyési példa - Jókai és Petőfi konfliktusa - napjaink forradalmiságának nagyszerű megrajzolása. Jókai számára a kivivott eredmények megtartása a fontos, Petőfi az elért sikerek alapján tovább akar lépni. A mű második részében az Életképek körül kialakult

vitájuk jól példázza a forradalmár egyéniségek különböző típusait. Petőfi: A forradalom nem győzött ... a nép lelke ma is az urak birtoka.

Illyés a drámában olyan szituációkat választott ki a magyar történelemből, amelyben a forradalmárt a legnehezebb helyzetekben méri meg. Nem a hagyományos ellenséggel kell szembeszállnia, hanem azokkal kerül konfliktusba, akik az ő általa képviselt elnyomott osztályhoz tartoznak: saját véreivel, a néppel. Petőfiben is felmerül az a gondolat, hogy érdemes-e ilyen körülmények között harcolni, tenni, cselekedni. A forradalom márciusban győzött, a reakció meghátrált. Illyés szerint azonban a forradalom csak elkezdődött és nem fejeződött be. A mindennapok apró tettei, kitartó, következetes cselekedetei hozhatják meg a kívánt eredményt, az eszme győzelmét. Ezt ismeri fel a műben Petőfi is, aki a nehézségek láttán nem hátrál meg, legfeljebb csalódik, a harcot mindenképpen tovább akarja folytatni a forradalom teljes győzelméig.

Szabó Magda Kiálts, város! című drámájában merőben más a téma mint Az ünnepeltben, mégis a cselekvési lehetőségek hiánya közös a két műben: mindkét alkotó az emberi kiszolgáltatottságról szól. A történelem erőivel szemben az ember tehetetlen, választási lehetősége legfeljebb az erkölcsi tisztaság, ami nem minden esetben jelent életbenmaradást. Borzán Gáspár áldozat, egy olyan ismeretlen ember, aki tuszként elszenvedi sorsát, életéről mások döntenek. A város vezetői is olyan határhelyzetbe kerülnek, amelyben szinte lehetetlen a választás. A város főbírája megszegi a törvényt a tuszul ejtett Borzán G. megmentése érdekében, de áldozatvállalása értelmetlen, mert Bocskai fenyegető levele mindent eldönt, a tuszul ejtett fiúnak a város érdekében meg kell halnia.

A Kiálts, város! igazi hőse Gál Nagy István, aki a történelem által felállított kelepcét nem tudja kikérülni, az általa megmentett város kiközösíti, de bukásával a jövőt készíti elő. Eszter azért nem válhat drámai hőssé, mert nincs választási lehetősége. Az események Debrecen városát állandó lavirozásra kényszerítették, így maradhatott fent falak, vár nélkül, az ellenséges erők átvonulási pontján is.

Spiró Nyulak Margitjában majdnem teljesen hasonló az alapszituáció. A főhős áldozatvállalása ebben a drámában is értelmetlen, mert a hatalmi gépezet érdekei nem egyeztethetők össze az elveihez hű Margit hitbeli meggyőződésével. A mű játéktere egy apácazárda, egy rendkívül körülhatárolt, zárt világ. Olyan környezet ez, ahol mindent felső parancsra teljesítenek, mindent a magasabb érdekek határoznak meg. A zárda állandó lakói, majd a "fogságba" került személyek a királyi utasítások teljesítői, kivéve Margitot, akinek szembeszegülése így éleve kudarcra van ítélve. A színen meg sem jelenő király nem tűr ellenvetést, a meggyőzés, a fenyegetés, a büntetés kifinomult módszereit alkalmazza. Ebben a térben az egyénnek nem sok választási lehetősége van. Vannak, akik a megalkuvást választják, mások cinikusan fogadják sorsuk, helyzetük megváltozását.

IV. Béla parancsai a zárt térbe kerülőket eltávolítják Margittól, s fokozatosan legtöbbjüket - egyéni érdekből - embertelen cselekedetekre sarkallják, hogy majd ők is áldozatokká váljanak. A zárdába bezárt személyeket a hatalom fokozatosan megfosztja eszméiktől, hitelveiktől. Módos Péter mutatott rá az Élet és Irodalomban, hogy a "fogalmak eszmei értékének, hitelének

csökkenése a hit elrongyolódásához vezet." /1979.12./ Margit hajthatatlansága következtében a zárda vezetői is elvesztik eddig élvezett kiváltságait, beosztottak, alárendeltek lesznek. Szerepük szolgai lesz, mozgásterüket teljesen elvesztik. Szabadulásuk érdekében olyanra kell vállalkozniuk, amely erkölcsi meggyőződésükkel szöges ellentétben áll. Életük értelmét, szabadságukat csak Margit meggyilkolása árán nyerhetik vissza.

Margitnak a mű elején tudomására hozza Ipoly, hogy apjával, Bélával nem beszélhet, életéről az ő megkérdezése nélkül döntenek. Ezek után saját akaratából szeretné elhagyni a zárdát. Marcellus az ország és a zárda érdekében hivatkozik akkor, amikor a királyban és az eszmében megrendül a hite, majd a külső, a kinti világ szörnyűségeit ecseteli a lány előtt: erőszak, járványok, éhhalál, nyomoruság, förtelmes tengődés." Kinga érvei sokkal emberibbek: "Mindössze 30-40 évet élhetünk. Eddig nem történt velünk semmi."

Margit a második felvonásban tisztában van azzal, hogy csak elvei elárulása árán kerülhetnek ki a zárdából, éppen ezért nem vágyik arra, hogy új életet kezdjen, elveihez hű akar maradni. Szabina arról panaszkodik, hogy Margit miatt "borult fel az életük", Kinga is a függésről beszél. A zárda lakói mindannyian szabad akaratuktól megfosztott emberek, akik a királyi döntés értelmében sorsuk jobbrafordulását nem a saját cselekedeteiktől várhatják. A színen megjelenő szereplők közül senkinek sincs módjában a királlyal szembeállni, vitázni, hiszen IV. Béla meg sem jelenik a darabban. Spiró ezzel a máskülönben vitatható megoldással méginkább hangsúlyozza a szereplők cselekvésképtelen

helyzetét. Margit lázadási kísérletei helyzetének behatárolt volta miatt eleve csak sikertelenek lehetnek. "Spiró Margitja egyszerűen attól lázadó, hogy végigéli sorsát - azt, amit mások szabtak rá. Az egész olyan, mint egy kísérlet, melynek sikerét a kísérletező saját halálával demonstrálhatja." /Koltai Tamás, Kritika, 1979. 2./ Margit halála tehát nemcsak egy lány személyes tragédiája, az ítéletvégrehajtók - bár életben maradnak - szintén áldozatok, mert szabadulásuknak nagy ára van, csak erkölcstelen módon kerülhetnek ki a zár-dából.

Az előzőekben elemzett történelmi helyzetekből egyértelműen az kristályosodhat ki, hogy nagyon csekély mozgástér kínálkozhat a hősök számára. A 70-es évek próza- és drámaírói azonban arra is választ keresnek, hogy ezekben a szituációkban egyáltalán mire van lehetőség. A válaszok polarizáltan jelentkeznek: találkozunk a valóságos cselekvési lehetőségek kudarcával /Bajcsy Zs. Endre, Egy családragény vége/, az új helyzethez való alkalmazkodással /Csontmolnárok, Negyven prédikátor/, a nemzeti érdekek hű képviselésével /Hunyadi, Az a szép fényes nap stb./, a nagy történelmi pillanatok közepette adódó apró helytállással /Az ártatlan, Tartozó élet, Szent Imre-induló stb./, a forradalmak utáni hétköznapi tettekkel /Ménészgazda, Gyaluvonások stb./, de nem kevés azoknak az alkotásoknak a száma sem, amelyekben csak álcselekvésekre van lehetőség /Toron, 1867., A japán szalon stb./

A Hernádi által teremtett víziók során Bajcsy-Zsilinszki számára valóságos cselekvési lehetőségek kínálkoznak. Kezdetben a régi rend keretein belül akarja a változást, később elutasítja a Gömbös-féle

fasizmust, leleplezi az ujvidéki vérengzést, Schönherz mellett tanuskodik a per során, nemzeti ellenállást szervez, a dráma végén pedig vállalja a halált. Pályája mindig a kívánt irányba módosul: a jó minden esetben győzedelmeskedik a haladás ellenségei felett. A főhős képes volt önmagát meghaladni, leküzdve a korábbi tévelygéseit. A dráma ötödik jelenetében végképp le akar számolni multbeli énjével, ez azonban már nem sikerülhet, mert ezek az "alakok" valóságban már nem léteznek.

Az Egy családregegy vége című regény szereplői közül csupán az apa tud választani a valós cselekvési lehetőségek közül. Politikai elhárító tiszt lesz a jugoszláv határon, bátorsága, józansága fiának is biztosságot ad a misztikus gyermeki világban. Hamis vallomásával azonban erkölcsileg megsemmisül, tettével a család teljes felbomlását eredményezi. Cselekedetének súlyos következményét még csak fokozza, hogy olyan korban követett el vétséget, amikor a cselekvési döntések hatásai többszörösen jelentkeznek. Az apa alakítója, részese akart lenni a történelemnek, meggondolatlansága azonban tragikus következménnyel járt.

Dobai Csontmolnárok című regényében a hősöknek csak arra van alkalmuk, hogy a megváltozott körülmények között tájékozódjanak, keressék a kibontakozás lehetőségeit. Az emigráció előtt ott a nagy kérdés: mit tegyenek? Különböző lehetőségek között választhatnak: Kossuth mellé szökdhetnek, Bemet követhetik, keresztények maradhatnak, de áttérhetnek mohamedán hitre is. Mégis mindannyian kétségek között vergődnek, Európában készüljenek-e az újabb forradalomra, vagy Amerikában próbálkozzanak. Az írói "játék" segítségével újraajátsszák, újraélik a tegnapi valóságot. Igazolást, okokat,

felmentést keresnek úgy, hogy közben telik az idő, s így egyre távolabb kerülnek az eseményektől, kívül rekednek minden mozgáslehetőségen. A volt közkatonák hazatérnek, vállalva minden súlyos terhet, a besorozás erkölcsi megaláztatottságát, vannak, akik Kossuth táborába mennek, mások Bem hívei lesznek Aleppóban.

Ahhoz, hogy tehessenek valamit az emigrációban élők, először is saját helyzetüket kellene megváltoztatniuk. A tehetetlenség érzésétől nem tudnak megszabadulni, így a fecsegés, az önelemzés, a belső gyötörődés tölti ki életüket. Természetesen nem egyformán reagálnak a megváltozott objektív és szubjektív folyamatokra. Helyzetüket Schiller híres balladájához hasonlítják: "arra képesek vagyunk, hogy az oroszlan-
ketrecbe galárd kajánsággal bedobott kesztyűt hősie-
sen kihozzuk, de arra már nem, hogy a díjat érte fel-
vegyük..." Az ügyvéd megfogadta, hogy nem gondol többé a szabadságharc konkrét eseményeire, a lehetséges vagy lehetetlen győzelmi variációkra. Multba tekintése döbbenti rá arrais, hogy nemcsak a szabadságharc alatt nem volt ígéretes lehetőség a győzelemre, a régmultunk is reménytelen volt. Mások a mindennapok apróbb forradalmi tetteire gondolnak "Békésen kellett volna átvenni a hatalmat? Víztoronyt emelni - az ipar: ala Széchenyi..." "Bem megcsinálta az agyagos, meszes iszapot. Tovább ásatta velünk a kutat, és egy mélyebb agyagréteg alól ivóvíz szivárgott fel. Hasznos siker." Bottka egy gyárváros létesítését tervezi a sivatagban, Marjai és Marosi üzletelni próbál az arab városban. Egyre többen Széchenyi lassu forradalmiságát tartják követendőnek: "létrafokokra van szükség". Korzeliszki nősülésen, családalapításon ábrándozik, tudja, a dolgok másképpen alakultak, "a forradalom permanens utópiája következik". Mások a békés gazdálkodást válasz-

tanák, az örök békéről ábrándoznak, az apró, mindennapi tettekben szeretnének helytállni. Kászonyi Hamburgban, tehát Európában zongorát tanít, angol leckét ad, azt csinálja, amit sokan fognak majd csinálni a száműzöttek közül.

Dobai nagy érdeme, hogy a fenti lehetőségek vázolója közben is az emigráció két nagy vezéralakjának cselekvési köreit tartja regénye vezérfonalának. Kossuth és Bem lehetőségei, cselekvési szándékuk alapvetően meghatározzák a volt "közkatonák" későbbi döntéseit. A bukott forradalom két hajdani vezérét nem úgy állítja szembe az író, hogy a nyílt vita elkerülhetetlen legyen. Történelmi nagyságukat, forradalmiságukat Dobai elismeri - bár Bem internacionalizmusát egyértelműen kiemeli azzal, hogy regénye középpontjába állította -, de ha az ellenfeleikre, az osztrákokra gondol, a történelmi reálpolitikus hangján állapítja meg: "nekik mindig megvoltak az adekvát embereik a döntő pillanatban. Egy Haynau." Ez természetesen nem azt jelenti, hogy Kossuth és Bem a maga területén nem tett meg mindent a forradalmi ügy érdekében.

Kossuth szerepe az emigrációban meghatározó tényező. Dobai őt nagy forradalmárnak tartja. Kossuth kezdetben arra gondol, - s ezt hangoztatja is -, ha mégegyszer kedvező fordulattal visszatérhetne, többé nem adná ki kezéből a sereget. Ez természetesen illúzió, amit a regény egyik mondata kitűnően bizonyít: "A szónokra csak kezdetben van szükség. A tettek retorikája maradandóbb lett volna a szavakénál." Kossuth a kényszerű törökországi száműzetés alatt szinte teljesen tehetetlen. Ő már nem bizik a közeli visszatérésben. Jelképes az, ahogy Bem széttárt karral fogadja azt a hírt, hogy Kossuth és hívei rövidesen Amerikába indulnak, vagyis olyan távol kerülnek Magyarországtól, hogy ezzel valós reményüket is elvesztették.

Egészen más Bem szerepe ebben a helyzetben. Mint tapasztalt internacionalista forradalmár tudja, az ügy érdekében mindent vállalni kell, a végsőkig kell harcolni. Nem véletlen, hogy ő volt a szabadságharc alatt az utolsó vezető, aki Kossuthtól függetlenül - a néppel összefogva gerillaegységeket szervezett. Világos után is tevőlegesen lépett fel, újabb háborúra készült. Nem töri le B.L. okfejtése sem, aki egy újabb vereség rémével figyelmezteti. A regény második részében felcsillan a nagy lehetőség: az arab felkelés leverése. Bár ekkor már messze elkerültek a magyar határtól, Bemből is Amurát pasa lett, mégis vállalják a nem éppen kockázatos mentes harcot. Bem azon tűnődött, hogy békében lehetetlen lenne "ilyen internacionalista együttműködés". Az ujdonsült pasa úgy készül erre a harcra, mint ahogy annak idején Bécsben és Erdélyben tette. Meg volt győződve arról, hogy annak a Törökországnak tesz nagy szivességet, amely létével eddig megakadályozta, hogy a kelet-európai népeket a nagyhatalmak végleg felosszák maguk között. Bem megegyeszer, s mint kiderül, utoljára, bebizonyította tűzérési tudását, de váratlan halála után az emigráció rövidesen szétesett. Hiábavalónak bizonyult tehát minden reménykedés /az angol hadihajók, a tengerszorosok kérdésének tisztázatlansága/, a külpolitikai helyzet gyökeresen megváltozott. Az emigráció cselekvésképtelensége találkozott a nemzetközi helyzet viszonylagos stabilizációjával. Bodilla a regény elején még bizakodó: "Most még van ösvény Magyarország felé". Mások magyarországi terrorakciók szervezésével akarnak pánikot kelteni az osztrákok között. Ez azonban már nem az igazi forradalmi harc, az illúzió mindenképpen szertefoszlott.

A fentiekből következik, hogy igazán üdvöztető lehetőség nem volt 1849-ben. A felvetődő alternatívák olyan feladatok elé állították az emigráció vezető alakjait, hogy cselekedeteikben egyaránt megtalálhatók a pozitív tettek és az emberi gyengeségek.

Kossuth azzal a meggyőződéssel megnyugatra, hogy szót emeljen a magyar ügy érdekében. Bodilla úgy akar segíteni, hogy a világszabadságért harcol Amerikában. Ugy érzi, ott van rá a legnagyobb szükség. Bem mindvégig tetteközelben marad, arra számítva, hogy rövidesen új konfliktus keletkezik a nagyhatalmak között, és akkor majd az emigráció visszatérhet hazájába.

Nem mentesek ezek az elképzelések gyengeségektől sem. Kossuthot taktikai eszköznek tekintik nyugaton, saját politikájuk érdekében használják fel népszerűségét. Bodilla harca olyan távol van Magyarországtól, hogy a két forradalmi ügy nem kapcsolódhat össze. Bem hiába bizik egy újabb európai konfliktusban, mert a cár a lengyel események miatt eleve nem számolhat személyével, a Habsburgok pedig nem felejtethetik el bécsi és erdélyi szerepét. A törökök pedig ellenforradalmi céllal használták fel szaktudását. Aleppóban, pedig az arabok oldalán volt az igazság, ezt azonban Bem nem ismerte fel.

Éppen ez a kettősség - pozitív és negatív tendenciák együttes jelentkezése - a regény legfőbb mondanivalója. Az emigrációban élőknek nincsenek ésszerű lehetőségeik, mégis keresik a kibontakozás útját. A hitet sohasem szabad feladni, ez tartozéka, jellemzője a forradalmi jellemnek, magatartásnak - mondja Dobai.

A Negyven prédikátor főhőse, Kocsi Csergő Bálint kereshetne magának könnyebb, békésebb életet. Nem ezt teszi, életét alázatosan alárendeli a nagy nemzeti feladatoknak, még akkor is, amikor már a nagy lehetőségek kora lejárt. Nem véletlen, hogy élete alkonyán aktív résztvevője a Rákóczi szabadságharcnak. Kocsi Csergő tényleges életrajzához képest a Moldova által meghosszabbított élet az övé, hosszú élete során hol a hit erejével, hol a vállalt mártíromsággal, hol fegyverrel a kezében szolgál. Közember, mégis fanatizmusa a nagyok, a tekintélyesek - Sellyei, Harsányi - fölé emeli. Élete tele van megpróbáltatásokkal, a szidalmazás, a kényszermunka, a testi és lelki megtorlás jut neki osztályrészül. A prédikátorok egyetlen fegyvere az övé: az erkölcsi tisztesség, az ártalmatlanság. Ennek ellenére döntési lehetőségei vannak: lehetne mártír, áruló, elbujdoshatna. Ezt mégsem teszi, mert minden helyzetben a közösség ügyét szolgálta. "Kocsi Csergő nem vezetésre termett egyéniség, hanem szolgálatra" - állapította meg Alexa Károly /Kortárs, 1972.12./ Megszállottan, de mégis a realitás talaján küzd meggyőződéséért. Ifju korában minden rábizott feladatot elvégzett, nem hátrálva meg a legnehezebb mezőgazdasági munkától sem, pedig helyzete nem sokban különbözött az állatokétól. Amikor Kócsról Debrecenbe kerül, két eszme vezérli: hazája iránt érzett szeretete, egyháza becsülete. Példaképének Martonfalvit tartotta, bár később kiábrándult belőle. Jóval később Csuzi Cseh Jakab példája lebeg előtte, aki a szörnyű megpróbáltatások után újra ígét hirdet. Kocsi Csergő úgy gondolja, Pápán rá is nagy feladatok várnak. Amikor választás előtt áll, személyes érdekeit nem nézi, nemzete, vallása javát szolgálja. 1705-ben úgy érzi, megint szükség van rá, botjára támaszkodva jelentkezik Bottyán János tábornoknál. 1711-ben, a

bukás évében, amikor már nagyon megcsappant a reménykedők tábora, puskával támad a "rohamozó lovasokra." Az apró, mindennapi tettek és a forradalmi szabadságharc közepette azt kell tapasztalnia, hogy volt osztályostársai, prédikátortársai egyre inkább eltávolodtak az igaz ügytől. "Prédikátorai és tanítói házakat vettek, barmokat neveltek." Számára teljesen elfogadhatatlan ez az életforma, hiszen akkor sem hátrált meg, amikor "Kellió nem játszott a szóval: felhozta nekünk a poklot a föld színére".

Darvas Hunyadija olyan korban élt, amikor a politikai okokat és érdekeket nehéz felismerni, amikor a tisztánlátáshoz komoly türelem és elégséges idő szükséges. A főhős - bár nem ismeri ki magát a hatalmi harcokban - kész az áldozatokra, mert "az ides ország érdeke" számára mindennél fontosabb. Zsigmond a maga hatalmi érdekeit tartja szem előtt: "Az igazság e földön mindig ott áll a hatalom előtt" - mondja Husz Jánosnak. Fel sem merül benne a néppel való összefogás lehetősége, pedig a török elleni harc egyedüli sikeres záloga lehetne ez a nemzeti összefogás. "Fölfelé szövetkezz!" - érvel Hunyadi előtt Vitéz János, s ezt az elvet vallja a drámában Szilágyi Mihály is. A szemben álló felek a titelrévi országgyűlésen ütköznek össze. Hunyadi az országos érdekeket, a nép szolgálatát képviseli ezen a gyűlésen, így szembekerül az önös érdekeket képviselő nemesekkel, különösen Ujlakival. Cilli az országgyűlés berekesztését akarja, azonban Hunyadi ellenérvei nagyon meggyőzőek: "Hohó! Csak ugy ? Anélkül, hogy határoznánk?" Hunyadi sokáig bizik a kompromisszumok eredményességében, ennek azonban az az ára, hogy az "alul lévők" között egyre nő a bizalmatlanság, a türelmetlenség. Balázs őszintén keresi a szövetséget

Hunyadival, ezért a főhős egyezkedési kísérletei zavart okoznak az ő táborában. Hunyadi mindenkör képes a nemzeti érdekek szolgálatára. A dráma elején mondja: "Valami nagy dolgot cselekedni! Az lenne jó! Valami nagy dologba hinni!" Talán ő az egyetlen biztos pont az országban. Zsigmond, Albert és Ulászló halála után nem marad más számottevő erő Magyarországon, aki a nemzeti érdekeket képviselhetné. Hunyadi mindvégig tisztában van ezzel a "küldetésével". Jelleme a darab során fejlődik - különösen így van ez a Törökverőben - "a nagy-ratörő népfő, a népmozgalmat elutasító oligarchia fokozatosan válik államférfivá, aki megérti, a nép nélkül nem lehet teljesíteni a nemzet érdekét, hiszen az ország - maga a nép" - állapította meg a dráma főhőséről Koltai Tamás. /Népszabadság, 1973. július 13./ Az a hadvezér áll a seregek élére, akit nemesi kortársai lenéztek alacsony származása miatt. Hunyadi minden gátló tényező ellenére szinte ösztönösen felismeri a kor parancsát: a törökellenes harcok nemzetmentő szerepét. Az egyre felfelé ívelő pálya és a néppel való összefogás ellentéte Nándorfehérvárnál oldódik fel. Hunyadi már korábban is sejtette, hogy a jobbágyok azért szimpatizáltak a huszita eszmékkel, mert szembekerültek uraikkal. A főhős képes felülemelkedni az osztályszempontokon, mert az ország megvédése a tét, ezért szövetkezik az "alul lévőkkel". Az országban nincs nemesi és jobbágy-érdek, a nemzet érdekében fog fegyvert. Új cselekvési lehetőséget kap és a Kapisztrán által szervezett népi felkelőkkel megtöri a vár köré vont ostromzárat. A megalkuvókat elítéli: "aki áruló, az kétszeresen pogány!" Ő nem egyéni érdekből harcol, hanem az egész közösség, az ország érdekében.

Illyés Testvérek című drámájának hősei hasonlóan a Hunyadi alakjaihoz, bonyolult társadalmi korszakban élnek. Nekik is a nép érdekében kell cselekedniük. A két központi alak kétféle vérmérséklet. György a tetek embere, aki elfogadja a történelem kínálta lehetőségeket, parasztjaira, fegyverére támaszkodva biztonságban érzi magát. Azt hiszi, hogy a parasztfelkelés sikere egy még eredményesebb török elleni támadás előfeltétele lesz. Ez ad neki erőt ahhoz, hogy még a legkritikusabb helyzetekben se hátráljon meg. Gergely mondja róla: "Volt, aki Toldi Miklósnak, de volt, aki második Hunyadinak pöngette ki hurjain." Szenvedélyességét még erősíti az a tudat, hogy a nép nyomorán akar segíteni. Döntéseit, tetteit legtöbbször érzelmi motívációk irányítják. Meg van győződve arról, hogy van cselekvési lehetősége, legyőzheti az urakat, majd később diadalra viheti seregét a török ellen: "Százezreket koncolnak fel, ha nem tesszük meg, amit várnak tőlünk." Illyés a 70-es évek elején azonban nem tartja meggyőzőnek csak ezt a forradalmi áldozatvállalást. Gergely alakjában egy olyan hőst állít György mellé, aki már a következményekkel is jobban számol. Intellektuel személyiség, aki érzi a harc szükségességét, de látja a tulerőt, a forradalmi sereg gyengeségeit, a szűkreszabott cselekvési köröket. Györgyöt félti az egyéni dicsőségvágytól, óva inti az értelmetlen terrortól. Az ország "minden megyéjének megvan a maga Báthoryja!" Ez különös hangsúlyt kap a befejezésben: "mert aki még a győzelem után is öl, az esik csak igazán csapdába." Gergely mintha az utókor fejével gondolkodna - ez bénítólag hat rá -, pedig ő is ért a kardforgatáshoz. Eleinte nem tudatos forradalmár, meditáló, fontolgtató, a tettekről legszivesebben lemondana. Kicsit hasonlít a hamlet-i töprengőkhöz. Julinka szörnyű

meggyalázása vezeti el őt is a forradalom teljes vállalásáig. A börtönben világosodik meg előtte, hogy életének célja, értelme bátyjának, Györgynek a szolgálata volt. Az események megdöbbentő erővel igazolják, hogy a lehetőségek közül a forradalmi tettet kell választanunk. A dráma befejező mondatai bizonyítják, amitől Gergely tartott - a "gáncsvetés" térdre kényszeríti őket -, mégsem tehetnek mást, a feladatokat vállalniuk kellett a lentiek, az elnyomottak érdekében, a maguk erejére támaszkodva, hiszen ebben az országban csak ellenségek vették körül őket. A két testvér vitája nem meddő szóváltás tehát, hanem az írói kompozíció leglényegesebb eleme. A folytonos szóváltások egymást alakító polémiák, amelyek során az álláspontok fokozatosan közelednek egymáshoz. Így a befejezés mindenképpen motiválttá válik. Gergelyé a felvilágosító, az erőszakot ellenző, elutasító, Györgyé a határozott fellépéseket sürgető szerep, alakja azt jelképezi, hogy a győzelem után nem szabad feleslegesen vért ontani.

Páskándi Kálmán királyában Kálmánnak felelősségteljesen, a nemzet érdekeit figyelembe véve kell döntenie. Jól tudja, hogy a két hatalom közül Rómát kell választania a császár ellenében. Az ország érdekeit veszi figyelembe akkor, amikor elkötelezi magát a pápaság mellett, ugyanakkor nem akar bábállam uralkodója lenni, ugyanis erős, központi hatalom megszervezése a leghőbb vágya. Tudja, hogy csak erős állam számíthat megbízható külpolitikai szövetségesre, ezért is szeretne országában rendet, biztonságot teremteni. Politikáját az ésszerű lavirozás jellemzi, s erre minden lehetősége meg is van. Leszámol a régi hagyományok képviselőivel, ha kell, saját rokonait is félreállítja, megvakittatja, ugyanakkor feltételhez köti, majd megtiltja a keresztes hadak átvonulását az országon. Arra

is módot talál, hogy úgy enyhítsen elődje szigorú törvényén, hogy az ország belső rendje, biztonsága csorbát ne szenvedjen. Ő is - mint elődje - az országot akarja építeni, figyelembe véve hazája szorongató külpolitikai helyzetét. A távlatok és a mindennapok realitása jellemzi külpolitikáját. Az első felvonásban így vall terveiről: "kiverjük a kereszteseket, és új törvényt hozunk ... És ezzel a harccal még mindig kevesebb időt és vért veszítünk, mintha a Szentföldre mennénk. És közben végezhetjük itthoni dolgainkat is." Kiváló taktikai érzékét bizonyítja, hogy míg a nagyhatalmakkal szemben lavírozásra kényszerül, a környező népek ellen hadjáratra készül. A tengerre szeretne kijutni, ezzel is le akarja szerelni^a belpolitikájával elégedetlenkedő nemességet. Páskándi hőse azonban - minden írói szándék ellenére - a saját maga választotta politikai ut rabjává válik. A tőle függetlenül ható körülmények nem sok teret adnak számára, "mindössze annyit engedhet meg magának, hogy a legyilkoltatás helyett csak megvakittatja testvérét és annak fiát, Bélát". /Mészáros Tamás, Magyar Hírlap, 1980. augusztus 10./

Kálmán a kényszerűségekkel birkózik, a darab végére a csendes, békés természetű uralkodóból keménykezű király válik. Jó taktikai érzékkel politizál, holrideg, hol számító, hol a testvéri szeretet, a humánus képviselője.

Kálmán ellenfele Álmos. Ő rövid távra gondol, amikor a régi pogány hagyományok mellett áll ki. A drámában nincs sok cselekvési lehetősége, eredménytelen szópárbajt folytat a királlyal, s csak annak humánus döntése, kegyelme ad módot számára, hogy fegyverrel próbálja meg a királyi hatalmat megdönteni. Tervei,

cselekedetei eleve kudarcra vannak ítélve, hiszen nem rendelkezik kellő tömegbázissal, fegyveres erővel.

Kiélezett történelmi helyzetet választott ki - hasonlóan a fentiekhez - Szabó Magda Az a szép fényes nap című drámájában. A társadalmi korszakváltás bonyolult kérdései foglalkoztatják az író, amelyet művében három nemzedék ellentétének rajzában bontakoztat ki. Mindannyian a nép fennmaradását tekintik legfőbb feladatuknak. Mivel a megoldás módozatában nézetük teljesen eltér egymástól, szükségszerű a szembefordulásuk. Gyulát már korábban félreállították, a keresztelési szertartáson sem kap nagyobb szerepet, pedig ő komolyan venné feladatát /megöli Böngét, akivel valamikor együtt kalandoztak/. A régi időket sirja vissza, Erdélybe vágyik, érzi, az udvarban nincs rá szükség. Géza az események irányítója, aki világosan lát a szövevényes politikai helyzetben. Tudja, hogy a pápai hatalmat el kell fogadnia, ugyanakkor Bizánc felé sem égetheti fel a hidat, a németekkel kapcsolatos politikájára a békülékenység a jellemző. Sikerül elérnie, hogy a Kárpát-medencében letelepedő magyarság nem jut a korábban itt élt népek sorsára. Célja - a későbbi visszavágás reményében - mindenképpen az időnyerés, amelyre kedvező lehetőségei vannak. Fia, Vajk komolyan veszi azt, amit Géza csak taktikai meggondolásból fogad el. Az ő álma egy erős nemzet, tervét azonban békés uton szeretné megvalósítani. "Én házakat és várakat tervezek a népnek, amely végre megpihent ... Semmi új kalandozást. Ha megtámadnak, védekezem. Ha nem, hát jó barátságban élek mindenkivel." Feltétlen hisz az új eszmében, a kereszténységben, szemben Gézával, aki elég erősnek érzi magát ahhoz, hogy a régi vallásnak hódoljon.

Nagyon jellemző, hogy még ilyen időben egymástól nagyon távol álló művekben is ugyanaz az alapproblematika ragadja meg az írókat. A Gáll I. által bemutatott lehetőségek jól tükrözik a forradalmi és az azt követő "békés" korszak eltérő politikai, erkölcsi következményeit. A kiélezett osztályharc korszakában a politikai erőszak szinte törvényszerűen áldozatokat szed, a konszolidáció korában azonban a terrornak, különösen az öncélú terrornak semmilyen körülmények között sincs helye. A helyes politikai gyakorlat legfőbb követelménye: az adottságokhoz alkalmazkodó eszközök felelősségteljes megválasztása.

Nagy társadalmi vonulatok szemtanúi vagyunk a Ménesgazdában, de ebben a regényben a főhős nem neves történelmi személyiség, hanem "csupán" hétköznapi ember. Az ő helyzetéből következik, hogy távolabb áll az igazi döntési központoktól. A regényben ábrázolt történelmi korszak lényegéből a békés, építő munka következne, helyette az éleződő osztályharc elkerülhető konfliktusokat eredményez. Az erőszak tehát mindenképpen felesleges, káros. A mű hőse, Busó J. dolgozni akar, meg akarja mutatni, hogy meg tud felelni a rábízott feladatnak, még akkor is, ha szakértelem és kellő emberismeret híján szinte a lehetetlenre vállalkozik. Számára a munka kötelesség, meg van róla győződve, hogy mást, jobbat kell csinálni az országban. Találón mondja: "becsülöm azt, aki érti a munkáját, aki berak a spájzba, nemcsak kieszed belőle." A regény kezdetén is virágot ültet, hogy tétlenségét elűzze, igaz ezek a virágok mind elhervadnak. Hamarosan rájön arra, hogy a telep fellendítése sokkal fontosabb, mint a feletteseitől kapott megfigyelői, leleplezői szerepkör. Ösztönösen megérzi, hogy a hasznos munka a legfontosabb: mindennap ingázik a telep és a falu között, tanácsor kér,

családi harmóniára vágyik. A lótenyésztéshez nem ért, de kamatoztatni szeretné a tisztek tudását, szakértelmét, akiket forradalmi meggyőződése, a család 19-es multja miatt is megvet, mégis vezetni szeretné őket, hasznos munkát végezve a telepen. Minden igyekezete ellenére elbukik, s bukásában az a tragikus, hogy ő is és a tisztek is áldozattá válnak, így a ménes, vagyis a társadalmi érték, melyet mindkét fél meg akart menteni, elpusztul. Busó J. a mindennapok területén, a munkában akar helytállni, a körülmények azonban elkerülhetetlenül tragédiát eredményeznek.

Gáll I. regényében a másik lehetőség Busó Mátyás alkalmazkodni igyekvő, a két szélsőség között taktikázó meggyőződéses kommunistaé. Ő tapasztalatai alapján tudja, semmit sem lehet csinálni, most hallgatni kell. Máté alakjában az elveihez hű igazi forradalmi vezetőt ismerjük meg, akit a szektás hatalom eltávolít a vezetésből.

Busó J. számára egyik lehetőség sem járható, mert testvére aggályait nem érti, illetve nem akarja elfogadni, Máté emberi példája pedig inkább a jövőt körvonalazza. A regény világának összekuszált köreiből a karrierista Schobert alakja válik ki mint negatív erkölcsi cselekvési forma.

A Hatalom nélkül főhősét, Czobor Lukácsot szintén állandó aktivitásban, cselekvésben látjuk. Harcolt a németek ellen, mint járási párttitkár szervezi az új életet Gémesen, segít a háborús aknák felszedésében, megtorolja a jogtalanságot a svábok kitelepítésekor. Bátorsága, jó helyzetfelismerése találkozik a forradalmi átalakulás lendületével. Felelősségérzettel, bát-

ran szembeszáll a bürokratikus ügyintézésessel, az áldemokratikus, felülről jövő kezdeményezésekkel. Vállalja a kétes kimenetelű feladatokat is: a zománcgyár beindítása kockázattal jár, szándéka ellenére súlyos helyzetbe kerül. Nem utasításokra vár, nem mérlegeli a szabályokat az állomáson a svábok kitelepitésekor, csak hogy az igazság kiderítése legtöbbször komoly buktatókkal jár környezetében. Le kell küzdenie a családi multtal járó ellenállást, tehát állandóan tettekkel bizonyítani forradalmiságát, s eközben milliő akadályt gördítenek eléje. A rendszer ellenségei megverik, feletteseitől pártfegyelmit kap. Mégis, "nála nem vált külön a politika és a napi cselekvés, hiszen helyes érzéssel nyult a pártpolitikához is". /Seres József, Napjaink, 1980.1./ Jószándéku cselekedeteit mégis beárnyékolja gyakori hevessege, meggon-dolatlansága, vakmerősége, vagánysága, önfejűsége. "Czobor mindvégig rokonszenves alakja mögött felsejlik a napjainkra megizmosodott árnyék: a kurucos virtus meddig ősi tartás és mikortól betyárság? /Berkes Erzsébet, Élet és Irodalom, 1979. június 9./

Tóth B. regényének világa nagyobb korszakot ölel fel, mint Dobozy Hatalom nélkül című regénye, mégis sok rokon vonással találkozunk a két alkotásban. A Gyaluvonások hősei is munkájukat szerető emberek. Olyan korban születtek, amikor a tevékenységnek széles lehetőségei voltak. A 40-es évek második fele, az 50-es évek első éve a "fényes szelek" nemzedékének megadták azt a lehetőséget, hogy képességeiknek, tudásuknak megfelelően dolgozhassanak. A főhős - maga az író - egy életforma-váltás korát éli, buktatókkal, akadályokkal teli uton halad, hajtja azonban őt a fiatalság tüze, a forradalmi lelkesedés, a tenniakarás.

Szinte naturalista módon tárul elénk a korszak minden állomása. Az asztalos fiuból egyetemista lesz, aki a NÉKOSZ kollégiumban "nemes célokért fut", és meg van győződve arról, hogy az egyetem éppoly "meghódítható", mint az asztalosműhelyben a rönkfa. Társaival tudatosan készül a vállalt feladatokra: "örökölhetsz száz-ezer szép tulajdonságot, készséget, ha nem élsz vele, talán nem is tudsz róla ... Rébuszolásra nincs idő. Itt a cselekvés ideje". A főhős tanulmányai elvégzése után az egyetemen tanít, majd könyvtár-igazgató lesz. Utja csak első pillanatra tűnik ilyen egyenesvonalúnak. Már a szocialista átalakulás kezdeti éveiben tapasztalnia kell, hogy a belső átalakulás súlyos buktatók árán megy végbe. Szülőfalujában látja a felgyülemelő bajokat, az elkövetett igazságtalanságokat. A koncepciós perek időszaka, a Rákosi körül kialakult személyi kultusz súlyos nehézségeket állít a forradalmi hittel tanulók, dolgozók ~~X~~elé. A lehetőségek szinte az egyik pillanatról a másikra beszűkülnek, a felülről jövő, kárt okozó parancsok dacot, rossz közérzetet szülnek a főhős tágabb és szűkebb környezetében. A mozgástér beszűkülése nem éri váratlanul az olvasót, hiszen a hagyományoktól eltérő elbeszélésmód ennek előkészítésére kiválóan alkalmas. A valódi cselekvési lehetőségek hiánya keserűséget vált ki a főhősből: "Tavalyelőtt még tömegesen hittük, hogy a boldogulásért megyünk". Az író pedig arra predestinálja, hogy jelentőségükben másodlagosnak számító, epizód-jellegű történeteket mondjon el. A cselekmény menete is lelassul, ráérősebbé válik, amit a központi alak keserű kifakadása is bizonyít: "Ugy tűnt, egész életünk csupa várakozásból áll ..."

A konszolidáció évei - ha nem is hozzák vissza a régi forradalmi időszak romantikáját - új lehetőséget kínálnak. A kollektivizálás szervezési feladatai, a

könyvtári munka apró örömei, a családi élet harmóniája az 1945-től számított korszak szerves része Tóth Bélánál: "A tizenöt éves ültetvény termésre fordult". A regény optimista befejezése is az elmondottakból következik. A lefékeződött cselekvések nem jelentik a passzivitást, újra az ifjúkor világa idéződik fel a hős gondolataiban: "Verekszünk naponta. Jó reménysegeim támadnak. Ha fülön kapom apámtól örökölt nagy gyáulamat, őseim világegyengető szerszámát, egyenesbe hozom vele mindazt, ami görbe, kajsa ...". Az emberi optimizmusnak, építő munkának ez az új korszaka napjaink forradalmisága - vallja Tóth Béla.

A forradalom utáni korszakban a Legendárium szereplői nagy tetteket nem hajtanak végre. Az ükapa találmánya nem kivitelezhető, az ükanya férje kicsapongásait akarja leleplezni, Vera tulzott radikalizmusa egy katona értelmetlen szökését eredményezi, Mari a házasságtörésben éli ki magát, a kocsmába járó apa kölcsönököért lohol, Irén csak családjának él. XBerkes Erzsébet, /Élet és Irodalom, 1978.24./ a fentiek ellenére úgy látja, hogy minden időszaknak értelmet ad, vagy adhat a történelmi perspektíva, bárha az utólag derül is ki. Bereményi valóban nem egy forradalmi korszak világát mutatja be, hanem a revolúciót követő hétköznapiakat, nem a hősi életlehetőséget, hanem a mindennapok történelmileg meghatározott életét.

Bárán J. szenvedélyes multidézése, "apa-keresése" hasonlít a Legendáriumban vizsgált családtörténet hétköznapijainak feltárásához. A főhős szinte minden megpróbáltatást vállal, a szegénységet, a megterhelő fizikai munkát, a belső gyötrelmeket. Mániákus buzgalma, szorgalma csak egy cél felé vezet, felhagy minden más tevékenységgel. Azt a pillanatot keresi, amikor a leg-

jobban tud emlékezni a múltban történetekre. Kutatása részeredményekkel jár, rátalál néhány rokonára, nagynénjével együtt emlékezik a múlt apró dolgaira, Rasszijszkban megértő, hasonló sorsu emberekre lel. Lassacskán helyreáll belső egyensúlya, a céltudatos kutatás életének értelmet ad: jól bizonyítja ezt a Sempruntól választott mottó is. Apja halálának körülményeiről nem tud meg semmi bizonyosat, de a kutatás során megismeri családját, a birtokába került dokumentumok számára az igazi örökséget jelentik. Így válik igazán felnőtté, miután rájön arra, hogy nincs semmi megfeythetetlen titok az apja körül.

Bárán mindennapi tettei tipikus, emberi megnyilatkozások, olyan ember ő, "akit a személyiség kialakultlanságának félelme és a személyiség teljességének igénye indított utnak. Átéli vivódásainkat, csalódásainkat, tehetetlenségünket, lefojtott és kitörő vágyainkat. Vizsgálja önmagát, hogy lejárathassa azt, ami hamis" - írja tanulmányában Bacsó Márton. /Életünk, 1979.4./

Balázs regényeinek hősei egyszerű emberek, akik erkölcsi tisztaságukat mindvégig megőrzik. Bárhova kerülnek is, helytállnak, hétköznapi célok irányítják életüket, nem törnek magasságokba, pedig korukban világot alakító események zajlanak. Fábián Bálint amikor döntésre kényszerül, hagyja magát sodortatni az árral, bár él benne az igazságérzet. Nem lázadó hős, nem forradalmár, az eseményekben csak kényszerüsből vesz részt. Nem vágyik háborus kitüntetésre, apróbb, hétköznapi dolgok motiválják cselekedeteit: haza szeretne menni családjához. A háboruban olyan helyzetbe kerül, vagy ő gyilkol, vagy őt gyilkolják meg. Feletteseik leitatják őket, hazafias érzelmeikkel visszaélnék, kihasználják bátorságukat.

A fronton szerzett élmények elkísérik az öngyilkosságig. Fábián Bálint azért védi meg a bárót az őszirózsás forradalom idején, mert irtózik mindenféle öldökléstől, az ellenforradalom megtorlása közepette pedig Lakatos Ignác életét menti meg hasonló okok miatt. Elítéli a fehérterror kegyetlenkedéseit, de amit tehet, igen kevés, otthagyja a parádéskocsisságot. Fábián érzi Lakatos Ignác, Balla Károly igazságát is, de nem tudja vállalni az ő utkeresésüket. Abban a zárt világban szeretne maradni, amelyben a háboru előtt élt, erre azonban már nincs lehetősége. Mivel változtatni sorsán nem tud, egyre sűrűsödő családi tragédiái képtelen igazságkeresés felé hajtják. Egyre inkább érzi tehetetlenségét, ez növeli büntudatát. "Tudatában a dolgok tragikuma csak tragikus kifejtésükben világosodik meg - lesz az ő tragédiája ez a megvilágosodás" - írja Körmendy Zsuzsa tanulmányában /Mozgó Világ, 1976.4./

Fábián menekülni szeretne, az Istennel való találkozást sürgeti. Balla Károly már hiába figyelmezteti: "Igazságot csak itt találsz az emberek között!" Miután megtudja felesége tragédiáját, végképp összeomlik. Öngyilkossága önbíráskodás, olyan ember dobja el magától az életet, akit már eleve leszoktattak a lázadásról, az önálló véleménymondásról, a szabad döntések lehetőségéről.

Az ártatlan hőse, Batár János sofőr. Nem látja értelmét a lengyelországi vállalkozásnak. Életben akar maradni, haza szeretne kerülni. Kiváltságosabb helyzetben van mint társai, mint gépkocsivezető látja a tiszték tétovázását.

Batár egyik jellemző tulajdonsága a hallgatás, még akkor sem beszél, amikor nagy szükség lenne rá a szökéskor. Batár sorsa összefonódik az ezredével. Az ezred bizonytalansága egyre végzetesebb lesz, így sodródik az ő élete egyre inkább a végveszélybe. A tisztek nagyobb része barátkozik a lengyel partizánokkal, de mégis köti őket a németek szövetsége. Jól fejezi ki a regényben Gábori Dénes ezt a feloldhatatlan dilemmát: "ha átállnánk a lengyelekhez, ugyanis csak ezt tudom elképzelni, lehet, hogy még saját fajtájabelivel is kellene harcolni".

A tisztek tétovázása lehetőséget ad Majthényinak és szűk csoportjának arra, hogy megakadályozzon minden olyan kísérletet, amely a német érdekeket sértené. A tétovázó szereplők sorsa ezért végzetessé válik. Tomcsányi százados felismerte az ezred igazi érdekeit, tenni azonban ő sem tud semmit, legfeljebb elnézi, hogy tárgyalások kezdődtek a lengyel partizánokkal. "Még a legradikálisabb tiszteknek sem jut eszébe, hogy átálljanak a szovjet csapatokhoz, vagy megadhatnák magukat. Ehhez a felismeréshez Batár János jut el akkor, amikor már szinte kényszerítik erre a körülmények. S épp ekkor kell értelmetlenül elpusztulnia." /Vass Gy. Géza, Forrás, 1978. 4./ Batár János döntése előtt - át akar állni a lengyelekhez - külső jelektől várja a parancsot. Ez a parancs későn érkezik, s azok lövik le, akik segítségére számított. Azért halt meg, mert engedelmes volt, s csak tiszta erkölcsével harcolt a háboru ellen.

A Magyarok hőseit viszont mindvégig az élteti, hogy vállalkozásuk sikeres, kemény, becsületes munkával tisztes jövedelemhez juthatnak. A másik oldalon természetesen ott van az is, hogy helytállásuk hiábavaló volt.

Könnyen irányíthatók, a hazautazás lehetősége /szemben a foglyokkal/, a ház, a bicikli megszerzése hajtja őket a munkában. Viselkedésük humánus, sajnálják német gazdájukat fia elvesztése miatt, az éhező lengyeleknek, franciáknak élelmet adnak. Emberi módon akarnak élni, ezért másokkal szemben is humánusak.

A tiz rövid fejezetre osztott regényben a kinti tartózkodás alatt nincsenek nagy összecsapások, hősi küzdelmek. Hétköznapiak vannak, amelyek helytállást, erkölcsi választásokat követelnek. "A Magyarok története azonban Fábián András öntudatra ébredésének története is. Végül eljut a tagadásig, ő az, aki otthon igazságot szolgáltat Kis Daninak az amerikai Kis Jós-kával szemben, ő harcolja ki a tisztességes temetést is" - írja a lényeg másik oldalát kiemelve Márkus Béla /Tiszatáj, 1976.4./ A munkában tanusított helytállásuk alapján nincsenek teljesen kiszolgáltatva. Ahogy fokozatosan öntudatra ébrednek, döntenek a hazatérés mellett. Sajátos helyzetük miatt csak kis dolgokban határozhatnak, a háború okozta fenyegetés előtt ők is képtelenek elmenekülni. Hazatérésük után a férfiakra behívóparancs vár - sorsuk ezzel beteljesedett.

A Tartozó élet főszereplője, Kelemen Kristóf is a feladatvállalás kezdetén még bizhat a sikerben. A teljesítendő feladat nehézsége abban van, hogy eszméit nem tagadhatja meg. Kelemen ebben a fonák helyzetben této-vázik, így példamutató hőssé nem válhat. Alkata szerint nem alkalmas nagy feladatok végrehajtására, bár vonzódik a nagy történelmi személyiségekhez. Jelentéktelennek tűnő cselekvéseiben a nemzetért való aggodás feszül, a nálánál hatalmasabb erők mégis megfosztják lehetőségeitől. Ezredese halála után magánéletében is súlyos

gondok gyötrik, Teleki öngyilkossága pedig rádöbbeníti arra, hogy másképpen kellene élnie és cselekednie. A változtatásra azonban képtelen, osztályelőítéleteitől nem tud megszabadulni. A megbízatás leállítása után erkölcsileg is elbukik - agyonlövi anyját és a sváb cseléd lányt. Ezután magányosan kutat a németek után, majd a fronton egy szabotázs miatt kivégzik. Halála előtt tudatosul benne az értelmes élet lehetősége.

Az elmondottakból szervesen következik, hogy Kelemen K. semmit sem tud végigjárni, végigvinni, minden cselekedete, törekvése megreked a féluton. Nagy körültekintéssel elindítja a kutatást, mégis kénytelen abbahagyni, a róla készült film is torzó marad, magánéletében is súlyos, jóvátehetetlen zavarok keletkeznek. A német megszállás után a rábizott repülőgépek megsemmisítésére tudatosan készül. Tisztában van azzal, hogy tettének súlyos következménye lesz, a felelősségrevonás elől nem menekülhet meg. A sors iróniája, hogy korábbi torzó cselekedetei után most sikerül megakadályozni, hogy a németeké legyen a géppark, ezért az akcióért életével fizet.

Kelemen K. felemás kiutkeresése, tétovázása, az általa választott és kijelölt ut végig nem járása, súlyos erkölcsi botlásai olyan negatív példák, amelyek azt az írói üzenetet fejezik ki, hogy így nem lehet élni. Közvetett módon szólal meg tehát az értelmes élet iránti igény a Tartozó életben.

A közös bűn cselekménye szintén egy kiélezett történelmi helyzetben játszódik. A regény szereplői helyzetüknél fogva jószerevével nem azt teszik, mint amit lelkiismeretük diktálna. A holttest eltüntetésének ötlete az apáé, a végrehajtás a fiura vár, aki megszokta, hogy

az apai parancsot teljesíteni kell. Imre a körülmények szorításában cselekszik, amikor a hullával "viaskodik", az öreg Sokorai a tehetetlenség beletörődésével fogadja be a szálláskérőket. Zay László mutatott rá: "az embernek a helyzetét "megváltoztatni annyi esélye sincs, mint a gyufásdobozba zárt cserebogárnak." /Magyar Nemzet, 1978. március 2./ Az öreg Sokorai a mindennapok apró munkájában, a kötelességvállalásban látja életének további értelmét; tudja, hogy hasznos munkára mindig szükség lesz. "A parasztnak minden rendszerben dolgozni kell, mert az emberek minden rendszerben enni akarnak ... A többihez semmi közöm." Ebből a megnyilatkozásból nagyfokú pesszimista élettapasztalat, helytelen beidegződés árulkodik. Imre már közösségbe vágyna, szeretne elkerülni a tanyáról. Nádvági ajánlatát korábban nem fogadta el, tétovázását jól bizonyítja, hogy bár szívesen menekülne, mégis a két év múlva esedékes katonai szolgálatra vár, ahelyett, hogy határozottan most döntene. Végző elkeseredésében mégis elmenekül, a határ felé veszi útját, további lehetőségeit nem ismerjük meg, Galgóczi bizonytalanságban hagyja hőse jövőbeni sorsát.

Látszólag nincs logika az egymást követő eseményekben. Mégis a lélektani ábrázolásnak ez a hiánya esztétikailag pozitívvá válik a kisregényben, mert azt fejezi ki, hogy az ilyen rendkívüli helyzetekben egyre inkább megszorodnak az értelmetlen, a józan ésszel követhetetlen cselekedetek. Azért menekül el Imre is, mert megijed, képtelen tájékozódni a kusza események között, éppen ezért nem is ismerheti a következményeket sem.

A szent Imre-indulóban sem a kivégzések, a bombatámadások, a halál leírása a döntő, hanem az, hogy milyen lehetőségei voltak a társadalom kitaszítottjainak,

hogyan cselekedtek a parancsuralmi helyzetekben. Kőhidai Miklós szenvedő alanya az üldözésnek, ráadásul magányos, apjáról semmit sem tud, barátjai nincsenek, anyjától elhidegült, ugyanakkor bizonyos lehetőségei is vannak. A gettólázadás elszigetelt, politikailag nem szervezett, egyedüli cél az életmentés. A Koterba által szervezett akcióban Kőhidai csak közvetítő, ki-segítő személy, de így alkalma van megismerni a kockázattal járó felelősséget. Az életmentés nem sikerült, ő azonban túléli a háborút. Természetesen nem mindenki képes olyan aktivitást kifejezni, mint a lengyel Koterba, vagy a fiatal Kőhidai. A közöny, a gyávaság, az egymás elleni acsarkodás éppugy jellemző, mint a fentiekben vázolt életmentő akció. Moldova regényének története - minden reménytelennek, kilátástalannak tűnő helyzet ellenére - az élni akarásról, a kis tettek jövőt előkészítő szerepéről szól. Az olvasó mindenképpen érzi, sőt tudja, hogy Kőhidainak lesz ereje - az átélt szörnyűségek ellenére is - az értelmes élethez. A háboruban, a zsidóüldözés során nemcsak erkölcstelenséget tapasztalt, hanem nagyszerű humánus tetteket is.

Az ünnepeltben Petőfi ugyan világosan látja a körülötte zajló események lényegét, mégsem nyílnak számára nagy lehetőségek. Apró dolgokat tehet: leadhatja cikkét az Életképeknek, határozottan visszautasítja, hogy beszédének szövegét előre ellenőrizik, a kudarc után is van ereje megírni a Kiskunságot. Számára a nép "szent ... mert gyöngé, mint az asszony és a gyermek!". A csalódások után is vallja: "semmi olyan nem történt, ami után bármi felfogásomat revidiálnom kellene". A darab cselekménye során Petőfi ugyan elszigetelődik /erről ő maga is beszél/, mégis a helytállni akarás a leglényesebb írói mondanivaló. A főhős jelleméből, alkatából

is következik, hogy amit lehet, azt mindenképpen megcsinálja. Az természetesen más kérdés, hogy lehetőségei az adott helyzetben behatárolják cselekvési körét. Ő ennek ellenére semmilyen körülmények között sem adja fel. A dráma többi szereplője csak Petőfi árnyékában él. Bankos Károly alig tehet többet, mint vállalja a közvetítő szerepet /eredménytelenül/ és Petőfit csitítja. Jókai is halvány szerepet kapott, bár kétségtelen, Petőfivel folytatott vitája jelentős.

A közös bűn hősei bár nehezen tudják felmérni helyzetüket, mégis van módjuk arra, hogy a maguk módján kövessék a körülöttük zajló eseményeket. A Toron, 1867, szereplőinek még ilyen cselekvésekre sincs lehetőségük, néma csend veszi körül őket. A forradalmat túlélők önigazolásukkal, önvádukkal, védekezéseikkel próbálják szembesíteni magukat az igazsággal, mindent azonban csak 48-hoz tudnak viszonyítani. Jókai mondja a kisregényben Petőfit megidézve: "Élni kellett mindenáron ... Mire meghaltál, csak helyzetek maradtak, és nekünk ezen kellett átmentenünk magunkat: csakis magunkat: Dehogyan a lelket!"

Hiába emlegetik Petőfi hagyatékát, mert mindannyian távol állnak már a forradalomtól, szinte kétségbe vonva 1848, korszakalkotó jelentőségét. Mégis, mire nyílik lehetőségük? Gyulai akadémiai állásról ábrándozik, és a rozsnyói gyászbeszédét szeretne volna valamelyik lapban megjelentetni, Bérczy a lóversenyekben talál menedéket. "Fiaim csak lóversenyezzetek!" - mondja távozóban ironizálva Tompa ismert költeményének refrénjét. Jókai a látszatellenzékiek táborába sodródik, politikai meggyőződés híján azonban csak írói karrierjét

egyengeti, Andrassy Gy. és Deák F. a leendő kiegyezés előkészítői, Tompáék, Jókaiék kívül rekedtek a történelmen, 1867-ben már a Tizek Társaságának életben maradt tagjai nem határozhatják meg a magyar politikát.

Nagy A. a negativ tendenciák kiemelése, hangoztatása ellenére is olyan szembesítést ad történelmünk ismert korszakáról, amely kiválóan alkalmas arra, hogy bemutassa, hogy a megváltozott új helyzetben a nosztalgia, a multa történő állandó hivatkozás éppugy káros, mint a mindenbe való beletörődés. Az új szituációkban is nélkülözhetetlen a forradalmi hit és magatartás, de természetesen másfélét: ^{klivóv} árnyaltabbat, talán sokszor szürkébbnek tűnőt, de mindenképpen hasznos cselekvést. Ennek hiánya: a hit feladása a halotti toron természet-szerűleg vezet a részegeskedésbe, a mámor öncélu hajszo-lásába. Ez nemcsak 1867-ben nem járható út, de napjaink-ban sem lehet követendő.

Nagy A. regényének alaphelyzete sokban hasonlít A japán szalonhoz. A dráma magyar tisztjei sem képesek felismerni, hogy már nem ők irányítják az ország sor-sát, mégis tovább játsszák a nemzetmentés komédiáját. Komolyan veszik rangjukat, elavult eszméiket, szinte eszelősen hűvei az ekkor már fogoly Horthy Miklósnak. A kártyajátékban a mindent ütő adut, a skizt keresik, döntéseik közben felelősséget éreznek: "Mi képviseljük állami létünk jogfolytonosságát" - mondja Faraghó. Nem veszik észre, hogy illuzióban élnek. Vég nélküli vitá-ik ambícióikról tanuskodnak, külön-külön akarnak lépé-seket tenni a fegyverszüneti tárgyalások sikeréért, s közben Horthy névnapjának megünneplését tartják a leg-fontosabb teendőjüknek. Jogga! mondja róluk Benkő Ernő emigráns kommunista politikus: "Fantaszták maguk, min-dig is ilyenek voltak."

A tiszték közül Faraghó - illúziói ellenére - a reálpolitikus, belátva reménytelen helyzetét, hazatérése után juhtenyésztéssel kíván foglalkozni, igaz, ezt 500 holdon tervezi. Vörös János tele van ambíciókkal, a honvédelmi tárca jogos tulajdonosának is képzeleli magát, Dálnoky Miklós a kivárás álláspontjára helyezkedik, s a darab végén ő lesz a miniszterelnök, mit sem sejtve arról, hogy mégis tárgyalni kell majd nekik Rákosival és a hazai kommunistákkal. Tehettek volna mást, cselekedhettek volna másképpen? Erre a kérdésre nem ad egyértelmű választ Simonffy, az olvasóra bízva az értékitélet levonását.

Spiró Kőszegők című drámájában a sajátos történelmi helyzet groteszk emberi megnyilatkozásokat eredményez. Jurisics áltevékenységben, gombócdobálásban éli ki magát, a harc mint egyéni, öncélú cselekvés jelentkezik, "sokszor csak az egyén által óhajtott cselekedetek nagyulnak fel iszonyatossá." /Kovács István, Tiszatáj, 1977.11./ Gyilkosságok, öngyilkosságok, kegyetlenségek /Jurisics és Ahmed kivétel/ jellemzik a szereplők tetteit. Végveszélyben városállamot alapítanak /Kőszegország/, ez az értelmetlen játék sem mentheti meg a haláltól Kőszeg védőit.

Jurisics és Ahmed illúzióktól áthatva szeretné még a barbár gyilkosokat is megmenteni. A kőszegi várvédők levágott fejei a harmadik felvonás végén azonban jelképek, hiszen a hamis illúziók táplálta küzdelem csakis eredménytelen lehet. Egyedül a Diák teljesítheti feladatát, hű írója lesz a krónikának és a végveszély idején is tettekre buzdít.

Spiró Kerengője is erősen szimbólikus értelmű. A regényben hasznos cselekvésre szinte egyáltalán nincs lehetőség. Az álcselekvésre kárhoztatott kisvárosi lakosság két kávéház között választhat, karrierista módon

alkalmazkodhat a Porházy-féle szervezethez, mint ahogy azt Virágh Miki tette. Az értelmes Sidó Zoli erkölcsi meggyőződése miatt sem vállalhatja a hatalom kiszolgálását. Az általa képviselt út teljes tagadása mindennek. Ez az önpusztító életfilozófia jelképpé válik a regényben, amelyet jól szemléltet az ablak nélküli szoba; mozgási lehetőségét lehetetlenné tévő megbénulása. Értelmi fölényével mindentelőre lát, ezért bukása még inkább szükségszerű. Adorján András megtalálja annak az utnak a kezdetét, amelyen elindulva egy új világ kezdődik. Szűkös mozgástérben él ő is, mégis saját elhatározásából tevékenykedik. Elutasítja az erőszakos hatalommal való közösséget, saját akarata szerint fogadja el Porházy kihívását, vérbajjal fertőződik meg, s ezután már a Porházy képviselte erőszaknak nincs ereje fölötte, sőt gyógyíthatatlan betegsége a hatalom birtokosát megingatja. Szinte már lázadóvá válik, rá mer köszönni Porházyra. Ez ebben a városban korábban teljesen elképzelhetetlen volt. Áldozatvállalása pozitív erkölcsi példa lehet, de hogy követőkre talál-e, arról Spiró könyve nem szól. Mégis az író Adorján alakjával jól érzékelteti, hogy a Porházy-gépezetbe porszem került. Ez is eredmény, többre nincs lehetőség. Szimbolikus a regény befejezése is: az egész napon át tartó esőzést havazás váltja fel, mintegy fehérre, reménytelenné változtatva a tájat.

Ebben a regényben is negatív tendenciák sorozatán keresztül tárul fel az írói üzenet. Adorjánnak nem sikerül a hatalmi gépezetet megállítani, működését megváltoztatni, mégis kísérlete mindenképpen pozitív. Az a világ, amely megbénítja az egyéni törekvéseket, nem nyújt-

hat elfogadható életlehetőségeket a kisemberek számára, és a helyette kínált álcselekvéseknek a műben is megismert sivársága nem lehet senki számára életcél.

A vizsgált korszak irodalmában kiemelt szerepet kapott az olyan helyzetek kiválasztása, amelyekben építő munkára, hasznos tevékenységre van lehetőség, mégis a tapasztalat, a szakértelem hiánya, a kényszerpályára kerülés sokszor tehetetlenséget, elbizonytalanodást, bizonyos foku illúzióvesztést eredményez. A Ménesgazda, a Hatalom nélkül, a Faustus doktor boldogságos pokoljárása, a Gyaluvonások cselekménye egy forradalmat követő békés korszak építőmunkáját mutatja be, amikor már a nagy tettek lehetőségei megszűnőben vannak, és éppen ezért a felelősségérzet, a fiatalos lendület átmentése a legfontosabb forradalmi feladat. A távlatok elvesztésének, beszűkülésének folyamata tehát semmiképpen sem jelenti a "békés" beletörődést, a korábbi aktivitás feladását, ellenkezőleg, a mindennapok apró munkáiban vállalt feladat elvégzésének értelmességét bizonyítja.

A fentiekben említett művek hősei nem kiemelkedő, ismert, nagy történelmi személyiségek. A Testvérek Dózsa fivére, Páskándi drámájának Kálmán királya és Álmosa, Az a szép fényes nap Gézája, Gyulája és Vajkja nemzettudatunk ismert személyiségei, akik a forradalmi cselekvés különböző lehetőségeit képviselik. Sorsuk azt példázza, hogy még a körülmények szűkös, sokszor kényszerítő ereje ellenére is egy nép életben maradhat, ha helyes, az adott helyzetben a legcélszerűbb utat választja. A forradalmároknak alkalmazkodniuk kell, mindent

számba kell venniük: a mindenre elszántság és a józan megfontoltság egymás kiegészítői /Testvérek/, az észszerű lavirozás az adott pillanatban helyesebb, mint a régi hagyományok merev továbbvitelének minden körülmények közötti megvalósítása. /Kálmán király/ Szabó M. fent említett drámája is egy bonyolult társadalmi korokban vizsgálja a megoldás különböző módozatait. Az íróhoz a Vajk-féle "békés forradalmiság" gondolata áll a legközelebb. Ő képviseli napjaink forradalmiságának lényegét.

Több alkotás - a fentiekben már említett Testvérek is - a forradalom belső megosztottságát tárja fel. Ez a sajátos helyzet természetesen viszonylagos cselekvésképtelenséget eredményezhet. /Gyémántper, Csontmolnárok, Toron, 1867., Negyven prédikátor, Az ünnepelt/. A forradalmároknak nemcsak a harcokban kell kitűnniük, hanem a mindennapok területén is. Kocsi Csergő - bár igen kevés lehetősége van - életét alárendeli a nemzet nagy feladatainak. Egyházát, közösségét szolgálja, az embertelen körülmények között is kitart. A Csontmolnárok hősei bár különböző alternatívákat képviseltek - haladót és retrográdót egyaránt -, tájékozódni akarnak, a hitüket csalódásaik ellenére sem adják fel, pedig többségük tisztában van azzal, hogy mások döntenek helyettük, helyzetük csapdaszerűen kilátástalan. Ennek ellenére a mű azt sugallja, hogy a lehető legjobb megoldást folyton keresni kell, ez az igazán forradalmárhoz való élet, nem pedig a passzív magamegadás. Az ünnepelt Petőfije azért kerül válságba, mert tiszta forradalmiságát a félrevezetett tömegek nem értik meg: ennek ellenére nem tántorodik meg, helytáll. Amit szűkös lehetőségei között tehet, azt megteszi, semmilyen körülmények között sem adja fel a reményt. A Toron, 1867, A nagyszerű halál hősei a bukott forradalom után helyüket keresve

önigazolással áltatják magukat - többnyire elvesztik korábbi illuzióikat -, a volt tábornokok azonban szenvedélyes vitájuk során mégis vállalják forradalmiságukat. A Tizek Társasága volt tagjainak pedig rá kell jönniük arra, hogy öncélú "multkeresésük" értelmetlen.

Balázs regényeinek világa egy embertelen élet tükre, a hősök jobbára csak elszenvedhetik kegyetlen sorsukat, /nem képesek arra, hogy felmérjék saját lehetőségüket/ mégis van bennük erő ahhoz, hogy megőrizték erkölcsi tisztaságukat. Fábián Bálint és András, Batár János apró helytállásukkal bizonyítják, hogy az embernek még a legtragikusabb helyzetekben is embernek kell maradni.

A történelem erőivel szembeni tehetetlenség /Kiálts, város!, Nyulak Margitja/ semmiképpen sem jelenti az elvek feladását. Debrecen város vezetőinek súlyos áldozatot kell hozniuk fennmaradásuk érdekében, azonban ezt mindenképpen vállalniuk kell. Margit Spiró drámájában tehetetlen báb, mégis ragaszkodik hitéhez, elveihez hű akar maradni a legnéhezebb pillanatokban is.

A családtörténeti kutatás Bereményi, Nádas, Lengyel regényében csak részsikereket hozhat, mégis az az érzésünk, hogy a Legendáriumban nem a távталanság az írói mondanivaló, a Cseréptörés hősének kudarcai ellenére sikerül kisebb és semmiképpen sem lényegtelen eredményeket elérni.

Az ut végig nem járása súlyos konfliktusok, tragédiák forrása lesz a Tartozó életben, a tétovázás, az illuziókban élés eleve kudarcot eredményez A japán szalonban. A végre nem hajtott akciók, a reménytelen kime-

netelű események, másrészt a felelősségteljes kutatási szándék áll egymással szemben a Parázna szobrokban. Dobai, Simonffy és Cseres műveiben kivezető utakat keresnek, de reálisan látják, hogy a tétovázó magatartásmód, az ut végig nem járása hozzájárult tragikus II. világháborús szerepünkhöz.

A korszak történelmi tematikájú műveinek - a fentiekben már érintett - sajátossága, hogy feltűnően sok a cselekvést, az értelmes munkát akadályozó, sokszor teljesen megbénító helyzet bemutatása. A Negyven prédikátor, a Csontmolnárók, a Ménesgazda és még jónéhány alkotás történelmi világa rendkívül szűkre szabta a hősök mozgásterét, de ők a körülmények szorításában is erejüket megsokszorozva bizonyítják forradalmiságukat. A futárban a védtelenség a kitörni vágyás erős szálait is szétszakította, így Eösi, a főhős csak a számára kedvezőtlen lehetőségek között választhatott. A Kőszegőkben, a Kerengőben, a Királyi vadászatban, részben A japán szalonban és A közös bűnben csak ál-cselekvésekre, értelmetlen tettekre van lehetőség. Ezekben a művekben a legfontosabb írói üzenet, hogy az értelmetlen cselekedetek tragédiákat eredményezhetnek, éppen ezért ez az életut teljességgel járhatatlan.

IV. A hősábrázolás jellegzetességei

Az elmúlt évtized történelmi tematikájú műveiben igen változatos hősábrázolással találkozunk. A legszembetűnőbb az a törekvés, hogy valóságos, hus-vér alakokkal fejezzék ki a mindannyiunkat izgató, a jelen kérdéseire is választ adó összefüggéseket. Erre vállalkozik sikerrel többek között Darvas, Illyés a Testvérekben, Száraz, Dobai a Csontmolnárokban, Gáll, Doboz. Más művekben - bár a fentiekben említett alap-törekvés dominál -, nem sikerült teljességgel megteremteni az alkotói szándék és a művészi kivitelezés közötti összhangot. Ezt bizonyítja Szabó Magda Az a szép fényes napja, Páskándi Kálmán királya, Illyés Az ünnepeltje, Dobai Tartozó élete, Tóth B. Gyaluvadásokja és még néhány alkotás. Néhány műben család-történeti, értelmiségi oknyomozásra vállalkoznak az írók: Bereményi, Nádas, Lengyel P. Az igen változatos hősábrázolás vizsgálata során találunk példát a kissé leegyszerűsítő megoldásokra: A futár, Szent Imre-induló, Az ártatlan. A Visegrádi estékben és a Toron, 1867-ben a deheroizálás a legjellemzőbb mutat vizsgáló és azt kifejező alakteremtő módszer. A Nyulak Margitjában, a Királyi vadászatban és még néhány drámában erős modellszerűséget figyelhetünk meg.

E fő tendencia mellett a helytálló, a helytállni igyekvő hősök gyakorisága legalább olyan általános, mint a fentekben kiemelt jellemzők. Az előző fejezetekben tárgyalt és kiemelt szűkreszabott helyzetek ugyan kevesebb mozgásteret biztosítanak, mégis ezek a középpontba állított alakok mindent megtesznek vagy meg akarnak tenni a szűkebb közösségükért, de hazájukért is.

A Hunyadi című dráma főhőse közismert történelmi személyiség. Darvas Hunyadi alakjában csak a leglényegesebb csomópontokat emelte ki, ezzel hősének jellemfejlődését érzékeltette. A dráma szereplőinek többsége is egyedien jellemzett, több oldalról megrajzolt figura, mégis Hunyadi János alakja kerül az írói megvilágítás középpontjába. Ő olyan emberszabásu hős, aki sohasem válik jelképpé, felnagyított, sematikus figurává. Darvas a kor viszonyai között élő reneszánsz ember alakját rajzolta meg, külön kiemelve emberi nagyságát, vitézségét. Ugyanakkor a differenciált ábrázolás következtében hősének gyengeségeit, botlásait is megismerjük. A jellemábrázolásnak ez a dialektikája biztosítja a romantikus tulzásoktól mentes jellemrajzot. "A regény hőse hus-vér ember, életerős, példamutató - hordozója az ábrázolt korszak haladó törekvéseinek és a testté vált szándéknak. Így nemcsak a saját korának hőse, de példa a mi korunk számára is." /Szalontay Miklós, Népszava, 1973. július 15./ Egy hős drámája bontakozik ki az olvasó előtt. A feltáruló életut jól szemlélteti az ellentmondásokat: szembekerülése az "alul levőkkel", majd rájuk találása a végveszély idején.

Berkes Erzsébet hívta fel a figyelmet arra, hogy "Balázs pap és Hunyadi életutjának párhuzamos rajza jó elgondolás. Így a népi alakok és a "törökverő" kezdetben ellentétes, majd összefonódó utja fejezte ki annak az egységnek a szinpadi életét, amely a dráma végére megszületett." /Kritika, 1973.8./ Balázs pap szerepének drámabeli fontosságát emelte ki Vörös László írásában: "Balázs pap szerepének megnövekedése rendkívül fontos, mondhatni nélkülözhetetlen a két ut, a fent és a lent világa közötti választási esélyek egyensúlyának biztosításában." /Alföld, 1978. 12./

Illyés előző Dózsa-drámájában a nagy parasztvezért romantikusan ábrázolta, a Testvérekben az író gondolatait a két testvér alakjába sűriti. György nem eszményített népvezér – akár csak Hunyadi –, inkább hasonlít a végvári katonákhoz, akiknek erkölcsi tisztasága vitán felül áll. Illyés a Testvérek előszavában írja: "Egy korabeli hus-vér Dózsának, egy igazán reneszánsz vitéznek akar emléket állítani. Ez a Dózsa nem olyan bölcs és megfontolt mint drámai elődje." Gergely viszatérő szemrehányása helyénvaló: "fejébe szalad a vér, dühében ítélkezik, határoz." Csakhogy az indulatok nagyon is emberiek, a felháborodásnak komoly oka van. Hunyadi a nagy példa, aki győzött a török felett.

György mellett Gergely a reálpolitikus, az értelmi megfontolás embere. Különbözik bátyjától, de sajátos egységben egészítik ki egymást. "Egy füst két lángja, egy lelkiismeret két kinja." Hajdu Ráfis Gábor szerint/Kritika, 1975.2./ a Testvérek igazi hőse nem György, hanem Gergely. A dráma lényegét azonban mégis az emberi jellemek különbözőségének szembetalálkozásából kell kihámozunk, éppen ezért a két figura egyenértékű, egyikük sem lehet fő vagy mellékszereplő. Ez az írói koncepció lényegéből is szervesen következik.

"A Testvérek elevenen veti fel a hőstelenített, a deheroizált történelemről szóló vitáinkat. A művet pártosztalan drámának érzem, az osztálytudat tisztább kifejezésének, a reális történelmi erők pontosabb megmutatásának." /E. Fehér Pál idézett műve/ Illyés válasza nagyon meggyőző: "A történelmi szerepet vállalók is esendő emberek. A nagy dolgoknak kicsi okai is lehetnek ... Volt nálunk egy periódus, amikor nem hőstelenítették, hanem embertelenítették a történelmet. Én emberiesíteni szeretném a históriát. A tettek nagyságának ábrázolásáról sem lemondva. Én a hőst a mindennapi cselekvésben

szerettem volna megmutatni. Ez nem hőstelenítés - minél emberibb valaki, annál nagyobb a vállalása. Az a nagy hős, aki átmegy minden emberi fogyatékossgon, és mégis teljesíti a dolgát." /Népszabadság, 1972. január 4./ Illyés szakított az idealizált hősábrázolással, szerinte a történelmi személyiség nem csupán kimagasló erényeivel, helytállásával tölti be küldetését, hanem teljes emberi mivoltában. György emberi gyengéi csak a vállalt feladatok felől értékelhetők igazában. A mű kiváló lehetőséget ad arra, hogy az előttünk lezajlott drámai szituációk során eldöntsük, helyesen cselekedett-e. Gergely sem lehet misztikus alkat, higgadt, megfontolt tanácsaival kiegészítője György lánglelkű forradalmiságának.

Öntörvényű forradalmi hősöket ábrázol Moldova is a Negyven prédikátorban. A regény legnagyobb érdeme a hősválasztás. Kocsi Csergő helyzeténél fogva elválasztja és összeköti a társakat, közel áll hozzá Séllyei erkölcsi tisztasága, ugyanakkor bizonyos fokig megérti Otrokocsi árulását is. A főhős jellemének vizsgálata ad választ a regényben korábban említett nagy kérdésre. Ezt a jellemet belső fegyelem jellemzi, tudatossága a kivételes emberek közé emeli. Nem azért írta meg a történetét, mert magát akarja megünnepelni; a forradalmi és ellenforradalmi ügyet idézi meg. Moldova főhősének jellemében elveti a dogmatizmust, a fanatizmust. Elvhüisége meggyőzően motivált, tudatos írói koncepcióra vall; a történet eljut a Rákóczi szabadságharcig, sőt azt meg is haladja. Moldova kivételes hőst ábrázol Kocsi Csergő alakjában, személye mégsem romantikus. Erre mutatott rá Olasz Sándor tanulmányában: "A szerző nem a látványosabb megoldásokat választotta - Lányi, Otrokocsi -, a kalandos, romantikus hőseszménytől való elfor-

dulás fejeződik ki a regényben. Kocsi Csergő azok közé tartozik, akik fogakat összeszorítva életüket egy dologra teszik fel, és minden mást alárendelnek ennek az egyetlen célnak. Az eredendő kemény karakter ridegsége domborodik ki." /Tiszatáj, 1973. 12./ Kocsi Csergő jelleme változott, fejlődött az idők folyamán. Kezdetben még a császárban hitt, de a szabadságharc végén rájött arra, hogy tévedett: a császár az oka minden bajnak, az ország romlásának. Egy olyan helytálló hős ölt testet alakjában, aki reálisan tud választani a nemzet számára a két legfontosabb kérdés közül: a vallási vita a fontosabb vagy az ország sorsa.

A tizenhárom aradi vértanu jobbára személytelenül, magas piadesztálon áll előttünk, köztiszteletre méltó szoborcsoporthként él történelmi közfelfogásunkban. Száraz György ez ellen az uniformizáló felfogás ellen is fellép, valóságos emberként ábrázolva művének hőseit. "Nem egyformák voltak, csak az egyenruhájuk, s csak a haláluk volt egyforma. A valóságban emberek voltak, eltérő érdekű, különböző vérmérsékletű és ellentétes költöttségű emberek" - állapította meg a dráma szereplőiről Geszti Pál /Magyar Hírlap, 1974. július 12./ Még akkor is igaz a fenti megállapítás, ha a tábornokok közül csak Damjanich, Nagy S. és Lenkey alakját egyénítette igazán Száraz. A többiek kevés szerepet kaptak a drámában; Damjanich alakja azért is jelentős a darabban, mert legjobban ő képes az egymásnak törő indulatok között a forradalmi ügy méltóságát képviselni.

Az író azokat a pillanatokat keresi művében, amikor az egyének sorsa egybeesik a közösség, az ország sorsával. Kerül tehát minden deheroizálást. A tábornokok emberi gyengeségeik - a katonai szaktudás hiánya,

lobbanékonyság, meghátrálási - egyezkedési készség, naivitás - ellenére is a szó legnemesebb értelmében hőökké válnak, mert nem lesznek megalázottak, vállalják forradalmi hitüket, tragikus sorsukat, egyikük sem halt meg gyáván.

Az ismert aradi vértanúk mellett a dráma markáns alakjai: Wenckheim báró, Döry huszárszázados, Anrep és Jelinszkij kapitány. A báró a liberális főnemesség azon típusa, aki ugyan szimpatizál a forradalommal, de nem szakította meg kapcsolatait az udvarral sem. Döry százados nem igazi hős, a történetek miatt megérmül, álruhában elrejtőzik, majd hősködésével elmulasztott lehetőségeit szeretné igazolni. Anrep is együtt érez a magyar tábornokokkal, vacsorát rendel a tiszteletükre, de teljesíti kötelességét, kiadja a tábornokokat az osztrákoknak. Anrepnél sokkal árnyaltabb figura Jelinszkij kapitány, aki a dekabristákra hivatkozva akarja kijózanítani a magyar tábornokokat. Árnyalt alakja ellenére is úgy érezzük, hogy az eseményekben játszott szerepe nem az 1848-49-es szabadságharcra, hanem inkább a későbbi korszakokra utal előre.

Galambos drámájában - Száraz művével ellentétben - a főhős nem ismert történelmi személyiség. Alakját csak egy-két vonással jellemzi az író, csak annyit tudunk meg róla, amennyi az emberábrázoláshoz feltétlenül szükséges. Galambost az az ember érdekli, aki a legváratlanabb helyzetekben is ember tudott maradni. Tragikus sorsában a tipikus XIX. századi magyar sors-helyzet fejeződik ki. Az emberi szenvedéseknek széles skáláját ismerjük meg a műben, az a forradalmár hitű ember áll a középpontban, aki minden körülmények között tudott hű maradni elveihez, meggyőződéséhez. A megaláztatások, a fonák helyzetek sem törték meg, a

kivégzés előtt sem magát sajnálja, hanem az általa képviselt forradalmi ügy győzelmét veszélyeztető erők miatt aggódik. Kiállja a legnehezebb erőpróbákat is, a testi, lelki meggyötörtetés sem bírhatja arra, hogy hamis vallomást tegyen. Görgey amikor értesül Kenéz haláláról, keserűen fakad ki magából: "szegény forradalom".

A drámában megjelennek a szabadságharc ismert alakjai is: Görgey, Perczel, Róth és Filippovics; közülük csak Görgey kap az általánosnál nagyobb hangsúlyt. Jellemét, összetettebb emberi karakterét a mű alapján nem ismerhetjük meg, annál inkább politikai meggyőződését. Magabiztos katona, aki politikai karriert akar elérni, egyszerre bizonyítván katonai szaktudásának fölényét az osztrákok és Kossuth előtt. Kossuthtal való szembefordulására enged következtetni az a kijelentése is, amit Kenéz ajánlatára mond: "Katona vagyok és nem agitátor. Menjen Kossuthhoz, az az ő szakmája".

Galambos drámájában olyan figurákat sorakoztat fel, akiket emberi nagyság és gyarlóság egyszerre jellemez, olyan emberek a mű szereplői, akiket az olvasó szívébe zárhat, vagy gyűlölhet aszerint, hogy szerepüknek megfelelően az egyes történelmi szituációkban milyen feladatot kaptak vagy vállaltak: a forradalom harcosai vagy ellenfelei voltak. A szereplők életszerűségéhez nem férhet kétség, "eszünkbe se jut, hogy kitálatalt alakok, papíron, tintával rajzolt figurák lennének." /Annus József, Tiszatáj, 1971.9./

Dobai a bukás okainak elemzését a Csontmolnárokban - hasonlóan az előzőekben említett két alkotáshoz - egyéni karakterű hőseire bizza, s maga azt kutatja,

miért nem volt folytatható a forradalom a bukás után. A hősök arra keresnek választ, hogy az eseményekben kimerült nemzet miért nem volt képes továbbvinni a harcot. Ugyanakkor a Bem által képviselt illúziók - bármi haladóak is voltak - kudarcra voltak ítélve.

A mű szereplői egy társadalmi osztály tagjai, de ugyanakkor emberek is, akiknek helyzetük lehet azonos, egyéniségük azonban merőben eltérő. "A regény távol áll a heroizálástól, a nosztalgiától, sőt a deheroizálástól is." /Ördögh Szilveszter, Kortárs, 1975. 11./ Valóban olyan objektivitás jellemzi az alkotást, amely józanságával tárgyilagosan mutatja be a törökországi emigrációt. Dobai kerül minden olyan jellemábrázolást, amely a lélekrajz bemutatását helyezné előtérbe. Az író a bukás óta eltelt több mint száz év tapasztalatait adja hozzá az eseménytörténethez. /Ez más művekre is jellemző./ Az emigránsok közül fokozatosan kiemeli a forradalmian aktív Bemet és Bodillát. Bem alakját a realista regények eszközeivel rajzolta meg. Ő az egyetlen a regényben, akinek rajzához következetesen ragaszkodik. Az író szemlélete szerint a forradalmi balszárny jelentette volna az igazi erőt, ezért kap különleges hangsúlyt Bem alakja, aki csakis utopisztikus forradalmár lehet. Bodilla pedig az emigráció széthullása után válik igazi forradalmárrá, akinek internacionalizmusa a forradalmi tettek értelmét bizonyítja.

Kossuth alakját Dobai nem eszményíti. Elmaradnak a megszokott sablonok, a bántó leegyszerűsítések. Az OHB volt vezetője, az ország volt kormányzója nem főszereplője a regénynek. Alakja a mű során viták kereszt-tüzébe kerül, "Kossuthot mintha élete filmjének negatívjából ismérnénk meg. Mások jellemzik vagy bírálják.

A valóságos és mitizált alak olymódon egészíti ki egymást, hogy az olvasó mintegy kiteljesítheti velük a maga korábban kialakított Kossuth-képét, bár Dobai Kossuthja a reményteli jövőtől fosztotta meg a nemzetet." /Ördögh Szilveszter, Kortárs, 1975.11./

A Régimódi történet regény - és drámahőseit Szabó Magda hétköznapi emberekről mintázta. Az előzőekben tárgyalt művekkel ellentétben az író lélekrajzot középpontba állítva tekint a hitelesen ábrázolt külső világra. A szereplők élete általános emberi sorsokká válik, mégis megtartva karakterüket, élő, életszerű lényüket. Lőrinczi Huba állapította meg a jellemekről: "hus-vér patriciusok, gyűjtő debreceni civisek leszármazottjai jelennek meg, a sorszerűség, a predestináció munkál a hősök életútján." /Életünk, 1978.3./

Rickl Mária határozott jelleme erény és gyarlóság ötvözete. A regényben korántsem válik olyan kiemelkedő központi alakká, mint a drámában, amelyben minden figura az ő személyén keresztül méretik meg; ezáltal Emma, Kálmán, Rákhel, Béla sémákká merevednek. Lenke az egyik legárnyaltabb szereplő, a műben uralkodó végzettség az ő alakjában, rajzában figyelhető meg legjobban. "Lenke fejlődésrájzában megmutatja az író, hogyan válik egy kereskedő család és egy dzsentri familia leszármazottjából olyan szuverén egyéniség, aki alkalmassá válik rá, hogy a mi világunkat építő gyermekek indítója legyen." /Lukácsy András, Magyar Hírlap, 1977. december 22./

A Magyarok szereplői sem válhatnak hagyományos értelemben hőssé, még a központi alak, Fábíán András sem, aki nem átlagos képességű ember, bátorsága, rendkívüli

fizikuma, fiatalsága részben kiemeli társai közül. Sor-
sa azonban nem különbözik osztályostársaiétól, a tör-
ténelem nem tesz vele kivételt. Balázs regényének sze-
replői a való élet követelményeinek megfelelően visel-
kednek a legkülönbözőbb helyzetekben. Ez a realista
ábrázolás akkor is igaz, ha a német tanyát kissé sti-
lizáltan rajzolta meg Balázs József. Az író hitelesen
mutatja be a szegények nyomorát, nem célja a romanti-
kus felnagyítás. A Magyarok szereplői emberségről ad-
nak példát, mentesek mindenféle hősködéstől. Az alakok
egyénytett figurák: hirtelen haragu, vallásos, olykor
ravasz emberek, akik a maguk területén tudásuk legja-
vát adva dolgoznak.

Minden fantasztikus keret ellenére Gyurkó is va-
lóságos típusokat teremt regényében. A Faustus doktor
boldogságos pokoljárása című műben a narrátor Mefisz-
tofelész, a regénybeli védence, Szabados György. Ez a
világirodalomból kölcsönvett forma jól szolgálja azt
az írói szándékot, amellyel kiegészíti, intellektuali-
zálja a felvázolt eseménysort. Természetesen igaz az
is, hogy a védencből a műben nem lesz Faust, így az
ördög helyenként eszközzé válik. A narrátornak nem szán
nagy szerepet Gyurkó, sokszor csak kommentálásra kár-
hoztatja, ezért Mefisztofelész sem lehet a mondák igazi
ördöge, a két szféra eléggé elválík egymástól. Jóval
összetettebb, hitelesebb jellemrajzot kapunk Szabados
Györgyről, aki egy olyan nemzedék képviselője, amely
tevékenyen részt vett egy új, szocialista társadalom
megteremtésében. Pozitív hős, aki nem mentes az emberi
gyengeségektől és botlásoktól, aki állandó vívódásai kö-
zepette vállalja forradalmi küldetését. Gyurkó nem hall-
gatja el hősének Gyűrű városban - vezetőként - bekövet-
kezett megtorpanását, elbizonytalanodását sem. Szabados

György mindenképpen tájékozódni akar, keresi a lehető legjobb megoldásokat, a rábízott feladatot teljesíteni szeretné. Nem rajta mulik, hogy jobbára csak sodródik az árral, nem tud igazán az események irányítója lenni. Ezért nem válhat rendkívüli emberré. "Gyurkó hőse sajátos életszemlélet és magatartás-modell képviselője. Állandó kettősség jellemzi, ellentmondásos hős, s éppen ezáltal mélyen emberi." /Tüskés Tibor, Kortárs, 1979.9./ Tipikus alakja ő nemzedésének, azoknak az embereknek, akik a felszabadulást követően kommunista meggyőződésükből eredően különösen fogékonyak voltak a forradalmi változásokra. Alakja jól jelzi ennek a nemzedéknek utkeresését és későbbi illúzió-vesztését.

Szabados csak a mű egyik jellegzetes típusa. Az író nagyszerű alakokat villant fel a kispolgárság köréből is. A főhős családjában szép számmal élnek olyan emberek, akik eleve kívül rekedtek minden történelmi változáson, elszenvedték a háborús borzalmakat, eltűrték a személyi kultusz parancsolgató rendszerét, megszenvedték 1956-ot, és élvezték a konszolidáció békés, építő munkájának gyümölcsét. A regényben Horgas Antal a balos kommunista vezető tipikus alakja, akinek öngyilkossága az események szükségszerű logikájának következménye. Petrik Sándor - Szabados testi-lelki jóbarátja - a műben szereplő figurák között mindenképpen kivételnek számít. Intelmei, tanácsai minden esetben helyénvalóak, pontosak, ezért érezhetjük őt az események fölött álló olyan szereplőnek, aki józan gondolkodásával, bölcs előrelátásával, példás családi életével az eszményi kommunista hős alakja lehet.

A Ménesgazdában is az 50-es évek valóságos típusai jelennek meg. Gáll István az emberi szándékot több oldalról is bemutatja, megismertetve az olvasót a szereplők multjával, egyéniségével, egymáshoz való viszonyukkal. A főhős ahhoz a nemzedékhez tartozik, aki tevékenyen részt vett a forradalmi átalakulásban. Nem rendelkezik kivételes képességekkel, a kiemelés egy kicsit megszáditette, de állandó kétség gyötri, meg tud-e felelni a mások és a maga által kitűzött feladatnak. Forradalmi illúziókban él. Jószándéka ellenére elbukik, mert képtelen tisztán látni a számára megfejthetetlen új világban. "Nem válhat tragikus hőssé - a tisztázatlan, zürzavaros konfliktusoknak nincsenek hősei, csak áldozatai." /Sötér István, Új Írás, 1978.9./

Dobozy Hatalom nélkül című regényében - a Ménesgazdához hasonlóan - egy főalak köré építi az eseményeket. Az önéletrajzi elemeket is felhasználó műben olyan hőst teremt, aki a köz ügyét tekinti a legfontosabbnak. Realista eszközökkel mintázza Czobor alakját, aki nem szoborszerű forradalmár a műben, de nem is előregyártott írói séma. Olyan élő figura ő, aki egyéniségének ellentmondásosságában egyénitetten jelenik meg előttünk. Alakja nem válik idealizált hőssé, ugyanakkor mégis kifejezi a korra jellemző dinamizmust, elpusztíthatatlanságot. Czobor szilárd jellemének ellentmondásossága jól tükrözi a korszak bonyolult összefüggéseit. Zappe László megállapítása szerint a "hősök jellemét egyértelműen és döntően meghatározza osztályálláspontjuk, politikai állásfoglalásuk." /Kritika, 1979.10./

Az a szép fényes nap című drámájában Szabó Magda az előzőekben vizsgált művektől eltérően modelleknek ábrázolta a X. századi történelmünk ismert alakjait:

Gyulát, Gézát, Vajkot. A nagyszerű szituációteremtéssel mégis élő alakokká váltak a szereplők, még akkor is, ha nem is tekinthetjük őket valódi hus-vér embereknek, mert írói eszméket testesítenek meg. Az archaizálás hiánya, az irónikus hangvétel - különösen a központi alak, Géza megnyilatkozásai - egyértelműen bizonyítja, hogy az író sajátos távolságot tart a történelmi eseményektől.

Páskándi drámája - annak ellenére, hogy régmúlt történelmünkben játszódik - nagyon is mai karakterű jellemek ellentétére épül. Az író a Kálmán király bevezetőjében részletes jellemzést ad hőseiről. Felidézi a krónikák jeles alakjainak legfőbb emberi tulajdonságait, megemlítve a kitalált szereplőket is. Zappe László szerint: "a körülmények között megrajzolt, s tegyük hozzá, a XX. századból visszavetített arcképek, megannyi külön-külön is szikrázóan drámainak tetsző elrendezés." /Népszabadság, 1980. augusztus 6./

A dráma címadó hőse európai műveltségű réalpolitikus. Fegyelmezett, befelé forduló, ha kell mégis erős tud lenni. Az író tartózkodott minden heroizálástól, misztikus felnagyítástól. Alakjával a hatalommal való élés problematikáját rajzolta meg. Páskándi mérlegeli, meddig lehet humánus a hatalom. Kálmán a rugalmasan dönteni tudó vezető képviselője, aki nem alkalmaz féktelen terrort, nem öli meg Álmot. Apáti Miklós véleménye szerint: "a keresztény állam modern felfogású képviselője, az erős központi hatalom megteremtése a célja, ennek mindent alárendelve urakodik." /Film, Színház, Muzsika, 1980. július 26./

Ellenfele a hatalomra törő Álmos, aki nem képes zabolázni indulatait, nem képes szakítani a régi pogány hagyományokkal. Elveiben megingathatatlan, de meggyőződésével egy letűnt világot képvisel. Kálmán az önmagával is vivódó hős, aki mindent józanul mérlegel, csak azután cselekszik. Álmos érveléseiben is érezhetünk tiszta szándékot, az emberi meggyőződés őszinteségét.

Mindketten kész emberként lépnek elénk, a darab cselekménye során egyikük sem változik jelentősen. Tehát az életszerű ábrázolás ellenére a drámában elég sok a szólamszerű megjelenítő megoldás, ezért a jellemek nem mindig összetett, érzelmileg is árnyalt személyek.

Az ünnepelt Petőfije sok vonatkozásban hasonlít a Kálmán királyhoz. Illyés, "az író arra vállalkozik, hogy a szinpadi valóságon ellenőrizze - a nézővel ellenőriztesse -, amit tanulmányai során kianalizált a materiából." /Rényi Péter, Kritika, 1973. 5./ Olyan Petőfi jelenik meg tehát a szinpadon, aki egy erősen körvonalazott írói fikció megjelenítője. A szereplők jobbára egy-egy forradalmi eszme megtestesítői, nem életszerű alakok. Igazi próbatétel elé nem kerülnek - még Petőfi sem -, mert a néptől hermetikusan elválasztva akarnak tenni a népért. Igaz, erről Petőfi nem tehet, ő elmondja, hogyan jutott el a bukásig, Szabadszállásig, mindenképpen teljesíteni szeretné "küldetését". Illyés azt emeli ki alakjával, hogy a népért cselekvő forradalmárnak meg kell vívni a maga harcát, nem teheti könnyen túl magát az eseményeken.

A Gyémántperben Mocsár Gábor a mű dokumentatív jellegéből következően szintén történelmi alakokat vonultat

fel. Nem csupán a forradalom ismert vezető alakjait: Kossuthot, Görgeyt, Jókait stb., hanem a baloldali Madarász Lászlót is, aki a mű központi figurájává válik. Madarász emberi alakját a maga teljességében akarja Mocsár megragadni. Pozitív tulajdonságai mellett megismerjük emberi gyengéit is. A teljességre törekvés ellenére sem vált az ő alakja a regényben igazán főszereplővé, többet hallunk róla, mint amennyit előttünk megjelenik. Különösen nagy hangsúlyt kap az író és fiktív partnere közötti beszélgetés. A főbb szereplőket így csak kevés vonással ábrázolja, ezáltal a regény alakjai sokszor nem életszerűek, jobbára egy-egy erkölcsi magatartás hordozói.

Sallai, a Vörös rekviem központi alakja helytálló hős. Árvasága, fiatal éveinek megpróbáltatásai, a háború és az azt követő ellenforradalmi korszak döntően meghatározta forradalmi világnézetét. A kommunista embereszmény olyan képviselője jelenik meg előttünk, aki minden körülmények között kitart az általa képviselt ügy szolgálata mellett, még a halál közvetlen közelsége sem téríti el meggyőződésétől. Vállalja a mártíromságot, abban a meggyőződésben hal meg, hogy elvhűségével a közösséget, az emberiséget szolgálta. Hernádi művében egy valóságos forradalmárt keltett életre, még akkor is, ha az írói szándék és a művészi megformálás nem mindig találkozott egymással. A dokumentarista jelleg, a látomásos, szubjektív előadásmód miatt a külső világ eseményei helyenként háttérbe szorulnak a műben, Hernádi tulzottan hősének, Sallainak az alakjára összpontosít, éppen ezért nem minden gondolata kap kellő motivációt. Ennek ellenére sikerült egy olyan hőst ábrázolnia, aki az általa képviselt eszme érdekében mindenre képes azért, hogy az igaz ügy győzelmét elősegítse.

A Tartozó életben is a hős fejlődésrajzának lehetünk tanúi. Az írói szándék azonban kevésnek bizonyult, Kelemen K. nem élő figura, bár Dobai nagy gondot fordít karakterének kidolgozására, bemutatva magánéletét, katonai pályáját, családját. Az író hőst sokféle tulajdonsággal ruházza fel - szociális felelősség, a reformok iránti érzékenység, széles körű olvasottság /Mill, Reményik, Zs., Teleki P., Széchenyi I./ -, mégis alakja modellnek, tablónak tűnik. Nem véletlen, hogy felettesei róla készítik a Magyar tiszt című dokumentumfilmet. Sulytalanságának természetesen okai vannak, mozgástere szinte teljesen korlátozott, belső dilemmái felőrlik erejét, politikai látóköre a 48-as polgári forradalom ideológiájának szintjén áll, Kossuth-tal és Széchenyivel fémjelézve. Tragikus bukását mindenképpen korának bonyolult körülményei okozták. Az író - bár minden kísérlete ellenére nem járt teljes sikerrel - szándéka egy sokoldalúságában árnyalt alak bemutatása volt.

A japán szalon vezérezredeseiben a II. világháború ismert figuráit láthatjuk, mégsem annyira konkrét személyeket, hanem magatartástípusokat testesítenek meg. Simonffy egyik nyilatkozatában hőseiről így nyilatkozott: "Megkerestem a kornak összes élő szereplőit, igyekeztem valamennyi figurát olyannak ábrázolni, amilyen a 'valóságban volt, vagy lehetett. Sem bántani, sem megdicsőíteni nem akartam senkit". /Petőfi Népe, 1979. április 8./ A több hónapos írói kutató munka ellenére sem váltak a szereplők naturalisztikus figurákká, de az is igaz, hogy minden írói szándék ellenére mégiscsak "bábfigurák", amit a szellemes Veres-Vörös névcseré is csak aláhúz.

A Parázna szobrokban bonyolult egyéni tragédiák elevenednek meg. A műben szereplő személyiségek az elmúlt három évtized történelmének jellegzetes képviselői. Különböző karakterű jellemekkel találkozunk, olyan emberekkel, mint a férfiasságáról, bátorságáról, politikai tisztánlátásáról, műveltségéről ismert Tömössy, akit legendák vesznek körül, akinek törekvései abszurdak is, vagy Thormay, akinek magánkezdeményezésű nyomozása során feltárul az ország II. világháborús szerepe. Személyét nagy gonddal formálta meg Cseres, vigyázva arra, hogy ne legyen alakja uniformizált, szemben Tömössyvel, aki a regény folyamán mindinkább titokzatossá, misztikussá válik, a mű végén észrevétlenül el is tűnik előlünk. A regényben szereplő Benes romantikusan felnagyított, mitizált figura. Cseres úgy ábrázolja, mintha az ország kegyetlen sorsa az ő intrikáitól függne. Ez természetesen egyoldalú megközelítése az amúgy rendkívül bonyolult kérdésnek. A Parázna szobrokban az ügyek hivatalos kivizsgálására alakult Asztal minden elvont szimbolikussága ellenére emberi tulajdonságokkal van felruházva: gyarlóság, kíváncsiság, higgadtság, józanság egyaránt jellemző rá.

A Gyaluvonások központi hőse maga az író, Tóth Béla. A regény többi szereplője sem kitalált figura: ismert szegedi egyetemi tanárok, a főhős diáktársai, szegedi tisztviselők, párt- és állami vezetők és munkatársak. Többen eredeti nevükön is szerepelnek. "Nem analitikus író Tóth Béla, az emberek lelkiállapotának aprólékos elemzésével nem sokat bajlódik. Hőseire olyan dolgok hatnak elsősorban, mint munka és szerelem, család és közélet" - állapította meg a regény szereplőiről Olasz Sándor /Népszava, 1979. július 21./

Tóth Béla alakjait csak villanásszerűen jellemzi. Többségük így arc nélküli sémává válik, még akkor is, ha az írói szándék és a hiteles ábrázolás szerint is valós emberek, akikkel a regény szerzője nap mint nap találkozott, legtöbbjüket személyesen is jól ismerte. A központi alak sem sokat változik a cslekmény során, többnyire csak az események változnak, s ő ehhez próbál - legtöbbször akarata ellenére - alkalmazkodni, keresve az erkölcsileg is megtalálható új megoldást. Szembeszáll az egyre erősödő bürokratizmussal, és mint könyvtárigazgató, a maga területén hasznos tevékenységet fejt ki. A választott önéletrajzi forma sem kedvez az eleven, sokszínű jellemábrázolásnak. A művel foglalkozó kritika egybehangzó megállapítása szerint a legkidolgozottabb, leghitelesebb figurája az anya alakja. Az ő nemes tulajdonságai világítják meg azt a hitelesen ábrázolt tényt, hogy az utódok miért is voltak képesek vállalt történelmi szerepük betöltésére.

Bereményi regényében a magyar történelem köznapi szereplehetőségeit vizsgálja, egyéni hősöket teremtve. A Legendárium Előhangja szerint van központi figurája a regénynek. A későbbi fejezetekben azonban más és más hősök veszik át az ő szerepét, ezáltal tulajdonsága az adott nemzedékre jellemző. Az alakok árnyalt ábrázolása közül kiemelkedik az ükapa és a nagyapa figurája. Hatalmas személyek ők, erkölcsi nagyság és gonoszság egyaránt jellemző rájuk. Anna alakja nincs megjelenítve, csak a fiú által ismerjük meg. A szereplőket Bereményi belülről ábrázolja, ezáltal az egymás közötti értékviszonyok bonyolultsága feltárul az olvasó előtt,

bár nem mindig sikerül a figurák képviselte társadalmi, történelmi perspektivákat általános érvényűvé tenni.

Nádas regényében a nagypapa, az apa modell, két különböző erkölcsi felfogás kifejezője. A felszabadulást követő évek értékelésében kapnak fontos szerepet. Simon Péter, a gyermekhős az írói vallomás szerint "a történelem és a képzelet, a mítosz, a sejtelem, az érzékiség és az értelem arányos egysége. /Élet és Irodalom, 1977.35./ Jelképes alakja a regényben kulcsszerepet kap, és mint viszonyítási alap az írói értelmezés legfontosabb tényezőjévé válik.

A Cseréptörés hőse, Bárán János egy másik típusa a ma is élő értelmiségi fiataloknak, akiknek komoly erkölcsi fenntartásai vannak az adott lehetőségekkel szemben, ugyanakkor nincsenek cselekvési terük, ahol felfogásuknak megfelelően nyugodtan élhetnének. Ezzel az átlagos tehetségű emberrel Lengyel Péter azonosulni is akar. Mindent az ő alakján, személyiségén keresztül ismerünk meg, nosztalgiát ébresztve ezzel az olvasóban. Kulcsár Szabó Ernő Bárán alakjában egy olyan új hőstípus megjelenését látja a magyar irodalomban, amely már a Legendáriumban is fellelhető volt: "körvonalazódnak azok a törekvések, amelyek nem tartják elegendőnek a személyiség konkrét környezetéből levezethető tulajdonságjegyeket, hanem kifejlesztik a figurát meghatározó tényezők funkcionális körét ... Nemcsak a felszínig, a látható személyiségformáló körülményeket jelenítik meg, hanem igyekeznek egy hosszmenti, történeti - genetikai dimenzió többletével érvényesebbé tenni az alakok esztétikai karakterét. /Alföld, 1979. 1./

A futár főhőse nem különleges, eszményített alak, mentes minden szélsőségtől, hamis álromantikától. Rokonszenves tulajdonságai nem hősi gesztusokban jelentkeznek, hanem abban a folyamatban, amely során környezetéből kitörni akar, emberi közösségre vágyik. "Alakja nem tipikus és nem általános, hanem "különös" abban az értelemben, ahogyan Lukács György határozta meg ezt a fogalmat" - mutatta ki Pomogáts Béla /Uj Irás, 1976. 11./ Eösi sokszor kerül számára teljesen váratlan helyzetbe, amelyből kitörési kísérletei többnyire a romantikus regényekre emlékeztetnek. Sorsa természetesen elválaszthatatlan az őt körülvevő emberekétől, mégis az az érzésünk, hogy "kalandjai" során nem tud igazán kapcsolatot teremteni környezetével. A figurákat egy elképzelt magatartásforma jellemzi - lásd az író korábban idézett nyilatkozatát -, éppen ezért a regény alakjai nem kimagasló történelmi személyiségek. A román Nicolaé Stancu a népek közötti megbékélésnek szószólója és hive, Maderspach kapitány a következetes forradalmár, Kászonyi a vakmerő hazafi, Bányay Albert a kiszolgáltatott ember, a polgármester, Práger József a demokrata modellszerű képviselője a regénynek.

A Szent Imre-induló szemléletében is sok a romantikus vonás, a rendkívüli, kalandos, véletlennek tűnő esemény, igaz, ebben a korban sok minden mulhatott a véletleneken. Koterba alakja azonban misztikussá válik, különösen akkor szembeötlő ez, ha a környezetében élő emberekkel vetjük össze. Figurája lélektanilag kevésbé árnyalt, így cselekedetei is kevésbé tűnnek elképzelhetőnek. A regény mellékszereplőinek sokasága is azt jelzi, hogy a fiatal Kóhidai szinte csak légüres térben mozoghat. Az árnyaltabb ábrázolás hiánya azt eredményezte,

hogy a főhős alakja nem igazán életszerű. Ezért nem mindig hihető, hogy ilyen fiatalon hőssé magasztosuljon az alakja. Joggal állapította meg Berkes Erzsébet: "a sztorikból származó közléskényszer nem engedi meg, hogy jellemek és sorsok tipikus árnyaltsága létrejöjjön ... Sztorivá degradálja a szuverén sorsok erélyét." "Uj Irás, 1976.8./

Az ártatlanban is keveset tudunk meg a jellemekről. A szereplők vagy nagyon pozitív alakok, vagy pedig a nemzet érdekeit árulják el. Ez a megoldás romantikus. A főhős, Batár erkölcsi tisztaságához nem férhet kétség, de hasonlóan idealizált figura Tomcsányi százados is. Alakjuk kidolgozatlan, a velük szemben állók elvont, sematikus figurák. /Majtényi, a németek, stb./ Balázs Józsefnek nem sikerült ebben a regényében életszerű alakokat teremteni. A szereplők végletes két tábora eleve kizárta, hogy a hősök jellemük ellentmondásosságában jelenjenek meg előttünk.

Féja regényében elutasítja a romantikus történelmi szemléletet, az események körül kialakult legendákat. Görgey alakjában egy olyan katonát elevenített meg, akinek nagysága vitathatatlan, politikai határozatlansága pedig emberi gyengeség is. Emberközelbe kerülünk vele, megismerve magánéletét. Cselekedetei alapján formálhatunk róla képet, kerülve minden felnagyított helyzetet, kivételes egyéni hőstettet. Bányai Gábor szerint Féja "Görgeyt humanizáltan igyekszik deheroizálni, az alakjában megtalálni azokat a személyes és belső indítékokat, amelyek elhatározásokra késztették. A tépelődések, az újra nekilendülések, a gyakori elbizonytalanodások, az örökös viaskodások rajza ... hitelesség közelivé tudja tenni Görgey alakját." /Kritika 1974.10./ Olyan figura ő, akinek nincs a műben igazi ellenfele.

Féja egyenrangú két szereplőt akar egymás mellé állítani, nem ellentétüket hangsúlyozva, hanem kiegészítő összetartozásukat: "Őn ihlette a harc vállalására a nemzetet, én képtelen lettem volna erre. Én csupán harcoltam" - mondja a regényben Görgey. Az író Kossuth történelmi szerepét is elismeri, de mivel figurája csak alárendelt szerepet kap, elmarad az igazi összeütközés, a valós történelmi igazságszolgáltatás. Görgey ábrándozónak véli Kossuthot, szerinte legnagyobb szónoki beszédeiben is képzavarokkal hatott a tömegekre. Kossuthnak nincs módjában kivédeni ezeket a vádakát, így alakja nem lesz igazán hiteles. Az egyensúly tehát azért billen fel, mert Féja nem ad egyenlő lehetőséget hőseinek, a két központi alak nem fejtheti ki egyformán álláspontját.

A Toron, 1867. című kisregényben már a tudatos írói koncepció szerint sem találunk karakterisztikus jellemeket. Néhány figura: Jókai, Gyulai egyoldalúan jellemzett alakjuk ellenére is találóan megalkotott szereplők, Petőfi kettős beállítása pedig lehetővé teszi, hogy az idősikváltásokban a tragikusan elbukó forradalmárt és a jelképpé, szoborrá váló hőst szinte egyszerre láthassuk: "Petőfit, akit már ekkor sem lehetett követni, amikor beláttuk utjait." A regény szereplői a történelem adta lehetőségek szerint nyilatkoznak, az író véleményét közvetítik. Nagy András szembe-síti figuráit a forradalommal, Petőfi példájával és a 48-as elveket feladó jelennel, a kiegyezéssel. Találónan állapította meg Császár Tibor: "Hősei éppen nem hősiességükben nem hitelesek, emberek, akik a történelem görbe tükreben kénytelenek viszontlátni cselekvéseik torzulását; valóban görbe-e ez a tükör, vagy inkább a tükrözöttek torzak?" /Népszava, 1978. november 3./

Ebből az okfejtésből az is következik, hogy Nagy András figuráit megfosztja az utókor szemében egyértelműen mitizált, a hősnek kijáró tiszteletadástól, és ezzel sajnos tagadja multbeli nagyságukat. Hétköznapi embereké válnak, s nemcsak 1867-ben azok, de olyanokká lettek az írói értelmezés szerint - a visszapergetett eseménysor következtében - 1848-49-ben is. A regényben elhangzó pompeji példa is mintha azt is sugallná, mi, magyarok talán sohasem lennénk képesek ilyen hősie önfeláldozásra. Ez a hőstelenítés tudatos írói koncepcióra vall. A negatív jelenségek, a hősök lelkében bekövetkezett torzulások Nagy Andrásnak azt a figyelmeztetést fejezik ki, hogy semmiképpen sem szabad történelmi felfogásunkban eszményített eseményekre, alakokra építenünk. A valós, az életszerű megközelítés - még ha néha illúzióinktól foszt is meg - szolgálja a helyes nemzeti értékek feltárását. Az írónak azonban ez a figyelmeztetése a másik pólusba átlendülve, ellentétes végletként kiemelve szólal meg a regényben.

Néhány alkotásban a tudatos írói szándék szerint modellszerűséget figyelhetünk meg. A Nyulak Margitja című dráma szereplői egy-egy magatartásformát testesítenek meg. Spirónak művében sikerült olyan alakokat megrajzolni, akik napjaink egy-egy típusára emlékeztetnek. Az írói alakteremtésben jobbára csak az általános jegyeket emelte ki, kevés gondot fordítva az egyéni karakterek megrajzolására. Éppen ezért a dráma szereplői sokszínűségük ellenére sem valós emberek. Spiró nem is törekszik arra, hogy az egyes szereplőket egyénítse.

Ipoly ispán a cinikus ember képviselője, Marcellus a megalkuvó ember tipusa, aki kenetteljes modorával próbálja a királyi ügyet képviselni, mit sem törődve saját és Margit meggyőződésével, hiszen számára csak a királyi kegy elnyerése és megtartása a fontos. Olympiadesz apáca a nyugalmát féltő ember megtestesítője, akinek a mindennapos gondok kötik le erejét, figyelmét, jószerevével nem is tudja, mi történik körülötte. Bünrészessége, felelőssége ennek ellenére vitathatatlan. Az apácák közül Szabina az együgyűség, a szolgálalkúság képviselője, ő hajtja végre a gyilkos tervet, amelyet az uralkodni vágyó Kinga gondol ki, bosszút akarván állni saját sérelmeiért. Beátát egyrészt könnyedsége, másrészt tudatossága teszi Margit ellentétévé. /Ő csempészi a nyulakat a koporsóba./ A zárda állandó lakói és a kényszerből odakerültek veszik körül Margitot, mintegy bizonyítva, hogy az elveihez hű, azok mellett mindvégig kitartó embernek az érdekemberek, a középszerű figurák ellen sokkal nehezebb küzdeni, mint ha hozzájuk hasonló emberrel állnának szembe.

Margit, a dráma központi alakja áldozat, bár az író nem akarja harcos hősként ábrázolni. Az ő alakja áll a legközelebb az olvasóhoz, makacssága, hitbéli vaksága, őszintesége, bátorsága emberi gyengeségeket és erényeket jelképez.

A Kőszegők hősei is írói tételeket közvetítenek, az erkölcstelenség, a hűtlenség, egy közösség szétesése foglalkoztatja Spirót. A szereplőket tétlenségre kárhoztatja az író, ezzel megfosztja őket a hőssé válás lehetőségétől, pedig az olvasó tudatában Kőszeg védői igazi, nemzetmentő példaképek. A drámában a létminimumért,

az önző érdekekért folyó harcban az erkölcsi bűnök válnak hangsúlyozottá, de még az erkölcsi tisztaságokat megőrzők - Jurisics és Ahmed - sem lehetnek a műben valós figurák. A szereplők csak nevükkel emlékeztetnek a XVI. század ismert alakjaira, valójában Spiró kételyeit szólaltatják meg: a hatalom és a kiszolgáltatottság filozófiai tételét.

A Királyi vadászat játékának szereplői is csak bábok, nincs egyéni arcuk, az író nem ad róluk jellemzést. Az egyes alakok megtestesítik a szolgálattelkütséget, a vakmerő önzést, a hatalommal való visszaélést, az erkölcsi zülöttséget. A jövő emberéről, Horthyról is szó esik, mint láthatatlan erőről, aki szükre zárta a komédiázók lehetőségeit. Egy-egy félmondat utal a vele fémjelzett fehérterrorra.

Hernádi Bajcsy Zsilinszki című drámájában a négy különböző alakban megjelenő főhős eltér egymástól. A zabolátlan szenvedély, a kijózanodási folyamat, a nagyfoku bátorság, az erkölcsi megtisztulás a négy rész Bajcsy Zsilinszkijének legfőbb jellemzője. A dölyfös urból a realitások embere lesz, aki képes önként vállalni a becsületet megmentő felelősségrevonást, a halált. Minden jelenetben reális alakként tűnik fel, talán csak a környezet stilizált erősebben a kelletténél. Hernádi feltett szándéka, hogy hőse fejlődésrajának bemutatásával emelje ki a társadalmi-politikai progressziót képviselők küzdelmes és megrázóan emberi utját az ellenforradalmi korszakban. A főhős fokról fokra képes önmagát túlhaladni, ezért is választotta Hernádi azt a különös, szokatlan kifejezési módot, amely közel áll a látomásos drámatechnikához, a modellszerűséghez, a tézisdrámákhoz. Az író számára nem

a teljes hitelesség a fontos, nem a lélektani mélységek feltárása, hanem annak a mondanivalónak a kifejezése - a sajátos hősteremtés által -, amely a negyedik részben a nemzeti feladatokat is képes előítéletektől mentesen magára vállalni.

A 70-es évek történelmi tematikájú regény- és drámairodalmában sok tekintetben újszerű hősábrázolással találkozunk. Az 50-es évek nagyszabású, romantikus, tulzottan idealizált, romantikusan forradalmi alakjai, sematikus szereplői nem lehettek öntörvényű figurák.

A 70-es évek irodalmában éppen az az egyik legnagyobb érték, hogy az előző évtized ilyen irányú törekvéseire építve - a különböző színvonalú, értékű művek alkotói egyértelműen azt tüzték ki célul, hogy árnyaltan, az erények és hibák együttes bemutatásával állítsák helyre az előző évtizedekben felbillent egyensúlyt. Még akkor is igaz ez a megállapítás, ha a szándék és a megvalósulás nem minden esetben találkozott egymással. Természetesen néhány alkotásban leegyszerűsítő megoldásokat is megfigyelhetünk, és pár műben - az írói szándék szerint - kimutatható a deheroizálás vagy a modellszerű alakteremtő mód.

Az árnyalt ábrázolás, a valós értékek feltárása egyaránt jellemző az ismert történelmi alakok bemutatására és a hétköznapi hősök megformálására. Nincs különbség Hunyadi, a Dózsa testvérek, Kossuth és Bem, valamint Kenéz Imre, Fábíán András, Szabados György, Busó János vállalt szerepében. Emberszabású alakok ők

- a történelemben játszott szerepük különbözősége ellenére-, akik helytállnak a maguk területén, tetteiket az ország felelősségteljes képviselője, az általuk képviselt eszme irányítja. Mindannyian nehéz helyzetbe kerülnek, amelyben legjobb tudásuk, erkölcsi tisztaságuk által vezérelve kell dönteniük. Az írók szándéka egyértelmű, olyan hősöket akarnak teremteni, akiket az elvhűség /Dózsa György, Kocsi Csörgő, A nagyszerű halál tábornokai, Kenéz Imre, Busó János/, az erkölcsi tisztaság /a Dózsa testvérek, Kocsi Csörgő, Busó, Czobor/, emberség egyaránt jellemez. Nem mentesek ők természetesen botlásoktól, káros indulatoktól, lobbanékonyságtól, elhamarkodott lépésektől sem. Nem mindig tudnak helyesen dönteni, vitáik /György és Gergely, 48 tábornokai, a Régimódi történet hőseinek végzettszerű ellentétei/, egyezkedési készségük hiánya, késlekedésük súlyos megtorpanásokat eredményez. Ennek ellenére botlásaik, gyengeségeik, emberi gyarlóságuk bemutatása által válnak valós, idealizálástól mentes, életszerű hus-vér emberekké. Ezért kerülnek közel az olvasóhoz, ezért lesz hihető minden erőfeszítésük, sokszor emberfeletti szenvedésük. Az általuk képviselt progresszív eszmék így nem dogmaként, hanem emberközeli szólnak meg a művekben. Igaz emberként éltek, küzdelmeik, sikereik, bukásaik, haláluk mindenképpen életközeli, és ugyanakkor az utókor számára is tanulságul szolgál.

Élő, valós alakok Az a szép, fényes nap, a Kálmán király, a Gyémántper, a Vörös rekviem, a Parázna szobrok és még néhány alkotás hősei, mégis ezekben a művekben az írói szándék és megvalósítás nem mindig érvényesül következetesen. Az alkotások szereplőinek többsége

az ország érdekeit képviseli, a megvalósítás, a járható lehetőségek tekintetében azonban eltérő, sokszor teljesen más utat választanak, járnak be. A hatalommal való élés általános kérdései foglalkoztatják az írókat, akik azt tűzték ki célul, hogy helytálló, életszerű alakok középpontba állításával egy nemzet fennmaradásának lehetőségeit vizsgálják meg. Többségük összetett, egyénített jellem, akik a forradalmi harc megvívására vállalkoznak, pedig nem mindig képesek a feladat következetes teljesítésére. Különböző okok miatt nem eszményített figurák ezeknek az alkotásoknak a hősei, mégis személyük alkalmas arra, hogy az írók bemutassák a történelem viharaiban a legsúlyosabb helyzetekbe kerülő emberek helytállását, kitartását. Ezt a szándékot azonban a hősábrázolással nem sikerült következetesen megvalósítani, mert a regényekben szép számmal vannak kalandos, váratlan fordulatok, és aránylag kevés a lélektanilag alaposan kidolgozott jellem. Tehát a szándék és az esztétikai megvalósítás nem mindig találkozott szerencsésen egymással.

Sajátos területe a korszak hősábrázolásának a történelmi indítású, genetikai, családtörténeti megközelítés. A Legendáriumban, az Egy családregegy végében, a Cseréptörésben hétköznapi figurák bukkannak fel, akik a felszabadulás utáni évek nézőpontjából tekintenek vissza családjuk, nemzetük multjára, s ennek segítségével keresnek választ a jelenre, olykor azonban a jövőt is kutatva. Egyéni karakterű hősök éppugy megtalálhatók ezekben a regényekben, mint modellek vagy villanásszerűen feltűnő alakok.

Feltűnően sok a rokon vonás a Visegrádi esték és a Toron, 1867 című regények hősábrázolása között. Az írók tudatosan hétköznapi emberekké "formálják" regényeik történelmi szereplőit, ezt a szándékukat pedig csak tulzott' deheroizálással érhetik el. Mint-ha ezekben a művekben a korábbi ilyen törekvések kísérteneének.

Aránylag elenyésző azoknak az alkotásoknak a száma, amelyekben az írók eleve lemondanak a valós emberábrázolásról. A Nyulak Margitjában, a Kőszegőkben, a Királyi vadászatban, a Bajcsy Zsilinszki Endrében a figuráknak nincs egyéni arcuk, modellek szerepelnek a drámákban. Spiró és Hernádi szándéka szerint az ilyen zárt világban, a jobbára cselekvésképtelen helyzetben játszódó művekben jobban ki lehet fejezni az írói tetteket, üzeneteket, éppen ezért ezek a drámák erősen deduktív jellegűek, szócsövekre emlékeztetnek.

A 70-es évek történelmi tematikájú próza- és drámairodalmában a fentiek alapján mindenképpen világosan kirajzolódik az egyik fő tendencia: az alkotók valóságos, életszerű, a hétköznapi, a mindennapi élet valóságában élő embereket ábrázolták erényeikkel és hibáikkal együtt, így állítva helyre a korábban felbomlott alkotói egyensúlyt. Emellett a másik fő tendencia is figyelemre méltó: a helytálló, a helytállni akaró, a körülmények szorításában is a nemzet sorsát szem előtt tartó hősök ábrázolása kerül előtérbe, akik többnyire élő alakként, hus-vér emberként jelennek meg előttünk, bizonyítván azt az írói törekvést, hogy napjaink valóságának feltárása csakis életszerű figurákkal lehetséges.

V. A nemzettudat újraértelmezésének kísérletei és
főbb tendenciái

Nemzettudatunkat döntően meghatározza történelmi multunk. Az egyes korszakokban más és más vált hangsúlyozottabbá: az 50-es években a nemzeti sajátosságok tulzott mellőzése volt a jellemző, a 70-es években egyre nagyobb lett az igény a reális értékelés iránt. Ebben az évtizedben a forradalmi felelősség kérdése /Negyven prédikátor, Fegyverletétel stb./, a nacionalista tulértékelés nélküli multelemzés /Magyarok, A nagyszerű halál stb./ és nemzettudatunk helyes arányu vizsgálata /Csontmolnárak, Gyémántper, A japán szalon, Testvérek és még jó néhány alkotás/ bizonyítja, hogy nemzeti multunk és jelenünk elválaszthatatlan, történelmünk helyes értékelése éppen ezért kiemelten fontos.

Galambos drámájában egyszerre hangsúlyozza az egyén forradalmi felelősségét és a forradalom, a forradalmi vezetés kötelezettségét az ügyért harcolók védelme érdekében. A fő^{al}gony erénye ez a dialektikus szemléletmód, mert valóban nem egyoldalú kapcsolat-ról van szó: a közösség feladata, hogy gondoskodjon az egyes emberről, a forradalmárnak pedig a nemzet érdekében kell alárendelnie egyéni vágyait, céljait. Olyan szituációt ábrázol Galambos, amelyben a magyarság Európa élvonalába tartozott, másrészt megvolt a belső súlyos ellentmondása is ennek a harcnak: egyrészt nagyság, másfelől¹ széthuzás jellemezte 1848-49-et.

Galambos Fegyverletétel című művében bonyolult társadalmi-erkölcsi kérdéseket vet fel. Azt vizsgálja, hogy a forradalomban egyrészt nagyszerű példák, előremutató hőstettek találhatók, másrészt súlyos hibák, következtelenségek gyöngítették a harc erejét. Kenéz súlyos belső válságot él át, a forradalom igazságáért szenved mártirhalált, ráadásul saját népe küldi a kivégzőosztag elé. A regényben kiemelkedő szerepet kap az elvakultság, a nemzeti érdekek tulzott védelmének bírálata. Kenéz horvát apa és magyar anya gyermeke, aki saját tragikus sorsán keresztül éli át a nacionalista gyűlölködés minden borzalmát. A mű elején keserűen fakad ki: "Semmi rációt nem látok abban, hogy egymás mellett élő népeket, amelyek egyaránt a korona alá tartoznak, összeugrasztanak." Többször kifejti, hogy a népek között nem lehetnek különbségek, a kis népeknek össze kell fogniuk, fegyvereiket nem egymás ellen, hanem az idegen elnyomókkal kell szembefordítani. Kenéz tisztán látja - mégha kicsit le is egyszerűsíti a kérdést -, hogy "a világban csak forradalmárok vannak és reakcionáriusok." Nem politikai pártokat akar szolgálni, hanem a hazáját, a forradalmi ügyet. Zrinyi példája lebeg szeme előtt, aki függetlenségi harcában félretett minden nemzeti ellentétet. Természetesen Kenéz azt is felismerte, hogy 1848-ban "a Kárpát-medencében a magyar nép harcolt a forradalom élvonalában" - horvátok a reakció oldalára álltak -, ezért változtatta meg nevét.

Galambos drámájában jól érzékelteti azt is, hogy a forradalom menete nem mentes a súlyos belső ellentmondásoktól. A népfelkelők közé lövetés a helyzet tragikus félreértésének eredménye, a felesleges terror -

ennek esik áldozatul Kenéz - hithű forradalmárokat emészt el. A vezetésben meglévő ellentétek - Görgey, Perczel - az egység hiányát bizonyítják, s magukban rejtik a jóvátehetetlen tévedések lehetőségét is. Az író a belső gyengeség, a hibák őszinte feltárásával nem a forradalomba vetett hitet kérdőjelezi meg - rámutat tanulmányában Vörös László: "a forradalom melletti határozott igen keretein belül hangzik el a nem" /Kortárs, 1971.12./

Kenéz az igaz ügyet szolgálta, halála így még inkább értelmetlennek tűnik az utókor szemében. A regény legfontosabb mondanivalója a forradalmi felelősség kérdése. Kenéz halála a társadalom felelősségére figyelmeztet, az elhamarkodott döntések következményeinek súlyosságára.

Moldova prédikátor hősei helytállásukkal az igaz ügyet képviselték. A mű fő gondolata, hogy a szörnyűségek közepette is meg lehet és meg kell maradni forradalmárnak, mert minden társadalmi fejlődés csak hitvallókkal, tevékeny résztvevőkkel képzelhető el. Kocsi Csergő többször panaszkodik, hogy sokak számára a harc kedvező alkalom a harácsolásra, az egyéni dicsőség szerzésére. A regény mégsem a szabadságharccal fejeződik be; a bukás után a főhős ismét magányos lett, a helyes nemzettudat így lesz mentes minden tulértékeléstől, hamis illúziótól. Ennek ellenére mégsem lemondást sugall a Negyven prédikátor. Történelmünk józan értékelésére figyelmeztet. Joggal mondja Moldova: "Történelmünk hangos a kései bánatok zokogásától, melyek már semmit sem tehettek jóvá." Regényével nem zokogásra akar készíteni, de mégis megrendülhetünk a könyv olvasása közben: történelmünk tele van elszalasztott lehetőségekkel, elsíratott nagy egyéniségekkel. A tragikus

magyar mult részvétet váltott ki a világban, de a regényben Zaffirus csak felrázni tudta Európát, tevéőlegesen segíteni már jóval nehezebb volt. Moldova hisz a népek "küldetésében": "végig kell járnunk a magunk utját, mint Krisztus a Golgotán."

Galgóczi a Közös bűnben azt emelte ki, hogy az 50-es évek politikája szükségszerűen vezetett 1956-hoz, de azt sem hallgatja el, hogy az öreg Sokorai egy embertelen, multba vesző világ alapján fordul szembe az új társadalmi fejlődéssel, a szocializmussal. Ez a kettős igazság fogalmazódik meg apa és fiú szenvedélyes kijelentéseiben: "Nem lehet élni olyan világban, ahol minden megtörténhet az emberrel" - mondja az öreg Sokorai, "de olyan világban sem lehet élni, ahol semmi sem történhet meg az emberrel" -vallja Imre.

A regény lezárása nem pesszimista. A feltárt okok alapján arra figyelmeztet, hogy emberségesen, felelősségteljesen kell élnünk. Ezt az általános igazságot azonban nem sematikusán mondja ki, nem azt sugallja az olvasónak, többé hasonló tragédiák nem történhetnek. Az emberi élet lehetőségeit villantja fel Galgóczi, hangsúlyozva, nekünk, magunknak kell élnünk ezekkel a kínálókozó lehetőségekkel. "Elhagyott tanya az ország, a társadalom, a törvény szélén, és mégis, innen is hányfelé vezet az út."

Gáll Ménesgazdája szintén a történelmi összefüggések, a történelmi felelősség okait keresi. Hatalom és erkölcs állnak szemben egymással, az 50-es évek alapkérdései kerülnek a felszínre. Az író elítéli a

a forradalmi terrort abban a korszakban, amikor már az új hatalom megerősödött, az ellenfelek már nem képesek a régi rend restaurációjára. Nem a forradalmi elvek bírálatáról van szó, hanem a helytelen gyakorlatról. Mégsem néhány ember súlyos vétségén van a hangsúly, hiszen Busó J. és egész környezete nem mentes a kisebb-nagyobb hibáktól, az új társadalom megteremtése pedig csakis hosszú folyamat végső eredménye lehet.

A regény a tisztánlátás, a megtisztulás jegyében íródott; a végső tanulságokat magának az olvasónak kell levonnia. A tisztánlátás hiánya a korszak egyik jellemző sajátossága. Nemcsak a régi rend képviselői nem tudják, nem értik, mi fog megváltozni az országban, hanem az új rendszer olyan hívei is, mint Busó János. Értetetlenül áll a törvénysértésekkel szemben, elveivel nem tudja összeegyeztetni a Shobert-féle karrierizmust. Küzdene ellene, de mivel teljesen idegen számára ez a gyakorlat, nem tud igazán fellépni a tulkapásokkal szemben.

A Gyaluvonások sokkal személyesebb ihletettségű írás, mint a Ménesgazda, bár a két regény által vizsgált időszak részben megegyezik. Ezért nem véletlen, hogy a történet kavargó eseményeit áthatják a romantikus diákévek emlékei, a NÉKOSZ-korszak forradalmi lendülete. A 40-es évek második felének kiéleződő osztályharca, a klerikális reakció elleni küzdelem, a régi rend képviselőinek utolsó támadásait felszámoló harc fiatalos lelkesedést, forradalmi elkötelezettséget kívánt. A háború után felnőtté váló új értelmiségben megvolt ez a mai szemmel szivárványosnak tűnő hit. Tóth B. minden szépítés, minden álromantikus felnagyítás nélkül

beszél erről a hegyeket megmozgató alkotókedvről, ami egy új Magyarország megszületését eredményezte. A regény hitelessége olyan kordokumentumot jelent, amely rendszerint kimarad a történelemkönyvek lapjairól.

Az író korábbi regényében, a *Mi, janicsárokban* szintén ennek a felhőtlennek látszó korszaknak a történetét írta meg. /"Tóth Bélát foglalkoztatja, hogyan nevelődött ki az új rend, az új korszak értelmisége. A két regény között az a lényeges különbség, hogy itt, e másodikban érezteti a felhőtlennek hitt korszak nagy gondjai, a tiszta szándékok miatt szenvedtek hajótörést"/ - állapította meg a két művet összehasonlítva Ilia Mihály /Tiszatáj, 1979.7./ A NÉKOSZ megszűnése valóságos sokkot idézett elő, csalódás, elbizonytalanodás vett erőt a fiatalokon. Hitüket teljesen mégsem vesztek el, úgy gondolják, csak egyesek tulkapásai miatt változott meg minden: "írd meg Rákosinak ... hátha nem is tudja, mi folyik itt." A teljes kijózanodás 1956-ban következik be. Tóth B. reális képet rajzol az eseményekről. Nem keres bünbakokat, inkább az újrakezdés lehetőségeit mérlegeli: "Megy a nagyjavítás. Igen! Simára gyalulni, ahol elrontottuk, ahol nem egyenes a bizalom útja." A főhős az "átszervezés műtétének fájdalmairól" beszél, forradalmi hitében még ekkor sem csalódik, van ereje ahhoz, hogy a szocializmus építésének egy új korszakában előlről kezdje.

A regény cselekménye napjainkban fejeződik be. Tóth B. önkritikusan rámutat a 70-es évek látványos "lázás semmittevésére", a mindjobban elburjánzó bürokratizmusra, a gazdasági "építkezésekben" mutatkozó

ellentmondásokra. A hit és csalódás egyaránt áthatja a hősök lelkét, a mű végén - a kudarcok ellenére - mégis a remény, a hit lesz az erősebb. A mű befejezése mégsem hat naiv lelkesedésnek, mert az író egy egész nemzedék útját kísérte nyomon, s ezt nemcsak gyötrelmesnek, hanem értelmesnek, előrevivőnek tartotta. Nemzetünk utolsó 30 évének történetét vizsgálja, az "általános érvényű tanulságokat keresi meg egy életmodellt mutat fel." /Kardos József, Kortárs, 1980. 5./ A kritikusan megírt önéletrajzi regényben "boszorkányos időkről" vall Tóth B., nem történelmet ír, mert elsősorban az emberi sorsok alakulása érdekli.

Balázs a Fábián Bálint találkozása Istennel című regényében nem rajzol emberfeletti hősöket, pedig az ábrázolt korszak valósága mintegy megkivánta az egyszerű emberektől a rendkívüli erőfeszítéseket. Az írónak nem az volt a célja, hogy megmutassa, hogy a magyar katona az I. világháborúban hősiességgel harcolt. Természetesen az is igaz, hogy Fábián és társai haláltmegvető bátorsággal küzdöttek az olaszok ellen, pedig érezték, nincs közöttük halálos ellentét. Az emberek önhibájukon kívül kényszerülnek olyan léthelyzetekbe, amelyek már századokkal ezelőtt is anakronisztikusak voltak, amikor az események tőlük függetlenül történtek, az ember számára csak a súlyos terhek elviselése maradt mint lehetőség.

Balázs tartózkodik a nacionalista túlértékeléstől. Reálisan látja nemzete múltját: "Kossuth alatt gondolt egyet a magyar, de azt se sokáig. Ott se húzott egyfelé a nép." Joggal állapította meg Szávai János tanulmányában: "Balázs regényeinek világa, anélkül, hogy akár egy pillanatra is tullépne hősei látókörén, olyan erőterben

helyezkedik el, amely nemcsak egy történelmi helyzet lényegére, de egy nemzet állapotára vet fényt. Végssor on a politikára. Az erőt is megsejti, a történelemformáló akaratot. Nemcsak elszenvedték, alakították is 'a történelmet." /Kritika, 1976. 3./

A Kiálts, város! Debrecene egyszerre tehetetlen és életerős, diktatórikus és szabadságot adó, kilátástalan és a jövőbe mutató, protestáns hitében végsőkig elkötelezett és az alapelvet, a predestinációt megkérdőjelező. A közösség és az egyén olyan dialektikus egymásrautaltságáról van szó, amelyben a közösségi erő egyben nemzetmegmentő erőt is feltételez. A kálvini dogmák puritán, kegyetlen szigorától a dráma szereplőinek többsége eltávolodik, de Szabó Magda azt is tudja, hogy a város, s talán az ország is a hitelvek konok szigorának köszönheti fennmaradását. Ez a magyarázata annak, hogy az író a szereplők közül senkit sem ítél el.

A nagyszerű halálban Száraz Györgyöt nem a kegyelet, a feltétlen multtisztelet vezérli, hanem a józan mérlegelés szándéka. Tisztelet veszi mégis körül a honvédtábornokokat még akkor is, ha egymás elleni vitájuk illuziórombolásnak hathat az olvasó szemében. E. Fehér Pál mutatott rá írásában erre a jelentésrétegre: "A nagyszerű halál nem ad mentséget utólag se az elkövetett hibákra, a kétségekre, az ingadozásra. De azt is megmutatja, hogy a beigazolódott kétségek nem adnak felmentést a forradalom ellen elkövetett bűnöknek." /Népszabadság, 1974. július 17./ Ilyen bűnnek tekinti Száraz a Délvidéken kitört kormányellenes zendülést, Kossuth-Görgey szembenállását.

A drámában az orosz tisztek mondják ki a legsúlyosabb gondolatokat. Anrep az "elv védelméről", vagyis arról beszél, hogy az oroszok mindenképpen beavatkoztak volna a magyar eseményekbe, de arról is szól, hogy Ausztria nem nagyhatalom Magyarország nélkül. A dráma a cári hatalom kegyetlenségét is megemlíti, s ez mintegy kiegészíti a Haynau-féle rémuralomról és minden önkényuralomról való történelmi tudásunkat. Száraz nem mond újat ezzel, csak felidézi ismereteinket, és a nézőt, az olvasót további gondolkodásra készíti úgy, hogy nem ad kész következtetéseket, megoldásokat. Talán művének ez a hiányossága is egyben - mutatott rá tanulmányában Fenyő István /Figyelő szemmel, 1976./

A drámában lehetőség nyílik a visszatekintésre, a tanulságok megfogalmazására is. A volt honvédtábornokok, amikor megtudják, hogy a lehetséges alternatívák közül a kivégzés - az azonos sors - vár rájuk, akkor már mindenképpen egységesek a reakcióval szemben. Megosztottságuk ellenére is egyértelműen elutasítják a behódolást, a lepaktálást. A legfőbb kérdésben tehát minden belső ellentétet félreletesznek, bizonyítván ezzel igazi forradalmiságukat.

A Magyarok Németországba került hősei a számukra mindenképpen idegen világban érzik igazán hazájukhoz való kötődésüket, összetartozásukat. A tíz Németországba került napszámos távol a szülőföldtől döbben rá arra, amire korábban nem is gondolt, hogy magyar. Ez az oka annak, hogy hazamennek, pedig a figyelmeztetésből tudják, a férfiakat el fogják vinni katonának. Magyarságtudatuk kohéziós erőt jelent, de a tudat mélyén ott van az egyéni érdek, az érvényesülés vágya is. Magyarságuk hangoztatásával egyben védekezés, másrészt a külső,

náluknál erősebb erőkkel szembeni összefogás. Megkapó a kisregényben az, hogy Balázs bemutatja a különböző nemzetek elnyomott népeinek egymásra utaltságát. A krumpliszedés jelenetéből érezzük, hogy sorsuk közös. Nem élnek vissza kivételes helyzetükkel, ösztönös internacionalisták lesznek, segítenek a rabsorban élő franciáknak, lengyeleknek. Hazaszeretetük mentes minden nacionalizmustól, ezért mindenképpen irónikusan kell értelmeznünk a regény utolsó jelenetét, amikor a Szózat dallamára vonulnak az állomásra, a háboruba. Internacionalizmusuk a helyzet adta körülményekből, humánus jellemükből fakad, s nem valamiféle írói befogásból. Balázs regényének legfőbb gondolata, hogy tagadja a "bűnös nép" nemzetünket sújtó mítoszát. A Németországban munkát vállaló magyarok igaz, hogy csak ösztönös internacionalisták voltak, olyanok, akik korábban teljesen el voltak vágva a külvilágtól, - éppen ezért sohasem politizálhattak - mégis megéreztek /emberségük vitte rá őket/, hogy a bajbajutottakon segíteniük kell. Humánus tetteikkel, együttérző magatartásukkal bizonyítja Balázs, hogy az egyszerű emberek világtól idegen más népek megvetése, gyűlölete.

Az írói téma és üzenet merőben más a Kálmán királyban mint a Magyarokban és A nagyszerű halálban, mégis összekapcsolja ezeket a műveket az a tárgyilagos szemlélet, amely a 70-es években született alkotások egy részére jellemző. Páskándi drámájában idealizálástól mentes történelmi helyzeteket és alakokat ábrázol. A címszereplő Könyves Kálmán nem I. Lászlót választja példaképének - túl közelinek tartja - hanem az államalapító István királyt. Elhatározásában bizonyos távolságtartás, a tömegek feltétlen tekintélytisztelete játszik szerepet. Istvánról mondja: "Ugyan ki merné bántani."

Kálmán tudja, hogy országában az elnyomást csak a pápaság ideológiai fegyverével tudja fenntartani. "A királyok fölé is kell valaki" - vallja Álmosnak, aki keresztezi terveit, de mégsem számolhat le vele, mert nem akar mártírt, hőst csinálni belőle. Páskándi tehát nem von glóriát az Árpád-házi királyok fölé, Kálmán szavai mindenkor a józanságot képviselik. A politikai érdekek mindent meghatároznak, a hatalom fenntartása érdekében minden eszköz, amely az állam érdekeit szolgálja, felhasználható. /Kálmán: "kegyes csalások nélkül nem megy."/

A magyar nemzet fennállása óta élet-halál harcat vívta fennmaradásáért. A kezdeti korszakban létét annak köszönhetette, hogy uralkodói helyes diplomáciai érzékkel a célszerű megoldásokat választották, az erősebb, az ideológiailag haladóbb nagyhatalom támogatását élvezték. Marcellino a második felvonás elején létünk zálogának saját erőinkre való támaszkodást tartja, ugyanakkor Álmos a császári hatalom feltétlen hűségében látja népünk jövőbeni sorsát.

Páskándi drámájában - ha áttételesen is - nem hallgatja el a XII. századi történelmünk belső harcait, a sokszor kegyetlen valóságot. Nem célja az események megszépítése, nem multbeli dicső példákat keres történelmünk e századában. Nem azt akarja bizonyítani, hogy független nemzeti történelmünk csakis dicső példák sorozatából áll. Kálmán oldalára áll - még akkor is, ha kegyetlen tettet erkölcsileg semmi sem menti -, mert tudja, hogy Álmossal szemben ő képviselte a haladást, az ország függetlenségét.

Szabó Magdának Az a szép, fényes nap című drámájában a nagy történelmi korszakváltások általános képletét sikerült művészi hitelességgel ábrázolnia. Ez a gondolat a Kálmán királyban is központi kérdés. Az átalakulás áldozattal jár, de a jövő érdekében ezt mindenképpen vállalni kell. A minden korszakban és földrészen érvényes alapigazságok mellett nemzeti önérzetünket bántó, napjainkban is jelentkező téves beállítással is szembefordul. Vajk önemésztően veti fel a mű végén pogány származásunkat, civilizálatlan, rabló voltunkat, keletiségünket. Géza válasza egyértelmű: a "nyugati keresztények" sem voltak különben a hatalomszerzésben, nincs tehát miért szégyenkezünk, ez a történelmi fejlődés valós útja". A drámát áthatja egyfajta félelem a német befolyástól, ami nemcsak a választott történelmi esemény lényegéből következik, hanem benne van az utána következő ezer év magyar történelemtudata is.

Spiró a Kőszegőkben az ellentmondásokat akarja feltárni, küzdve minden naiv, illuziókat tápláló történelemszemlélet ellen. A "hálás" utókor ágyugolyónak nézheti a megkövesült gombócokat, a kikiáltott Kőszegországban sokan nagyszerű hőstettet láthatnak, ezek azonban mind olyan hamis illuziók, amik a nemzet múltat megszépítő ábrándjait jellemzik. Spiró azonban tulzottan is deheroizál, az elkövetett hibák felnagyítva jelentkeznek, pozitív tettekre nem igen van példa a drámában. Nem valószínű, hogy a várvédő lakosság csak magáról gondoskodott, az is nehezen hihető, hogy a tolvajok voltak többségben a seregben, s az már szinte hihetetlen, hogy mindenki válogatás nélkül ölt, ha önös érdeke úgy kívánta. Különösen feltűnő ez a beállítás,

hiszen tudjuk, hogy Spiró groteszk művével a mai kor emberéről szólt. Természetesen vannak a műnek egyértelműen elfogadható igazságai is. Mindenképpen mainak érezhetjük azt a példabeszédet, amelyben a Szakács és a Diák arról vall, hogy nekünk, magunknak kell tennünk, cselekednünk, külső segítségre nem számíthatunk.

Spiró Nyulak Margitja a hit elvesztéséről szól. A választott drámai forma sok hasonlóságot mutat a Kőszegőkkel. A tehetetlenségükben egymásnak eső emberek gyűlölködésének a királyi döntés vet véget: koporsót küld és elindítja a szentté avatási folyamatot. Sziládi János hívta fel a figyelmet arra, hogy "az isteni szeretet házában a legsötétebb terrorizmus út tanyát, de megteremtődik a királyi harag közvetítő közege. Az a közeg, amely ugyan semmi szellemi közöset nem vállal magával a királyi paranccsal, de mert saját céljait csak Margit ellenállásának legyűrésén keresztül valósíthatja meg, mintegy végrehajtja a királyi parancsot." /Jelenkor, 1979. 3./ Ebben a helyzetben nem IV. Béla szerepe a fontos. Spiró arcnélkülinek ábrázolta az uralkodót, valójában az Árpád-házi királyi szerepe ki is iktatható. Arról a politikai manőverezésről van szó, amely csak addig hivatkozik az általa "szentnek" tekintett ideológiára, amíg érdekeinek az megfelel. Ez a réalpolitika súlyos erkölcsi torzulásokhoz vezet, Margit, aki komolyan veszi szerepét, lehetetlenné válik, társai megvetik, kiközösítik. Margit hinni akar, de környezetében hit nélküli, számító, a hatalmat kiszolgáló emberek élnek. Beáta nővér gunyt űz a szentté avatási előkészületekből, nyulat csempész a holttest helyébe, pedig a szertartáshoz romlatlan földi maradvány kellene. A csoda tehát elmarad, a zárda lakói nem is hisznek ebben, egyéni érdekeiket többre becsülik az elveknél, a hitbéli meggyőződésnél.

Ipoly hűvös, számító fejjel mondja: "Magyarország nemzetközi hirneve a tét." Spiró nem akar Margitból romantikus hőst alkotni /halála értelmetlen/, s a nézőt nem kívánja történelmi és jelenkori illúziókban ringatni, ezért a mű végén nem érezhetünk szánalmat egyik szereplő iránt sem, de nem is gyűlölhethetjük a zsarnok uralkodót.

A Régimódi történetben Szabó Magda is kerül minden nosztalgiát, hamis idealizmust. Realista regényében bírálja a dzsentriket, a középosztályt, a kispolgári élet-szemléletet, a polgárság befelé fordulását. A szereplők között nincs igazán boldog ember, nem is lehet, csak az olvasó szánalma, megértése övezheti a lefojtott világból valahogy kitörni vágyókat. Rickl M., Bányai R. vallási fanatizmusa ellentmond az alapvető keresztényi tételnek: "Az ember senkit sem gyűöl." Különösen szembeötlő ez a gyűlölködés, vallásháború a századfordulón.

Szabó Magda azonban nem elégszik meg ennek az általános tételnek a kimondásával, kiemeli, hogy Gacsáry tiszteletes nemcsak "buzgó pásztor" volt egyházának, hanem "szenvedélyes magyar is". A hit józan védelmezője voltaképpen az alacsonyabbrendűség, az ember ember által történő megkülönböztetése ellen is küzdött, s így válhatott a regényben példaképpé, bizonyítván, hogy csak szilárd hittel érdemes és lehet élni.

A regény és a dráma nem ad széles társadalmi tablót. Ennek ellenére az egyéni sorsokon átszűrődik a kor kegyetlen valósága: a munkanélküliség, az emberi nyomorúság - amely független a vallási hovatartozástól -, a millennium hamis, nemzetvesztő magyarkodása, a kivándorlás, a Habsburgoktól való függőség nemzetünket veszélyeztető közvetlen hatása. A művek félreérthetetlen társadalombírálatok, amelyek leplezetlenül fel-

tárják a századforduló, a századelő elmaradott magyar politikai, társadalmi és ideológiai viszonyait, ugyanakkor a nemzeti értékek, a halvány kibontakozás jelei is hangsúlyt kapnak.

Spiró Kerengőjének témája is a századforduló. A regény történelmi tudatunkat meghatározó tényezők közül a leghangsúlyozottabban a forradalom kérdéseivel foglalkozik. A távlatbalátás írói eszközével tulmutat a századforduló történelmén, már előre jelzi a háborut követő forradalmak győzelmét és bukását. A mű szereplői közül Sidó Zoli a világforradalomtól várja a jobb jövőt, tudván azt, hogy ő nem alkalmas petőfis hőstettekre. Virágh Miki a nihilista kozmopolitizmus ellen lép fel, Adorján András minden öncsalással le akar számolni. Helyesen látja, hogy a 48-as eszméket meghamisítják, visszaélnék velük, aki pedig a tiszta eszmékhez ragaszkodik, félreállítják, meghurcolják, pedig Petőfi eszméi a mai kor eszméivel is összemérhetők, igazságuk vitathatatlan.

A Gyémántperben Mocsár Gábor nemzeti számvetésre vállalkozik, bizonyítva, hogy a szabadságharc ellentmondásait, a vezetők tévelygéseit őszintén fel kell tárni. Az író érzelmileg a radikálisokkal szimpatizál, nem hallgatva el hibáikat. Bárdos Pál Mocsár történelmszemléletét eklektikusnak tartja. /Népszabadság, 1973.junius 12./ Az elképzelt olvasóval való "vita" a tárgy több oldalról való megközelítését eredményezi. A regény feltárt igazságai meggyőzőek: "az igazi forradalomnak önmagából, önmaga talajából, s nem más forradalomból kell feltöltődnie; a nemzetiségi kérdés volt a kérdések kérdése."

Ugyanakkor fenntartás nélkül nem fogadhatjuk el azokat az érveléseit, amelyek leegyszerűsítve, jellembeli rosszindulatra redukálva vizsgálják a haladó és reakciós erők összeütközését. A függetlenségi Nyilatkozat és Madarász félreállítása között nincs olyan összefüggés, mint amit az író feltételez.

Mocsár jól látja a magyarság helyét a sajátos közép-európai térségben. "Egyetlen olyan népcsoport él a birodalomban, amelynek az államhatárain túl nincsen jelentős népcsoportja. És ez a magyar." Az író találó történelmi példákat keres az internacionalista forradalmi összefogásra. Damjanich, Leiningen /nem is tudott magyarul/ véres harcai bizonyították, hogy a haza megmentése és a társadalmi forradalom feladata tulmutat országhatárokon, nemzetiségeken. Nem volna azonban teljes és hű a kép, ha megmaradna ezeknél az ismert tényeknél. Rámutat arra is, hogy 800 magyar harcolt az amerikai polgárháborúban /lásd Dobai Csontmolnárak/.

A regény alapján egy realisabb - de nem problémamentes kép bontakozik ki az olvasó előtt az 1848-49-es forradalom és szabadságharcról, hiszen nem a rossz emlékü magyarkodáson, de nem is az önbecsmérlő, nemzetemésztő kozmopolitizmuson van a hangsúly. Tudjuk, hogy nem Kossuth "csinálta" egyedül a forradalmat, de forradalmi szerepe az eseményekben mégis csak meghatározó volt.

A Visegrádi estékben Féja a nemzeti önismeret, a történelmi szereplők iránti megértés jegyében állítja egymás mellé 1848-49 történelmi alakjait. A nemzeti öncsalások és mitoszok ellen hadakozik: "nagy illúziók nemzete vagyunk, az illúzió pedig maga az ellentmondás."

Azt bizonyítja Féja, hogy nem Kossuth és Görgey személyes ellentéte okozta az összeomlást, a bukásnak történelmi, társadalmi, nemzetiségi, külpolitikai okai voltak. Görgey tragédiája nem az árulás, hanem az, hogy az események józan mérlegelése miatt szembekerült az ország közvéleményével. Igaza van az írónak abban, hogy a bűnbak-mitosz komoly veszedelemmel jár, mert a nemzetet önteltté, elbizakodottá teszi. Leszámol azzal a végzet-szerű mitosszal is, hogy sorsunk teljesen determinált, mi magunk egyedül nem vagyunk képesek forradalmi tettekre. Ezt nemcsak a szabadságharc idejére érti Féja, hanem az emigrációra is vonatkoztatja. Ugyanakkor a sorok között ott lappang a nemzeti büszkeség: "kis nép fia ennyire még sohasem lázított fel az emberiséget." A forradalom jelentőségét bukásában is helyesen látta, tudja, lát-tatja a későbbi következményeket is. A regényben kellő hangsúlyt kap a nemzetiségi kérdés. Beniczky F., Erdősi I. szlovák származású parasztokat toboroztak a forradalmi seregbe, nemzetiségi származásuk magyar érzellel párosult, bizonyítván azt, hogy a forradalmi ügy sikere mindennél fontosabb. Szó esik azonban arról is, hogy a magyar vezetés egészen a szegedi nyilatkozatig nem volt képes megérteni a nemzetiségi szembenállás okait.

A nemzetet eltipró két nagyhatalom közül természetesen az osztrákokat éri komoly bírálat, az oroszokról más a véleménye: "Mintha szégyellték volna, hogy ellenünk harcolnak."

Féja regényében történelmünk legfontosabb tapasztalatait vizsgálja: a társadalmi fejlődés, a nemzeti függetlenség, a nemzetiségi kérdés megoldásának összefüggéseit kutatja, szembesítve ezeket a helyes nemzeti önismerettel.

Dobai a Csontmolnárokban a magyar történelem jeles fejezetét - 1848-49-et - az európai fejlődés egészébe illeszti. A haza sokoldalú, bonyolult, jellegzetesen kelet-európai problematikáját próbálja kidolgozni hamis pátosz és fellengzősség nélkül, nagyfoku humanizmussal. "A szereplők érrendszerében körvonalazódnak az európai eszmék, Saint-Simon, Mazzini, Marx, sőt feltűnik az excentrikus angol, Messingberd is, aki utópisztikus kommuna államához az európai forradalmak veteránjaiból toborozza a hősöket." /Nácsa Klára, Kritika, 1974.12./

Azzal, hogy Dobai a Bem által képviselt internacionalista forradalmiságot tartja a jövő felé vezető ut legfontosabb állomásának, a 48-49-es forradalom és szabadságharc helyes arányait állítja helyre. A Semprun mottó magyarázatot is ad arra, hogy Dobai mit ért internacionalizmus alatt: "... mindenekelőtt azt jelenti, hogy az ember otthon csinál forradalmat." Dobai igyekszik a forradalom ismert történelmi alakjait a nacionalista, kozmopolita tulértékelés nélkül bemutatni. Batthyány csak reformer volt, Kossuthnak szüksége volt az árulás mítoszára - ez volt a forradalom negatív legendája, Petőfié a pozitív, bár a forradalom nem azonos Petőfivel. Az események Bemet igazolták, aki tapasztalatai alapján tudta, hogy a forradalom világméretű győzelme előbb-utóbb elkerülhetetlen.

1849. után a magyarság egyre távolabb került az újabb forradalmi területektől. A Lipcsében kitört munkássztrájk, az amerikai polgárháború előrevetítette egy új forradalmi korszak kezdetét. Bodilla sírfelirata "Roue³ Republicain Communista" jól példázza az események dialektikáját.

Dobai meghatározónak tartja a magyar forradalmat, mégis józan realitással mérlegeli a történeteket, a magyarság, kelet-európai szerepét. Nem hallgatja el azt a tényt sem, hogy a nemzet miközben a szabadságért küzdött, közben elnyomóvá is vált. Tehát sajátos helyzetünket illúziók nélkül látja, tudja, hogy a magyarnak "csak köztes" szerep jutna, nem a Kossuth által megálmodott főszerep. Az eltelt több mint száz év tapasztalatából leszűrt megállapításokat a történelem igazolta.

A józan realitás igénye vezényli Nagy Andrást Toron, 1867. című regényének deheroizált hősábrázolásával, amelyből szervesen következik, hogy az író nemzetének multjáról és jelenéről sajátos nézeteket vall. Valóságos, az értékek alapján álló nemzetképet akar kialakítani az olvasóban, félretéve minden nacionalizmust és kozmopolitizmust. Egyértelműen elítéli a 48-ban "kokárdával a mellükön nézték" forradalmárok zsidók elleni fellépését, sajnos nem szólt a magyarság ellen elkövetett nemzetiségi akciókról. Lisznyay illúziókat leromboló mondatai - bár részben igazak - a magyar értékek megkérdőjelezését jelentik.

Jól látja Nagy A., hogy 1849-cel nemzetünk elszakadt a forradalmi mozgalmaktól. Bérczy a lehetőségeket egy lóverseny nyeresi eshetőségével hasonlítja össze: "Valaki csak befut ...". A bukás után érzi, tudja, ez a "valaki" nem a magyar nemzet lesz. A regény végén az a benyomásunk, mintha az író a tulzott kozmopolitizmus hibájába esett volna a korábban igaznak vélt tételek elutasításával.

Illyés érdeme Az ünnepelttel, hogy minden bántó aktualizálás nélkül képes a múlt tanulságait levonni. A vállalt feladat nagysága és az eszmékhez való hűség összefüggése a központi gondolat a drámában. Tudja, hogy nem elég a népet felszabadítani a rabságból, meg is kell tanítani arra, hogy élni is tudjon kivivott szabadságával. A Petőfi évforduló /1973./ csábitásait leküzdve, a forradalom tulzott eszményítését messze átkerülte Illyés. Az író őszintén vall a forradalom belső megosztottságáról, nem rajzol szivárványos képet: a szabadszállási nép nacionalista, faji demagógiával megfertőzött csürhe. A nacionalista öldöklést, az idegen érdekekért folytatott rabló háborút egyaránt elítéli Illyés. Petőfi mondja a dráma első részében: "A határvidéken ölik a magyart! S hogy közben a magyar katonaság meg az olaszokat öli. Tébolylító." Ennek a súlyos ellentmondásnak a felvetésével áll helyre a helyes nemzeti értékelés.

A futárban a forradalmi harc sikereinek legfőbb akadályozója a nacionalizmus. Sándor I. őszintén feltárja az elkövetett hibákat, bűnöket, nem hallgatva el a magyarok tulkapásait, a szerbek, a románok kegyetlenkedéseit. A forradalmi magyar kormány nem hajtja következetesen végre a dekrétumokban megfogalmazott tetteket, így súlyos jogtalanság éri a zsidókat és az országban élő nemzetiségeket. Ugyanakkor a szerb őrmester törlesztésről beszél - felgyújtják a magyarok házait, leverik a városháza faláról a magyar cimert -, ezzel akarja kegyeltentettet igazolni. Sándor I. nem tesz különbséget a gyűlölködések között, egyformán elítéli őket. Eösiével mondatja ki a történelmi igazságot: "jelszavunk nem üldözni senkit ... legyenek ők is békével hozzánk." Nicolaé Stancu önkritikus beszédében a közös szabadság kivívását a nemzeti-ségi kérdés elé helyezi, megmutatván ezzel a helyes utat

a Közép-Európában élő népeknek. Valóban nem is lehet különbség sorsuk az itt élő népeknek, ezt bizonyítja a regény befejezése is: a császáriak válogatás nélkül kivégzik a forradalomban harcolókat nemzetiségükre való tekintet nélkül. Ezzel beigazolódnak Stancu intelme: "amíg egyetlen családot fenyegetés érhet nemzetisége vagy vallása miatt, addig egyikünk sincs biztonságban." Sándor I. figyelmeztetése józan történelmi vizsgálat és egyben erkölcsi cselekvésre buzdító szándék.

A regény másik nagy tanulsága, hogy a forradalom nagy társadalmi, politikai, nemzetiségi feladatok megoldása közepette nem feledkezhet meg az emberről, arról az emberről, akinek nem elég a szabadságot hangoztatni, de birtokába kell adni.

Cseres a Parázna szobrokban kerüli az ország sorsát elemző sablonokat, a valóságot leegyszerűsítő következtetéseket. Az írónak nincs szándékában a történelemtudomány eredményeivel polemizálni, természetesen elfogadja a szaktudomány eddig feltárt eredményeit: a trianoni béke megítélését, a Tanácsköztársaság jelentőségét, Magyarország II. világháborús szerepét.

Cseres különös figyelmet szentel a rajtunk, cselekvéskörünkön kívülálló eseményeknek, megemlítve Benes elfogultságát a magyarokkal szemben, a nagyhatalmak döntéseit, Rákosi szerepét a magyar légierő felállításának megakadályozásában.

Az író nagy érdeme, hogy a magyar tisztikarról reális képet kíván rajzolni. A jogos elmarasztalás mellett "felépíti egy nyitott, a háboruban is tiszta ítélőtű magyar katonatisztnek a mítoszát." /Márkus Béla, Alföld, 1980. 1./ A tiszteket nem azonosítja - helyesen -

a fasiszta vezetőkkel, meggyőződéssel vallja, hogy a hadsereg vezetőinek egy jó része, ha nagyobb perspektívát kap, bekapcsolódott volna a németek elleni ellenállási mozgalomba. Thormay mondja a műben: "mi nem akartunk harcolni a szovjet hadsereg ellen. S nem is harcoltunk."

Cseres nemzettudatunkat önkritikusan vizsgálva történelmi kiszolgáltatottságunk különböző multbeli helyzeteit tárta fel. Természetesen nem az a célja, hogy passzivitásra, mindenbe való beletörődésre készítsen bennünket. Éppen ellenkezőleg, tragikus multunkból a dermedtséget, a megaláztatottságot látja még napjainkban is erősebbnek, s ezt a nemzettudatot károsító képzetet szeretné eloszlatni. Az önismeret hiányából súlyos zavarok keletkezhetnek - vallja az író - a nemzet, a nép elbizonytalanodik, úgy érzi, a történelem alakításában semmilyen alkotó, pozitív szerepe nem lehet, tehát mindent a véletlenre bíz.

A Parázna szobrok nagy érdeme, hogy nemcsak a magyarok háborús felelősségéről irt Cseres, hanem azt a kérdést is felveti, mit tettek mások értünk, érdekünkben. Tényekkel bizonyítja, hogy a "Moháccsal súlyosbitott Trianon" nemcsak az akkori vezetők bűne miatt következett be. A 70-es évekből visszatekintő központi alak, Thormay a ciprusi válság kapcsán jegyzi meg: "Ott azért a 118.000 törökért évek óta folyik a hercehurca. Ha a mi magyarjaink sorsát hasonló szinten eszébe jutna az ENSZ urainak képviselni." Mint minden párhuzamba állítás, hasonlat, ez is csak félig igaz, de jól jelzi az írónak azt a szándékát, hogy nemzetünkön, nemzettudatunkon esett sérelmeket minél előbb orvosolni kell. A tisztánlátásnak, az őszinte szembesítésnek jegyében íródott a könyv. A mű

legfontosabb jelentéstartalmára, a regény küldetésszerű szerepére mutatott rá írásában Erki Edit: "Egyforma keménységgel ábrázolja a magyarokat ért és a magyarok által elkövetett szégyenteljes tetteket, "bevallja a történelmet" a maga művészileg lehetséges teljességében." /Uj Tükör, 1979. június 3./

Simonffy drámájában a II. világháborúban történe-
ként nem bűnösöket keres, hanem a valóságot ábrázolja.
Azt mondja, hogy az elkövetett vétkekért nem egy nemzet
felelős, hanem az ország akkori politikai és katonai
vezetése. A dráma ezredeseinek nincsenek illúzióik a né-
metek barátságáról, ismerik a „Mein Kampf”-ot, tudják,
Hitler milyen sorsot szán a magyarságnak, de arról sem
feledkeznek meg, hogy az utóbbi 500 év alatt katonai
győzelmet nem arattunk, mindig a vesztesek oldalán har-
coltunk. Ennek ellenére a tiszteket a túlélés, a fennma-
radás erős vágya hajtja még fonák helyzetükben is. Kis-
nek, a követségi titkárnak félelme valós volt, nemhogy
nem tudjuk visszaszerezni Trianonban elvesztett terüle-
teinket, de a nemzet fennmaradása most a tét. Vörös azon-
ban tudja, hogy "az oroszok számára nincs magyar kérdés",
vagyis nincs szándékukban a kialakult határok megváltoz-
tatása. Simonffy jól látja azt is, hogy antifasiszta ellen-
állásra Magyarországon már csak azért sem kerülhetett sor,
mert a bolsevizmussal rémisztgetett lakosság gyök^eres szem-
léletbeli megváltoztatására reális esély nem lehetett. Ha
nem is mondja ki közvetlenül, de érezzük, ő is elutasítja
az "utolsó csatlós" történelmileg nem igazolható felfogást.

A mű reális értékeket akar felmutatni - szembeszegül-
ve minden önáltatással -, mindenképpen elítélve a nemzet
önbecsmérlését is. "Egy több száz éve nyugati orientáció-
ju kulturának, amelyik ki akarta nőni keleti eredetét,
most irányt kellett változtatnia, ahhoz még egy emberöl-
tőnyi idő is kevés, nem néhány hónap. Két világ határán

élünk területileg és szellemileg, és a hovatartozás vállalása nemcsak akkor, 35 éve volt aktuális téma, ma is az" - nyilatkozta az író Vadas Zsuzsának. /Petőfi Népe, 1979. április 8./

Az ártatlan tézis-regény. Már korábban Illyés Gy. is rámutatott arra a nemzettudatban meglévő torzulásra, amely szerint Magyarország - mint Hitler utolsó csatlósa - nem érdemel kegyelmet az elkövetett szörnyüségért. Különösen káros az a felfogás, amely szerint a háboruban vesztes Magyarországot azonosították a magyar néppel. Ezzel a torzulással vitázik Balázs regényében, hasonlóan Simonffy drámájához. Az ember és történelem viszonyát vizsgálja, az egyensúly a műben a történelem felé billen. A huszárezred példázattá válik, a magyarság háborus szerepének tükre lesz. Ha leegyszerűsítve is, de jól érzékelteti az író, a magyarság akarata ellenére, idegen érdekekért harcolt, német parancsra cselekedett. A veszített helyzetből menekülni akaró huszárezred sem mentes a hibáktól: tétovázásuk teszi lehetetlenné a helyes döntést. Az író mindent leleplező erővel ítéli el a németbarát tisztek hazafiatlan szerepét. Az ezred tragikus sorsa Magyarország II. világháboruban betöltött szerepének modellje is lehet.

A Tartozó életben is benne vannak a magyarság meg nem valósult lehetőségei, az elszalasztott alkalmak. Az összmagyar politika lényegét ismerjük meg: a mindenbe belekezdő, de a nagyhatalmak szorításában megtorpanó, éppen ezért következetlen állami vezetést.

A mű főhőse, Kelemen K. lelkiismeretesen lát hozzá a nyomozáshoz, felettesei azonban kevés teret adnak neki, majd később le is állítják az eljárást. Közben meg-

ismerjük a korszak ismert politikusainak elképzeléseit, így Teleki miniszterelnökét is, aki tétovázó, bizonytalan, kiszámíthatatlan lépéseinek következményeként az öngyilkosságot választja, mintsem az eseményekkel való nyílt szembenézést.

Dobai a magyar nemzettudatot vizsgálja, elutasítva az irredentizmust, másrészt a trianoni békekötés népünkre mért megalázó következményeit. Azok a történelmi dilemmák, amelyek Kelemen alakjában kristályosodnak ki, történelmünk eddig is meg nem válaszolt kérdései. A németektől remélt területi revízió és annak ára, valamint a Dunai konföderáció eszméje egyaránt fontos teret kap a regényben. A főhős olvasmányaiból a legélénkebben J. Stuart Millre emlékezik: "olyan állam, amely az embereket eltörpíteni iparkodik ... csakhamar kénytelen lesz belátni, hogy kisemberek sohasem voltak képesek nagy dolgokat létesíteni." Szóba kerül a regényben Zrínyi M. alakja is, mint a "magyar nemzeti magatartás eleven ősisége és fedezete." Dobai nem marad következetes, a németek nála is szőkék, kegyetlenek és erősek, velük szemben a magyarok mindig kisszerűek, cinikusak, hamis tudattal rendelkezők, akik hősi szólamokkal nyugtatják magukat. Ez alól talán a főhős és Makovényi a kivétel.

Lengyel Péter a Cseréptörésben a több jelentésrétteg közül a magyarság II. világháboruban játszott szerepével foglalkozik a legárnyaltabban. "Játszottak velünk, mint macska az egérrel, kergettek, hajtottak, kóboroltunk a régi vonalak mögött" - mondja a regényben az író. Az emberek nem önszántukból jelentkeztek katonának, a megfélemlített, félrevezetett lakosságnak nem voltak népiirtó céljai, történetesen nem is lehettek bűnösök, annál inkább áldozatok. "Bárán a multat keresi,

de nem azt, amely az eltelt évekkel tűnt el, hanem azt, amelyik ott lappangott az árvákban és a feledni akarókban kimondhatatlanul is" - írja a regényről Imre László. /Tiszatáj, 1979.6./

A regény másik jelentésrétege a háboru utáni történelmünkről szól. A személyi kultusz évei, amikor például az új trolibusz vonalakat Sztálin születésnapján helyezték üzembe és az ő életkorának számával jelölték, a jövőt kérdőjelezték meg. Ha nem is sok szó esik erről az időszakról, az 50-es évek elejének problematikájáról, mégis az a tehetetlenség, ami a mű egész világát áthatja, a korszak értelmiségének mozgásképtelenségét érzékelteti. Nádas regényében a nemzet tragikus sorsáról, a Cseréptörésben egyéni tragédiákról van szó.

A Hatalom nélkül című regény erénye, hogy a dicső küzdelmeket, eredményeket, ugyanakkor a megtorpanásokat, kudarcokat is bemutatja. Dobozy arról is vall művében, hogy 1945-ben elkötelezett, előítéleteket nem ismerő emberek vívták meg a maguk osztályharcát. Ma már a Czobor által képviselt magatartás időszerűtlen, a túlzott egyénieskedés, az ököl joga korunkban már idejétmulta, mégis a tettekért felelősséget vállaló közéleti ember tiszteletet érdemel.

A regény cselekménye "a ki kit győz le" nagy társadalmi változások idején játszódik. A korszak bonyolult, s olykor áttekinthetetlen összefüggéseit legtöbbször a párt vezetése sem volt képes feltárni, s így ennek a következménye lett a helytelen szövetségi politika. A párt néha hibás intézkedése megbontotta a dolgozó osztályok között korábban létrejött egyensúlyt és torzulásokat eredményezett a mindennapi társadalmi gyakorlatban. Ugyanakkor a regény főhőse, Czobor is gyengének bizonyul, mert tulkapásaival nem mindig a helyes uton jár.

Dobozy regényében a feltárt hiba nem a forradalmi átalakulás létjogosultságát kérdőjelezi meg, hiszen a bemutatott torzulások mellett a progressziót, a társadalmi haladást, - amit a párt és Czobor is őszintén akar - csak legfeljebb lassíthatják, de megakadályozni nem tudják. A Hatalom nélkül erénye tehát éppen ez az árnyalt, tulzásoktól mentes ábrázolásmód.

Dobozy a forradalmi korszak problematikáján belül a nemzettudat néhány kérdését is felveti. Czobor elitéli a svábok kitelepítését, hiszen ő a háboruban nem a németek ellen harcolt, hanem a német hadsereg ellen. Tudja - ez az író véleménye is -, hogy nem minden sváb ember volt a "nagynémet-gondolat" hive. A magyarországi németek kollektív felelősségrevonása már csak azért is súlyos hiba volt, mert többségük becsületesen dolgozott, a II. világháboruban a magyar hadseregben harcolt.

A nemzeti érzés és a forradalmiság napjaink egyik legbonyolultabb kérdése. A Testvérekről mondja^U Illyés: "Minden forradalmár idealista, eszményeiben hisz. Viszont a forradalom a legdurvább cselekvés, elkerülhetetlenül zavarba hozza az ugynevezett idealistákat. Magadnak is zsarnoknak kell lenned, hogy a zsarnokságot megdöntsd. Ezek a mi problémáink: ezen áll vagy bukik sokhelyütt a forradalom sorsa." /Népszabadság, 1972. január 4./ Illyés tehát önvizsgálatra törekszik, s a mű III. felvonásának végén félreérthetetlenül bizonyítja, hogy a két testvér nem ellenfele egymásnak.

Az író nem hallgatja el nemzeti gyöngeségeinket, hibáinkat, de határozottan az a célja, hogy az értékek kapjanak nagyobb hangsúlyt. Ezzel nem vét a történelmi hűség ellen, az értékek helyes arányát szeretné visszaállítani. A korábban írt Dózsájában a nemzet pusztulá-

sának érzése uralkodik el, a Testvérekben a bukás ellenére sem beszélhetünk erről. A mű alkalmas arra, hogy a történelmi cselekvés értelmességébe vetett hitet helyreállítsa, nem feledkezve meg arról, hogy 1514-ben nagy lehetőséget játszott el a nemzet, nem is szólva a tragikus következményről, Mohácsról.

"Illyés nem ideális képet vázol fel, hanem a hatalommal való élés dilemmáját" - írja E. Fehér Pál. Ezért is aktuális, amit mond művében: a forradalom eredményei nyitnak utat a nemzeti lét kérdéseinek. A Dózsa vezette forradalom, mint a többi parasztforradalom, nem tekinthető a forradalom modelljének, hiszen ezek eleve bukásra voltak ítélve. Illyés kérdésfelvetésében tehát napjaink problematikájával találkozunk: nem mondhatunk le György igazáról, de el kell fogadnunk Gergely humanizmusát is, mert a kettő végső soron egy.

A korszak történelmi tárgyú írásait tanulmányozva több lényeges jellemző vonásra figyelhetünk fel. Az alkotók egy igen jelentős része nemzeti multunk valóban fontos csomópontjait emelte ki, így a forradalom és szabadságharc idejét, az utóbbi 30 év történéseit. Természetesen az előzőekben említett valóban meghatározó időszakok vizsgálata mellett más alkotásokban is a forradalmiság kérdéskörei, a nacionalizmus, a kozmopolitizmus, az általában helyes nemzettudat kialakítása a legfontosabb írói szándék.

Az egyén és forradalom felelőssége a Fegyverletételben, A futárban, Az ünnepeltben kap igen fontos szerepet. A hagyományok megőrzése, a dogmatikus gyakorlat

elvetése a központi kérdés a "Kiálts, város!"-ban. Hatalom és erkölcs állnak egymással szemben a Ménesgazdában. A fentiekben említett művek azért különösen lényegesek, mert a korábbi egyoldalú szemlélet helyett, amely az egyén felelősségét hangoztatta, az egyén és a forradalom együttes, közös felelősségéről szól. Korábban is természetes volt, hogy a nagy társadalmi változások idején az egyes ember teljesen alárendelte egyéni vágyait, törekvéseit a forradalmi ügynek, az már korántsem volt nyilvánvaló, hogy a forradalom, a forradalom vezetése is felelős a vagyonát, sokszor életét feláldozó emberekért.

Nemzeti történelmünknek szép számmal voltak olyan korszakai, amikor szélsőséges eszmék fertőzték meg az emberek mindennapi életét, amikor a meggondolatlan lépések sora súlyos és értelmetlen tragédiákat eredményezett. Galambos művében egyértelműen elítéli a nacionalizmusból táplálkozó túlkapásokat, Balázs a Fábián Bálint találkozása Istennel című regényében tartózkodik minden nacionalizmusból eredő túlértékeléstől, bemutatja a magyar katona hősiességét, ugyanakkor ábrázolja az értelmetlen öldöklést is. A Magyarok hazaszeretete is mentes minden túlzástól, a hősök helyzetéből következik hazájukhoz való feltétlen kötődés. Ők nem a sovjet politikat követő vezetés szólami miatt "igazi" magyarok, hanem szülőföldjükhöz való kötődésükben. A futár hőse számára a hazaszeretet szervesen összekapcsolódik a közös szabadság gondolatával, a közép-kelet-európai népek igaz ügyével. Mocsár is kiemeli a Gyémántperben az internacionalista összefogás jelentőségét. Magyarok és nemzetiségek forradalmi összefogását tartja fontosnak. Azzal, hogy elutasítja a valóban rossz emlékű magyarkodást, nem esik a kozmopolitizmus hibájába, regényében a magyar nép történetének dicső fejezete 1848-49. Félját is

büszkeség tölti el a forradalom és szabadságharc miatt, ennek ellenére az a célja a Visegrádi estékkel, hogy levonja a tapasztalatokat, és helyes nemzeti önismertet alakítson ki. Dobai a Csontmolnárokban az európai fejlődés egésze felől közelíti meg a forradalmat, szakitva minden hamis pátoSSzal. A magyarság közép-európai helyének reális bemutatásával, Bem internacionalizmusának kiemelásával szembeSSz áll minden hamis illúzióval, ugyanakkor sohasem hagy kétséget afelől, hogy népünk bukásában is büszke lehet forradalmára. A nagyszerű halálban is a józan mérlegelés vezeti az író, Száraz Gy. tollát. Őszintén feltárja elkövetett hibáinkat, a vezetők gyengeségeit, emberi botlásait, mégis az a néző, az olvasó egyértelmű véleménye, hogy a gyulai kastélyba zárt foglyok semmilyen körülmények között sem fognak lepaktálni, nem választják a behódolást. Megosztottságuk, a köztük lévő ellentétek ellenére is a legfontosabb kérdésben - nemzetiségi hovatartozásuktól függetlenül - őszintén egyetértenek; a forradalmi ügyet nem árulhatják el. A valóságos nemzetkép kialakításának vágya vezérli Nagy Andrást is Toron, 1867. című kisregényében. Az alkotó alapállásától teljesen idegen a nacionalizmus, a tulzott önértékelés. Talán ez a szándék nagyon is érvényesül, mert az író regényében mintha a kozmopolitizmus hibájába esett volna.

Kossuth és Görgey történelmi szerepének megítélésében sokáig a "bűnbak mítosz" mindent eldöntő felfogása uralkodott. Erről a korról szóló művekben egyértelműen megfigyelhető, hogy a szerzők elhatárolják magukat ettől a bántó leegyséSSítéstől. Különösen a Visegrádi estékben kap ez az átlagosnál is nagyobb szerepet. Féja szerint a "bűnbak mítosz" elbizakodottságot eredményezett,

másrészt elterelheti a figyelmet a valós okokról, összefüggésekről. A Gyaluvonások cselekménye egészen más korban játszódik, mint a Visegrádi esték, mégis közös a két regényben az, hogy Tóth Béla is minden szépítés nélkül ír, nem keres bűnbakokat, nem egy embernek tudja be az elkövetett hibákat. A regényben a torzulások mellett az eredmények, a felszabadulás óta eltelt évtized mindenképpen jelentős építőmunkája a legfontosabb.

A reálpolitika, a glóriáktól megfosztott történelmi alakok és helyzetek egyaránt jellemzőek a Kálmán királyra, Az a szép, fényes napra, a Nyulak Margitjára.

Jelentős helyet foglal el a 70-es évek irodalmában a magyarság II. világháborús szerepe, 1945. utáni hivatalos történetírásunk, felelős történelmi vezetőink gyakran hangoztatták a bűnös nép, a fasiszta Magyarország felelősségéről vallott nézeteiket. Simonffy egyértelműen elutasítja a "bűnös nép" teóriát, felelősségteljesen vallja, az elkövetett szörnyűségekért nem a nemzet a felelős, hanem az akkori hivatalos vezetés. Cseres a Parázna szobrok című regényében egy nép háborús bűnösségének megalázó, napjainkra is bénítólag ható következményeit tartja a legfontosabbnak. Nemzettudatunkon esett sérelmeket Cseres szerint is mindenképpen orvosolni kell, mert csak az őszinte multbanézés segíthet megteremteni a jövő feladatainak elvégzéséhez szükséges nemzeti egységet. Balázs J. tagadja a "Hitler utolsó csatlósá"-nak kijáró büntetés jogosságát. Az ártatlanban meggyőzően bizonyítja, hogy a vesztes ország nem lehet azonos a néppel. /A japán szalonban is találkozunk ezzel a felvetéssel./ A Magyarokban a Németországban dolgozó szabolcsi parasztok ösztönösen válnak internacionalistákká, bizonyítván ezzel azt, hogy az

egyszerű emberektől merőben idegen más népek megvetése. Dobozy a Hatalom nélkülben mondja: nem minden magyar volt fasiszta, a németbarát uralkodó osztályok tagjait terheli a felelősség. A Cseréptörésben, Az ártatlanban egy megtévesztett ország háborús szerepéről olvashatunk. A félrevezetett lakosságnak, a hadseregbe besorozott katonáknak nem voltak háborús céljaik. Természetesen azt is kell látnunk, hogy a nemzeti tudatunkon esett sérelmek őszinte, segítőkész feltárása nem vezethet el egy egyoldalú történelemszemlélethez. Cseres a Parázna szobrokban hibák és erények együttes vizsgálatára vállalkozott, Simonffy drámájában az önáltatással számol le. A témakörbe tartozó művek mindegyikére jellemző az őszinte, a reális értékitélet. Közös az alkotásokban az az írói szándék is, hogy multunkat őszintén bevallva és nem megtagadva lehetünk csak képesek a jelenben is jobban tájékozódni.

Közelmultunkkal foglalkozó alkotások közös jellemzője, hogy az írók a forradalmi átalakulás időszakát a dicső küzdelmek és a megtorpanások együttes vizsgálatával tárják fel. /Hatalom nélkül/ A Ménesgazdában a helytelen gyakorlatot, a felesleges forradalmi terrort, a tulkapásokat ismerjük meg. Az író a tisztánlátás vágya vezérli, a hibák számbavételével azt bizonyítja, hogy a torzulások józansággal elkerülhetők. A helytelen szövetségi politika /Ménesgazda, Hatalom nélkül/ kockáztatja a folyamat sikerét, de azt megakadályozni nem tudja. Illyés Testvérek című drámája ugyan a XVI. században játszódik, művének mondanivalója mégis közel áll a Ménesgazda üzenetéhez. A forradalmi cselekvésnek szükségszerűen vannak dilemmái, György és Gergely igaza nem mond egymásnak ellent, ellenkezőleg, egy korszak ésszerű lehetőségeit jelenti.

A vizsgálat tárgyát képező művek többsége bizonyítja, hogy a 70-es évek irodalmában egy olyan helyes nemzeti önértékelés született, amely árnyalt ábrázolásával elutasítja a "bűnös nép" egyoldalú hamis teoriáját, de távol áll attól is, hogy tulzott önértékelésével, kiválóságunk hamis illúziókat kergető nézetével tömegeket fertőzzön meg.

Összegzés

A felszabadulás utáni próza- és drámairodalmunkban a hatvanas évek elején nagy fellendülést figyelhetünk meg. Az 1956-ot követő konszolidáció megteremtette azokat az alapokat, amelyek a magyar történelem reálisabb igényü, a buktatókkal is szembenéző ábrázolását tette lehetővé. Történelmünknek ez az új szempontu bemutatása azt jelenti elsősorban, hogy az írók bátrabban szembenéztek az élkövetett hibákkal, a zsákutcákkal, a tévedésekkel. A hatvanas években született művekre az is jellemző volt, hogy az ember erkölcsi választási lehetőségei különös hangsúlyt kaptak. A hatalom és erkölcs problémája több alkotás központi gondolata /Ötödik pecsét, Kegyenc, Hideg napok/. Nagy érdeme ennek az évtizednek, hogy az "irodalom visszanyerte igazságtartalmát, a művek belső hitelességükkel vonzótták magukhoz az olvasót." /Béládi Miklós, Alföld, 1979. 10./ Szabolcsi Miklós mutatott rá a hatvanas évek elejének egy másik jellemzőjére: "észlelhető volt egy kulturpolitikai törekvés, amely nem egyszerre, és nem is ellentmondások nélkül, és nem is visszaesések nélkül - de alapjában egyirányban munkált." /Alföld, 1979. 10./ A Részeg eső, a Rozsdatemető olyan művek sorába tartozik, amelyekben nem befejezett, idealizált történeteket választottak ki az írók. Az erős társadalmi érdeklődésből következik, hogy az alkotásokban kiélezett, sokszor tragikus összeütközésekről van szó. Ezeknek a konfliktusoknak a feltárása a szocializmus építésének folytonosságát, ugyanakkor a súlyos torzulások, a tragikus ellentmondások felszámolásának a vágyát is jelenti. Az irodalomkritika a Rozsdatemetőt, a Husz órát, a Hideg napokat tematikailag lezáró műveknek tekinti. Az alkotók

ezekben a művekben azt vizsgálták, hogyan alakult a magyar történelem a XX. században, különös tekintettel 1945. után. A személyi kultusz bénító hatása alól felszabadulva a hatvanas években új tematikai változásnak lehetünk tanúi, előtérbe került a mezőgazdaság szocialista átalakulása, a szocialista tartalmu nemzeti egység kialakulása.

A hetvenes évek irodalma folytatja az előző évtized főbb törekvéseit, de más közegben, más körülmények között. A két évtized irodalma között - minden elválasztó vonal ellenére - igen szoros a kapcsolat. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a különbségekről nem lenne érdemes szólni.

A hetvenes években a magyar társadalomban gazdasági, politikai, kulturális átrétegződések következtek be. Egyre jobban előtérbe került a személyiség szerepe, éppen ezért az erkölcsi kérdések a művek alapvető problematikáját jelentik. A megváltozó, a nagy tetteket nem adó korszakban bizonyos foku elbizonytalanodás figyelhető meg. A felmerülő kérdésekre sokszor nehéz egyértelmű választ adni, az évtized bonyolult összefüggéseit nem mindig lehet azonnal feltárni. A hétköznapi, a mindennapok forradalmisága vált a korszak fő kérdésévé. /Király István tanulmánya a Kortársban, 1973. 11-12./ A szűkre szabott mozgástérben keresik az alkotók a cselekvési lehetőséget. Az a képesség kerül a vizsgálódási középpontba, amely alkalmas arra, hogy a személyiség feladása nélkül az osztálytársadalmi érdekek érvényesüljenek.

A hetvenes években feltűnően megnövekedett az érdeklődés a történelmi tematika iránt. Ez a mennyiségi emelkedés természetesen minőségi kérdéseket is felvet.

- A hatvanas évek történelmi tematikájú műveiben az éles konfliktusok kerültek a vizsgálódások középpontjába, a hetvenes években - az ábrázolt történelmi sorsfordulók ellenére - a kiutkeresés, a társadalmi mozgás központjától messzire került emberek helyzete, a mindennapok kis tettei válnak fontossá az írók számára. A különböző korokból választott történésekben "irodalmunk a történelemben is keresi a mához vezető utakat, a ma "lényegét" a mult körében." /Agárdi Péter, Alföld, 1980. 2./ A 70-es évek írói fogódzókat keresnek, és ezt a mult és a jelen szerves vizsgálatával érik el. Elitélik a politikai szélsőségeket /pl. Ménesgazda, Hatalom nélkül/, a téves illúziókhoz való ragaszkodást, és ezzel a reális történelemszemlélet kialakítására törekednek. Vizsgálják a forradalom belső ellentmondásait, a tömegek és a haladó mozgalmak kapcsolatát, az egyén és a forradalom felelősségét, kimutatva az önkorrekció feltétlen szükségességét. Olyan alkalmazkodási készségről van szó, amely képes a mindennapok területén is a lehető legjobb megoldást megkeresni, mindenkor megőrizve az erkölcsi tisztaságot. Több alkotásban elkésetttségünk, az ut végig nem járása a legfontosabb vizsgálódási szempont.

Jónéhány alkotásban a történelmi csomópontok megtalálása a leglényegesebb írói erény: Csontmolnárok, Kálmán király, Hunyadi, Testvérek. A forradalmi tettek hiánya a Kerengőben, a Gyaluvonások jórésztében, a Ménesgazdában kapnak a szokásosnál is nagyobb hangsúlyt. A régi és az új küzdelme, a társadalmi haladás sokszor buktatókkal, dilemmákkal terhes korszaka az írói téma a Kálmán királyban, Az a szép, fényes napban, a Testvérekben, a Ménesgazdában, a Hatalom nélkülben. Ezekben a művekben felvetett életformaváltás a haladás és a maradiság sokszor tulságosan is összetett, bonyolult világának feltárásához vezet. A nemzeti hagyományok őrzése, a magyarságtudat erősödése szintén a hetvenes évek irodalmának egyik markáns jellem-

zője. A hatvanas évek jórészt deheroizáló történelem-szemlélete helyett egy valóságosabb, a mult eseményeit és a jelen kérdéseit összefüggésükben láttató írói törekvéseknek lehetünk tanúi. Az alkotások kiemelik a magyarság történelmének kiemelkedő eseményeit, másrészt szembeszállnak mindenféle hamis illuzióteremtéssel: Fegyverletétel, Negyven prédikátor, Gyémántper, Visegrádi esték, A nagyszerű halál. A mának szóló üzenetekben jelentős szerepet kap a kozmopolitista életszemlélet elvetése, amely a hetvenes évek emberének talán egyik legfőbb jellemzője. A nemzeti hagyományok ápolása, a nemzeti sajátosságok kiemelése korántsem jelenti egy új fajta nacionalizmus felerősödését. Éppen ellenkezőleg, a hazafiság és az internacionalizmus elválaszthatatlan, szerves egységet képez a Magyarokban, a Parázna szobrokban, a Csontmolnárokban, a Gyémántperben, A futárban.

Az illuzióvesztés, az értelmiség elbizonytalanodása a hetvenes évek egyik jellemzője. Az ártatlan, a Tartozó élet, a Fegyverletétel, a Vörös rekviem, a Királyi vadászat, Az ünnepelt, a Szent Imre-induló, a Toron, 1867. és még néhány műben olyan történelmi helyzetekbe kerülnek a hősök, amelyekben cselekvésre, hasznos tevékenységre szinte alig van lehetőség. Bezártságuk, reménytelen, többnyire kilátástalan helyzetük egy korszak, a forradalom utáni időszak világának áttételesnek nevezhető ábrázolása. A kérdés bonyolultságára mutatott rá Kulin Ferenc írásában: "... az izolált ember szenvedése, tapogatózása, kiutkeresése áll az ábrázolás homlokterében ... Ezt a megváltozott hangsúly kérdését nem tudjuk levezetni pusztán abból, hogy a hetvenes évek jellege változott meg. Számolnunk kell azzal a ki nem iktatható ténnyel, hogy itt egy másik nemzedék kérdez, és a saját problémáit kérdezi a történelemtől." /Alföld,1980,2./

Változatos hősábrázolás jellemzi a korszak irodalmát. Mégis az az általánosítható következtetés vonható le, hogy valós, életszerű, mindenképpen összetett /erények és hibák együtt/ jellemeket formáltak az írók, szakítva a korábbi sematikus és deheroizáló ábrázolással.

Az írók által kiválasztott történelmi témák vizsgálata még egy sajátosságot tár fel. Feltűnően sok mű kötődik 1848-49-hez, a II. világháborúhoz és az ötvenes évekhez. Ugy látszik, ezek azok a korszakok, amelyek bonyolultságuk, összetettségük miatt ma sem szorulhatnak vissza, éppen ezért vizsgálatuk alkalmas történelmi háttér lehet.

Figyelemre méltóan sok a családtörténeti ihletettségű írás is. Ezekben a művekben a történelmi, a politikai és a családtörténeti síkok egymásba fonódva, elválaszthatatlan egységben fejezik ki a tapasztalt és az átélt élményanyagot. Ujszerű konfliktusoknak, életmódbeli szemléleteknek lehetünk részesei Balázs regényeiben, Bereményi, Gyurkó, Lengyel és Nádas írásában.

A hetvenes évek irodalmában a formaeszközök megválasztásában is igen nagy a változatosság. A dokumentumokra való építkezéstől kezdve a tényleges történelmi valóságtól való eltávolodásig terjed a skála, de mindenképpen a tényszerűségeen alapuló értelmezésen van a hangsúly.

Ezek a kordokumentumok az alkotások egy részében minden változás nélkül, szó szerint épülnek be a művekbe, de a regények és a drámák tulnyomó többségére is jellemző a feltétlen hitelességre való törekvés.

A realista, hagyományos formák /Balázs, Gáll, Galgóczi, Moldova stb./ mellett a lélekábrázolás adta asszociációs próza is megtalálható /Bereményi, Dobai, Nádas, Nagy

A., Spiró műveiben/. A klasszikus drámákat követő Testvérek, Kiálts, város! és az abszurd törekvések /Hernádi, Spiró/ egyaránt jellemzik a korszak dráma-irodalmát. Néhány alkotás alkalomra született: Hunyadi, Kiálts, város!, Kálmán király, Testvérek, Az ünnepelt. A változatosság egészen a nyelvi-stiláris kérdésekig terjed: Darvas archaizálásától Hernádi szürrealista képalkotásáig.

A fentiekből következik, hogy egyedül üdvöztető megjelenítés nem lehetséges. A választott téma, az írói alkát szerint különböző utak, alternatívák létjogosultak. Ez mindenképpen erénye az évtized irodalmának, kedvező előjel arra, hogy ez a változatosság jobb alapot szolgáltat a nagy művek megszületéséhez. A jövő fogja majd eldönteni, hogy a hetvenes évek irodalmából mi az igazán értékes, azonban már a 80-as évek elején is nyilvánvaló, hogy az elmúlt évtized tematikában rendkívül változatos, megjelenítési módjában gazdag szakasza mai magyar irodalmunknak.

Még akkor is igaz ez a megállapítás, ha a vizsgált korszak irodalma Tóth Dezső megállapítása szerint: "közérdekűségét, vitalkeltő, mozgósító erejét tekintve elmarad a 60-as évek /főként első felének/ irodalmától."

Ennek fő okát mindjárt ő maga megjelöli: "-irodalmunk a gazdasági-társadalmi élet más szféráihoz hasonlóan "alkalmazkodási" periódust él át" /Társadalmi Szemle, 1976. 8-9./

A 70-es években mindenképpen új kezdődött, s ennek az időszaknak rendkívül gazdag termése egy megváltozott politikai-társadalmi, s főként új emberi közegben született meg, többnyire nem örökörtékű alkotásokat teremtve. A sikerek, a félmegoldások, a sikertelenségek is egy kialakulóban lévő újnak küszködését, birkózását jelzik.

Felhasznált szakirodalom

- Ablonczy László Megváltók nélkül /Kortárs, 1977.1./
 Kálmán király /Tiszatáj, 1980. 10./
- Ács Margit Magyarok /Magyar Nemzet, 1976. május 1./
- Agárdi Péter A hetvenes évek magyar irodalmáról
 Budapest, 1979.
 Vörös rekviem /Kritika, 1975. 2./
- Alexa Károly Negyven prédikátor /Kortárs, 1972. 12./
 Visegrádi esték /Kortárs, 1975. 11./
 Pályakép /Mozgó Világ, 1977. 3./
 Toron, 1867. /Mozgó Világ, 1979. 1./
- Almási Miklós Dózsa vagy Dózsa? /Élet és Irodalom,
 1973. 18./
 Vörös rekviem /Magyar Nemzet, 1975.
 május 18./
 Jánosvitézek háboruban /Élet és Irodalom,
 1977. 43./
 A japán szalon /Kritika, 1979. 6./
- Annus József Kenéz I. hányattatása és halála
 /Tiszatáj, 1971. 9./
 A nagyszerű halál /Tiszatáj, 1974. 9./
- Apáti Miklós Kálmán király /Film, Színház, Muzsika,
 1980. július 26./
- Bakó Endre Gyémántper /Alföld, 1973. 9./
 Bajcsy Zsilinszki Endre /Alföld, 1978. 7./
- Balassa Péter A családfa-vágás nehézségei /Jelenkor,
 1978. 12./
- Balkányi Magdolna Toron, 1867. /Alföld, 1979.1./

- Balogh Ernő Hűtlen vagyok a hűtlenekhez
/Alföld, 1975. 8./
Történelem és teljesség igény
/Alföld, 1979. 11./
Játék a "dezillúzióval" /Tiszatáj,
1977. 11./
- Bán Magda A japán szalon /Magyar Nemzet, 1979.
július 3./
- Bányai Gábor Kiálts, város! /Népszabadság, 1973.
október 12./
Visegrádi esték /Kritika, 1974. 10./
- Bárdos Pál Gyémántper /Népszabadság, 1973. jú-
nius 12./
A történelem igazi tanulságai
/Népszabadság, 1973. október 20./
Könyörtelen realizmussal
/Népszabadság, 1976. október 30./
Tudósítás és sorsdráma
/Népszabadság, 1978. január 4./
- Barta András Testvérek /Magyar Nemzet, 1972.
október 7./
Nyulak Margitja /Magyar Nemzet, 1973.
április 17./
Királyi vadászat /Magyar Nemzet, 1977.
január 1./
Régimódi történet /Magyar Nemzet, 1978.
január 17./
Bajcsy Zsilinszki Endre /Magyar Nemzet,
1978. február 26./
- Bata Imre Vörös rekviem /Kortárs, 1974. 12./
Gyaluvonások /Népszabadság, 1979.
április 18./

- Bata Imre Toron, 1867. /Népszabadság, 1979.
február 6./
Hatalom nélkül /Népszabadság, 1979.
május 29./
Parázna szobrok /Népszabadság, 1979.
június 12./
- Bazsó Márton Cseréptörés /Életünk, 1979. 4./
- Bécsy Ágnes Faustus doktor boldogságos pokoljárása
/Kritika, 1979. 9./
- Bécsy Tamás Régimódi történet /Jelenkor, 1978. 5./
- Béládi Miklós A mult-teremtő /Kortárs, 1972. 12./
Realizmus redidivus /Uj Irás, 1977. 6./
- Belohorszky Pál A magyar Romlás Virágai
/Kortárs, 1978. 4./
- Berkes Erzsébet Darvas drámája Gyulán /Kritika, 1973. 8./
Kiálts, város! /Kortárs, 1974. 2./
A nagyszerű halál /Kritika, 1974. 9./
Tartozó élet /Kritika, 1976. 3./
Sztori vagy history /Uj Irás, 1976. 8./
... és ki a győztes? /Kritika, 1977.1./
"... csipjük csak fölön"
/Élet és Irodalom, 1978. 24./
Csoportkép vezérkarral /Élet és Iroda-
lom, 1979. június 2./
Cseréptörés /Kritika, 1979. 1./
Kurucok és káderek /Élet és Irodalom,
1979. június 9./
- Bikácsy Gergely A japán szalon /Élet és Irodalom, 1979.7./
Történelmi csodák /Élet és Irodalom,
1979. 29./

Bogácsi Erzsébet	Kálmán király /Magyar Nemzet, 1980. július 27./
Borsányi György	Hernádi Gyula könyvéről a történész szemével /Kortárs, 1974. 12./
Borus József	Történelmi szemmel a Visegrádi estékről /Magyar Hírlap, 1974. július 27./
Bulla Károly	A nagyszerű halál /Film, Színház, Muzsika, 1974. július 13./
Bödöcs Pál	Visegrádi esték /Életünk, 1975. 4./
Czakó Gábor	Magyarok /Tiszatáj, 1976. 4./
Czére Béla	Visegrádi esték /Forrás, 1975. 2./ A közös bűn /Forrás, 1978. 1./
Csáki Judit	Cseréptörés /Népszava, 1978. december 2./
Császár Tibor	Toron, 1867. /Népszava, 1978. november 3./
Csató Károly	Az alapállás értéke /Forrás, 1979. 10./
Csetri Lajos	Illyés Gyula Dózsa drámáiról /Tiszatáj, 1973. 6./
Bérczy Péter	A tisztesség és ártatlanság változatai /Uj Irás, 1978. 10./ A japán szalon /Uj Irás, 1979. 9./
Dobai Péter	Beszélgetés Dobai Péterrel /Életünk, 1979. 12./
Erdődy Edit	A ménesgazda /Jelenkor, 1977. 2./
Erki Edit	Parázna szobrok /Uj Tükör, 1979. június 3./
Faragó Vilmos	Prédikátorok könyve /Élet és Irodalom, 1973. 41./ Vasalt négyzetek /Élet és Irodalom, 1975. 18./ Előttörténet /Élet és Irodalom, 1976. 48./

- Farkas László Kenéz Imre hányattatása és halála
 /Uj Irás, 1971. 8./
- Fázsy Anikó Gyaluvonások /Magyar Nemzet, 1979.
 szeptember 23./
- E. Fehér Pál A Dózsa testvéerekről /Népszabadság,
 1972. január 4./
 Testvérek /Népszabadság, 1972. október 14./
 A nagyszerű halál /Népszabadság, 1974.
 július 17./
 A japán szalon /Népszabadság, 1978.
 augusztus 11./
- Fenyő István Az emberért, az emberségért
 /Népszabadság, 1979. június 3./
- Fogarassy Miklós Világosság, sötétség /Életünk, 1978.2./
- Fonód Zoltán Regény a nemzeti önismeretről
 /Népszabadság, 1979. november 28./
- Földes Anna Tanuként a próbán /Élet és Irodalom,
 1972. 23./
 A közös bűn /Kortárs, 1976. 6./
 Szent Imre-induló /Kortárs, 1976. 8./
 Próza jelenidőben /Budapest, 1976./
- Funk Miklós Balázs József pályakezdése
 /Jelenkor, 1976. 5./
- Futaky Hajna Testvérek /Jelenkor, 1972. 11./
 Bajcsy Zsilinszki Endre /Jelenkor,
 1977. 7/8./
- Fülöp László Régimódi történet /Kritika, 1978. 2./
 Hatalom nélkül /Alföld, 1979. 11./
- Gábor László História /Alföld, 1978. 4./
- Ganter Ilona A közös bűn /Népszava, 1978. március 2./

- Geszti Pál Az ércszobor modelljei
 /Magyar Hirlap, 1974. július 12./
 Vörös rekviem /Magyar Hirlap, 1976.
 február 19./
 A közös bűn /Magyar Hirlap, 1978.
 március 2./
- Görömbei András Testvérek /Alföld, 1972. 11./
 A teremtés hibái /Alföld, 1976. 8./
 Az ártatlan /Alföld, 1978. 1./
- Gyertyán Ervin Vörös rekviem /Népszabadság, 1976.
 február 19./
 A közös bűn /Népszabadság, 1978. már-
 cius 2./
- Hajdu Ráfis Gábor Negyven prédikátor /Kritika, 1973. 11./
 Ujabb drámák /Kritika, 1975. 2./
 Írók, regények /Népszabadság, 1975.
 szeptember 20./
 A ménesgazda /Kritika, 1977. 2./
- Hatvani Dániel Fábián Bálint találkozása Istennel
 /Forrás, 1976. 5/6./
- Havas Ervin Az a szép, fényes nap /Népszabadság,
 1976. február 27./
 Történelem és önismeret /Népszabadság,
 1978. augusztus 20./
- Heltai Nándor Kálmán király /Petőfi Népe, 1980.ju.25./
- Héra Zoltán Testvérek /Kritika, 1972. 10./
 Ünneplés és "ünneprontás"
 Népszabadság, 1973. március 11./
 Az ünnepelt /Népszabadság, 1973.
 április 20./
- Ilia Mihály Gyaluvonások /Tiszatáj, 1979. 7./

- Illés Jenő Negyven prédikátor /Magyar Hirlap,
1973. december 8./
- Imre László Cseréptörés /Tiszatáj, 1979. 6./
Toron, 1867. /Tiszatáj, 1979. 9./
- Iszlai Zoltán A futár /Magyar Hirlap, 1976. augusz-
tus 1./
Gyámoltalan huszárezred
/Magyar Hirlap, 1977. november 13./
Toron, 1867. /Magyar Hirlap, 1979.
január 7./
Hatalom nélkül /Uj Tükör, 1979. május 27./
- Jankovics János Negyven prédikátor /Napjaink, 1974. 9./
- Juhász Mária Testvérek /Kortárs, 1972. 12./
- Kaldeb¹ő Lóránt Jelenetek bonyolult történelmünk¹ből
/Napjaink, 1976. 10./
Az ártatlan /Magyar Nemzet, 1978.
január 8./
História vagy szélcsend? /Magyar Hirlap,
1978. április 9./
Hét első kötetes költő /Napjaink, 1978.6./
- Kardos József Gyaluvonások /Kortárs, 1980. 5./
- Kartal Zsuzsa Legendárium /Magyar Nemzet, 1978.
május 28./
- Kelemen János Örök párbeszéd /Élet és Irodalom, 1974.22./
Politikai erkölcsdráma
/Élet és Irodalom, 1973. 15./
Boszorkányos idők /Élet és Irodalom,
1980. január 5./
- Kenyeres Zoltán Az önarckép-keresés poétikája
/Kortárs, 1979. 2./
Egy régi hős visszatér /Jelenkor, 1977.
7/8./

- Király István A mindennapok forradalmisága
/Kortárs, 1973. 11/12./
- Kiss Ferenc A nagyszerű halál /Népszava, 1974.
július 11./
- Kis Péter Imre Valóság és művészi valóság
Élet és Irodalom, 1975. 42./
Az illetékes művészet /Élet és Irodalom,
1976. január 3./
Bennünk a múlt /Élet és Irodalom,
1976. 17./
A gondolkodás örvény-szélein
/Élet és Irodalom, 1977. 35./
Kerengő /Tiszatáj, 1978. 3./
- G. Kiss Valéria Egy arc módosulásai /Alföld, 1977. 4./
- Kocsis Rózsa Szabó Magda Régimódi története
/Tiszatáj, 1978. 3./
- Koltai Tamás Hunyadi /Népszabadság, 1973. július 13./
Ismeretlen katona a XVII. századból
/Élet és Irodalom, 1973. 41./
Nyulak Margitja /Kritika, 1979. 2./
Kálmán király /Kritika, 1980. 10./
- Kovács István Gyémántper /Tiszatáj, 1973. 3./
- ~~Kovács Iván~~ História /Tiszatáj, 1977. 11./
- Kovács Kálmán Mégegyszer: Kiálts, város!
/Alföld, 1974. 2./
- Kovács Sándor Hatalom nélkül /Jelenkor, 1979. 11./
- Kőháti Zsolt Faustus doktor boldogságos pokoljárása
/Magyar Nemzet, 1979. július 15./
- Körmendy Zsuzsa A harmadik nekifutás /Mozgó Világ,
1976. 4./
- Kroó András Toron, 1867. /Kritika, 1979. 3./

- Kulcsár Szabó Ernő Negyven prédikátor /Alföld, 1974. 7./
A gnózis próbatétele /Alföld, 1975. 9./
A ménesgazda /Alföld, 1977. 5./
História /Kortárs, 1978. 6./
Családregény "és kistörténelem"
/Alföld, 1979. 1./
Legendárium /Tiszatáj, 1979. 2./
Szeretők és szerelmesek /Tiszatáj,
1979. 8./
Parázna szobrok /Kortárs, 1979. 8./
- Kulin Ferenc Gyémántper /Kortárs, 1973. 10./
Visegrádi esték /Magyar Hírlap, 1974.
május 18./
Csontmolnárok /Magyar Hírlap, 1974.
augusztus 17./
Tartozó élet / Kortárs, 1976. 1./
Egy családregény vége /Kritika, 1977.10./
- Laczkó András Visegrádi esték /Napjaink, 1976. 1./
Hunyadi /Alföld, 1976. 6./
A futár /Jelenkor, 1977. 4./
- Laczkó Pál Cseréptörés /Palócföld, 1978. 5./
Legendárium /Kortárs, 1979. 3./
Parázna szobrok /Pálócföld, 1979. 6./
- Lengyel Balázs A futár /Magyar Nemzet, 1976. június 27./
- Lőrinczi Huba Régimódi történet /Életünk, 1978. 3./
- Lukácsy András Illyés új Dózsa drámája
/Magyar Hírlap, 1972. október 1./
Az ünnepelt /Magyar Hírlap, 1973.
április 5./
Testvérek /Magyar Hírlap, 1973. április 21./
Az a szép, fényes nap
/Magyar Hírlap, 1976. február 18./
A történelmi komédia - kérdőjelekkel
/Magyar Hírlap, 1976. december 21./

- Lukácsy András Régimódi történet szinpadon
/Magyar Hirlap, 1977. december 22./
- Lukácsy Sándor Jó Tiborc a rossz XX. században
/Filmvilág, 1980. 3./
- Magyari Vilmos Fábrián Bálint találkozása Istennel
/Alföld, 1973. 12./
- Marafkó László Beszélgetés Dobai Péterrel
/Könyvtáros, 1976. 9./
- Máriássy Judit Prózai opera /Élet és Irodalom, 1973.28./
- Márkus Béla Magyarok /Tiszatáj, 1976. 4./
Kiálts, város! /Tiszatáj, 1977. 2./
Parázna szobrok /Alföld, 1980. 1./
- Mátray Betegh Béla Testvérek /Magyar Nemzet, 1973. május 13./
- Mátyás István Az a szép, fényes nap /Életünk, 1976. 3./
- Mátyás Győző A futár /Kortárs, 1977. 3./
Ifju Faustus levelet ír Mefistofeleshez,
miután elolvasta apja testamentumát
/Mozgó Világ, 1980. 3./
- Marx László Igen, Valami, Valahol, Avagy a szét-
hullás anatómiája /Mozgó Világ, 1978.4./
- Meliorisz Béla Toron, 1867 /Jelenkor, 1979. 6./
- Mész Lászlóné Mai magyar drámák /Budapest, 1977./
- Mészáros Tamás Történelem, személyiség, látomás
/Magyar Hirlap, 1977. április 28./
Magyarok a japán szalonban
/Magyar Hirlap, 1979. április 4./
Legalább fáklyafény /Magyar Hirlap,
1980. augusztus 10./
- Mezei András Megkérdeztük Dobai Pétert
/Élet és Irodalom, 1976. 34./

Mikes Tamás	Parázna szobrok /Népszava, 1979. junius 23./
Módos Péter	Szent Margit a lázadó "uttörő" /Élet és Irodalom, 1979. 12./
Moldova György	Az ur komisszárja /Kortárs, 1972. 11./
Molnár G. Péter	Királyi vadászat /Népszabadság, 1977. január 14./ Hernádi látomása /Népszabadság, 1977. május 6./ Régimódi történet /Népszabadság, 1977. december 22./
Monoki György	Kerengő /Kortárs, 1976. 1./
Monostori Imre	Csak Szárszóig közlekedik a vonat / Uj Irás, 1978. 1./
Nácsa Klára	Csontmolnárok /Kritika, 1974. 12./ Kerengő /Magyar Nemzet, 1975. február 16./ Balázs József regényei /Valóság, 1977. 11./
Nádas Péter	A gyerekkor: rejtett válasz a sematizmusra /Alföld, 1977. 7./
Nagy Imre	Tartozó élet /Jelenkor, 1976. 9./
Nagy Péter	Az a szép, fényes nap /Kritika, 1976. 4./ Királyi vadászat /Kritika, 1977. 2./ Régimódi történet /Kritika, 1978. 2./ Bajcsy Zsilinszki Endre /Kritika, 1978.3./
Sz. Nagy Péter	Legendárium /Életünk, 1978. 6./ Monológ a körön /Napjaink, 1978. 7./ Cseréptörés /Napjaink, 1979. 2./
Németh S. Katalin	A ménesgazda /Kortárs, 1977. 4./
Nikolényi István	Kálmán király /Népszava, 1980. július 22./

- Olasz Sándor Az ártatlan /Tiszatáj, 1973. 12./
Negyven prédikátor /Tiszatáj, 1973.12./
Gyaluvonások / Népszava, 1979. július 21./
- Oltvány Béla Történelem, mitosz, parabola évtizedünk
magyar epikájában
/Tiszatáj, 1978. 3./
- Pályi András A családregegy megirhatatlansága
/Kortárs, 1979. 2./
- Papp Lajos Kiálts, város! /Napjaink, 1974. 1./
- Páskándi Géza A hetvenes évek történelmi drámái
/Kortárs, 1977. 12./
Kell-e a történelmet kikacsintásra
birni? /História, 1980. 3./
- Pomogáts Béla Visegrádi esték /Tiszatáj, 1974. 11./
A közös bűn regényrétegei /Új Írás,
1976. 9./
Vizsgálat történelmi térben /Új Írás,
1976. 11./
Tragédia történelmi térben
/Magyar Hírlap, 1977. február 20./
Egy családregegy vége /Alföld, 1978.1./
Cseréptörés /Jelenkor, 1978. 12./
Hatalom nélkül /Kortárs, 1980. 2./
- Pósa Zoltán Az ártatlan /Palócföld, 1979. 3./
Munkás és parasztábrázolás
/Palócföld, 1979. 3./
- Ökrös László Gyaluvonások /Új tükör, 1979. május 20./
- Ördögh Szilveszter Gyémántper /Forrás, 1974. 3./
Csontmolnárok /Kortárs, 1975. 11./
Az öregkor kezdő körei /Alföld, 1977.4./
- Rajk András Az a szép, fényes nap /Népszava, 1976.
február 20./

- Rajk András Királyi vadászat /Népszava, 1976.
december 29./
Bajcsy Zsilinszki Endre /Népszava,
1977. május 8./
Régimódi történet /Népszava, 1977.
december 29./
Nyulak Margitja /Népszava, 1979. már-
cius 29./
- Reményi J. Tamás Előtanulmány egy majdani regényhez
/Népszabadság, 1977. december/
- Rényi Péter Az ünnepelt /Kritika, 1973. 5./
Rekviem? /Kritika, 1976. 3./
A ménesgazda /Filmkultura, 1978. 6./
- Rideg Gábor Testvérek /Népszava, 1972. október 11./
- Róna Katalin A gátlásos király és a reálpolitika
/Színház, 1980. 10./
- Rónay László A ménesgazda /Népszava, 1976. november 13./
Hatalom nélkül /Népszava, 1979. június 23./
← Realizmus az irodalomban
/Szerkesztette Szombathelyi István, Bu-
dapest, 1979./
- Seres József Fegyelmezettség és becsületesség
/Napjaink, 1980. 1./
Gyaluvonások /Magyar Hírlap, 1980.
március 6./
- Siklós Olga Az ünnepelt /Életünk, 1973. 2./
- Simon Zoltán Kiálts, város! /Kritika, 1973. 11./
- Simonffy András Genetikai kódjainak szinjátéka
/Élet és Irodalom, 1977. 57./
- Solymos Ida Parázna szobrok /Jelenkor, 1979. 12./
- Sőtér István A ménes és gazdái /Uj Írás, 1978. 9./

Sükösd Mihály	Faustus doktor boldogságos pokoljárása /Élet és Irodalom, 1979. november 3./ Csontmolnárok /Közelítések, Budapest, 1979./
Szabó B. István	Akkor a tettek beszéltek /Uj Irás, 1979. 10./
Szabó Magda	Beszélgetés Garai Gáborral /Kortárs, 1977. 1./
Szabolcsi Gábor	Parázna szobrok /Magyar Hirlap, 1979. junius 17./
Szalontay Mihály	Hunyadi /Népszava, 1973. julius 15./ Az ünnepelt /Népszava, 1973. április 15./
Szántó Judit	Kisérlési nyulak szigete /Szinház, 1979.1.,
Száraz György	Történelmi okfejtés /Tiszatáj, 1973.3./
Szász Imre	Tartozó élet /Magyar Hirlap, 1975. junius 7./ Magyarok /Magyar Hirlap, 1975. november 16./ Fábián Bálint találkozása Istennel /Magyar Hirlap, 1976. március 21./ Toron, 1867. /Élet és Irodalom, 1978. október 7./ Cseréptörés /Uj Tükör, 1979. január 7./
Szávai János	Magyarok /Kritika, 1976. 3./ Az emlékezés regénye /Uj Irás, 1979.1./ Toron, 1867. /Uj Irás, 1979. 8./ Legenda és valóság /Uj Irás, 1979. 12./
Szekér Endre	Balázs József hőseinek hűsége /Napjaink, 1977. 1./

Tarján Tamás	Csontmolnárok /Napjaink, 1974. 7./ Kerengő /Kritika, 1975. 3./ Legendárium /Kritika, 1978. 10./
Taxner Ernő	Testvérek /Jelenkor, 1973. 7/8./ Határhelyzet /Napjaink, 1977. 2./ Régimódi-ujmódi /Jelenkor, 1978. 5./
Térffy Tamás	Legendárium /Magyar Hírlap, 1978. július 30./
Thomka Beáta	Az emlékezés szélén /Hid, 1979. 2./
Tóth Dezső	Élő hagyomány, élő irodalom /Budapest, 1977./
Tóth Gyula	A Rókus templom harangjai /Tiszatáj, 1980. 2./
Tóth Piroska	Magyarok /Forrás, 1976. 1./ A ménesgazda /Forrás, 1977. 11./
Tüskés Tibor	Faustus doktor boldogságos pokoljárása /Kortárs, 1979. 9./
Ungvári Tamás	Régimódi történet /Kortárs, 1978. 5./ Hatalom nélkül /Magyar Nemzet, 1979. június 3./
Urbán Mária	Magyarok /Kritika, 1978. 4./
Vadas Zsuzsa	A japán szalon /Petőfi Népe, 1979. április 8./
Váncsa István	Plurima mortis imágo /Uj Írás, 1974. 2./
Varga Zoltán	Regényválasz a történelem kihívására /Hid, 1979. 10./
Varjas Endre	Számkivetettek /Élet és Irodalom, 1974. 23.
Vasy Géza	Balázs József két újabb regénye /Forrás, 1978. 11./ Az ártatlan /Forrás, 1978. 11./ A japán szalon /Napjaink, 1979. 8./

Vincze Péter	A megszenvedett tisztesség /Magyar Hírlap, 1979. július 1./
Vörös László	Kenéz Imre hányattatása és halála /Kortárs, 1971. 12./ A Törökverő és a Hunyadi /Alföld, 1978. 12./
Wéber Antal	Gyémántper /Kritika, 1973. 6./ Gyaluvonások /Kritika, 1979. 11./
Zappe László	A hiányzó történelem /Népszabadság, 1975. április 22./ Kudarcok /Népszabadság, 1978. június 14./ Parázna szobrok /Kritika, 1979. 7./ Hatalom nélkül /Kritika, 1979. 10./ Kálmán király /Népszabadság, 1980. augusztus 6./
Zay László	A közös bűn /Magyar Nemzet, 1978. március 2./ A ménesgazda /Magyar Nemzet, 1978. október 12./
Zöldi László	Kárhozatból üdvösségbe? /Népszabadság, 1974. július 6./ Áldozat-e a bűnös, bűnös-e az áldozat? /Napjaink, 1979. 9./

Megjegyzés:

Galambos Fegyverletétel című drámája azonos Kenéz Imre hányattatása című regénnyel

Tartalomjegyzék

	oldal
Bevezetés	1.
I. Az ábrázolásmód néhány alapkérdése. A dokumentativitás és a parabola- jelleg, a történelmi hitelesség és a fikció viszonya	4.
II. A múlt és a jelen dialektikája. A történelmi téma és a mai magyar valóság összefüggései	27.
III. Az évtized irodalmának egyik alap- vonása: a szűkre szabott cselekvési tér kedvelése	62.
IV. A hősábrázolás jellegzetességei	126.
V. A nemzettudat újraértelmezésének kísérletei és főbb tendenciái	155.
Összegzés	188.
Felhasznált szakirodalom	194.

D-729

Sárközy István
Történelmi témájú regény és dráma
a hetvenes évek magyar irodalmában
Szeged, 1981.

3. r. sz. Könyvkártya
Könyvtárellátó — Rákóczi Ny.
MSZ 3396—54
